

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Diplomová práce

Bc. Petra Kuřeová

Venkovští Židé v prózách Vojtěcha Rakouse

Rural Czech Jews in Vojtěch Rakous's Short Stories

Praha 2018

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Holý, DrSc.

Děkuji vedoucímu diplomové práce, prof. PhDr. Jiřímu Holému, DrSc., za cenné rady a trpělivé vedení.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 2. srpna 2018

Petra Kuřeová

Klíčová slova

Židé, českožidovské asimilační hnutí, stereotypy, typy literárních postav Židů, humoreska, idyla

Klíčová slova:

Jews, Czech Jewish Movement, Stereotypes, Literary Characters of Jews, Humorous Short Story, Idyll

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá obrazem venkovské židovské společnosti ve fikčním světě próz Vojtěcha Rakouse, českožidovského spisovatele přelomu 19. a 20. století. Jejím cílem je prozkoumat „nový typ Žida“, který Rakous přinesl do české literatury, a charakterizovat několik výrazných typů literárních postav Židů v Rakousových prózách. Soustředí se na problematiku soužití židovské menšiny s většinovou společností a na originalitu autorova líčení postav venkovských Židů. Zabývá se též specifickými rysy autorovy poetiky (Rakous jako autodidakt, autobiografičnost, vztah k vlastnímu židovství, idylický charakter zobrazeného světa, žánr humoresky). Součástí práce je také stručný přehled typů literárních postav Židů v české literatuře daného období. Vzhledem k Rakousovým vazbám na českožidovské asimilační hnutí se práce zabývá také tímto kontextem.

Abstract

The thesis deals with the image of rural Jewish society in the fictional world of proses of Vojtěch Rakous, a Czech Jewish author publishing at the turn of the 20th century. Its aim is to explore the “new type of Jew” that enriched Czech literature, and to characterise several prominent types of Jews’ literary characters in Rakous’s stories. It focuses on the issue of the Jewish minority’s coexistence with the mainstream society, and on the author’s original depiction of rural Jewish characters. It also deals with the specific quality of the author’s poetics (Rakous as an autodidact, autobiographic nature, author’s relation to his own Jewishness, idyllic character of the depicted world, the genre of humorous short story). The thesis also contains a brief outline of the types of Jews’ literary characters in Czech literature of the period in question. Considering Rakous’s ties to the Czech Jewish movement, the thesis addresses this context as well.

Obsah

0	Úvod.....	7
1	Židé a židovství v české literatuře na přelomu 19. a 20. století	9
1.1	K metodologickým přístupům k literárnímu židovství	9
1.1.1	Pojmy stereotyp a obraz	11
1.1.2	Židé jako literární postavy	14
1.2	Židovství v české literatuře: obrazy „jinakosti“	18
1.3	Pohled „zevnitř“: Židé očima Židů	20
1.3.1	Českožidovské hnutí, jeho periodika a osobnosti	21
1.3.2	Vojtěch Rakous mezi dalšími židovskými autory	25
2	Vojtěch Rakous	30
2.1	Životopisný medailon.....	30
2.2	Rakousův postoj k vlastnímu židovství. Vliv Karla Fischera a českožidovského hnutí	32
3	K podobě Rakousova díla a jeho ohlasu	38
3.1	Publikace Rakousových próz: časopisy a knižní výběry	38
3.2	„Ale je Rakous umělcem?“ K Rakousově pozici v české literatuře.....	41
3.3	Autor „samouk“	44
3.4	Autobiografičnost.....	46
4	Rakousovy obrazy venkovských Židů	48
4.1	Idylický a idealizovaný zaniklý svět	48
4.1.1	K otázce autenticity.....	51
4.2	Humoristické obrázky	53
4.2.1	Rakousovy nežidovské humoresky	55
4.2.2	Komično pogromu: „Trošek humoru ze smutné doby“	56
5	Rakousovi venkovští Židé: několik výrazných typů	62
5.1	Čechožidovští vlastenci a buditelé.....	62
5.2	Prostý, přirozeně asimilovaný český Žid	70
5.3	Český Žid účelový a „přeasimilovaný“	74
5.4	Němčící Židé.....	77
5.5	Pokřtění Židé.....	80
6.	Závěr	83
	Prameny	85
	Literatura.....	86

0 Úvod

Jméno Vojtěcha Rakouse patří v české literatuře k méně známým, nikoli však zapomenutým. Mezi čechožidovskými autory přelomu 19. a 20. století patří tento brázdímský rodák k nejznámějším, především díky svým čtenářsky oblíbeným humoristickým obrázkům. Ve své tvorbě věnoval značnou pozornost prostým venkovským Židům,¹ jak je poznal v rodném Polabí. Jako první tak zachytil venkovské židovské společenství zevnitř, zorným úhlem vypravěče, který v tomto prostředí strávil své dětství i část dospělosti. Za jeho největší přínos české literatuře je proto označováno představení „nového typu Žida“ a jeho světa, slovy Jana Herbena: „dal nám svým literárním dílem zprávu takřka o nové zemi, o které většina z nás ničeho nevěděla, a objevil české literatuře novou oblast citů, do které před ním nikdo nevníkl a která by také nežidu zůstala uzavřena a neviděna“ (Herben 1926, s. 6). Právě tento „nový svět“ je předmětem zájmu mé práce, především však jeho židovští obyvatelé a jejich „přirozené češství“.

Cílem této práce je základě analýzy Rakousových raných i pozdějších próz charakterizovat několik výrazných typů literárních postav Židů, kterými autor zaplnil svůj fikční svět. Domnívám se, že některé z těchto typů lze považovat za typy v české literatuře zcela nové (čechožidovský vlastenec, prostý a přirozeně asimilovaný Žid), u některých lze nalézt spojitosti s „tradičním“ obrazem Židů a s ním spojenými protižidovskými stereotypy (například účelový český Žid a Žid „němčící“).

Rakousovy figurky je třeba vnímat na pozadí předchozí tradice. Postava Žida se v české literatuře objevovala již od nejstarších dob² a byla přirozenou součástí literatury národního obrození. Také na přelomu 19. a 20. století se objevila řada děl, ve kterých vystupují židovské postavy – a pokud chci prozkoumat „novost“ Rakousových venkovských Židů, považuji za přínosné porovnat je s jejich souvěrci z dalších próz zachycujících český venkov. V první části práce se proto věnuji nejen problematice metodologicko-teoretických přístupů k literárním postavám Židů; připojuji též stručný přehled typů těchto postav v literatuře daného období. Vzhledem k Rakousovým vazbám na českožidovské asimilační hnutí považuji za podnětné prozkoumat také tento kontext, přiblížit hnutí jako takové (pozice Židů v české společnosti, otázka jejich národního zařazení, významné českožidovské organizace, osobnosti a periodika) a naznačit tak obrysy čechožidovského autoobrazu, jehož

---

¹ Pravidla českého pravopisu formálně odlišují židovství jako národnost (Žid) a jako náboženství (žid), ale v praxi lze toto rozdělení těžko oddělovat. Většinový úzus v současné odborné literatuře je Žid. Výrazy Žid a Židé jsou proto v práci psány s velkým počátečním písmenem. V literatuře i pramenech psaní ž/Ž kolísá, v citacích se proto různí.

² Viz Daniel Soukup (ed.): *Židé ve starší české literatuře. Výbor beletrizovaných pramenů*. Univerzita Palackého v Olomouci, 2013

specifickou beletristickou podobou je také část Rakousovy prozaické tvorby - nejen tendenční povídky, ale také „přirozené češství“ venkovských Židů v prózách jeho zralého období.

Rakousův obraz venkovských židů vnímám jako stylizovaný autoportrét, ve kterém hrají roli specifické rysy autorovy poetiky (Rakous jako autodidakt, jeho vztah k vlastnímu židovství, autobiografický a vzpomínkový charakter próz, užívané žánry). Biografické údaje o autorovi připomínám v krátkém medailonu, zmíněným rysům jeho poetiky se věnuji podrobněji v samostatných oddílech. Připomenu též pozici Rakouse v české literatuře; součástí práce je též přehled vydávání Rakousových próz a jejich přijetí literární veřejností.

Pracuji zejména s Rakousovou beletristickou povídkovou tvorbou, přihlížím ale též k jeho publicistice, zejména textům věnovaným čechožidovským otázkám. Při analýze povídek vycházím zejména z tzv. vydání poslední ruky, kterým je trojsvazkové vydání *Vojkovických a přespólních* v Obelisku roku 1926.

1 Židé a židovství v české literatuře na přelomu 19. a 20. století

Na přelomu 19. a 20. století vznikla řada literárních děl zachycujících židovské postavy a tematizujících židovství. V této kapitole se pokusím charakterizovat dosavadní přístupy k tématu, objasnit základní pojmy (stereotyp a obraz) a stručně nastínit typy postav Židů v české literatuře dané doby. Vzhledem k Rakousovým vzbudám na českožidovské asimilační hnutí připojuji také oddíl zaměřený na tento kontext. Připomenu též Rakousovi blízké autory z tohoto okruhu.

1.1 K metodologickým přístupům k literárnímu židovství

Zkoumání literatury a kultury s židovskou tematikou v českých zemích je zatím stále v počátcích, přestože první práce na toto téma se objevily již ve 20. letech minulého století.³ V době nacistické okupace a znovu po roce 1948 byla však židovská kultura marginalizována a její výzkum nemohl probíhat ani v období normalizace. Židovské problematice se proto dostala soustavnější pozornost až po roce 1989. Připomenout lze studie Kateřiny Čapkové, Michala Frankla, Blanky Soukupové, objevily se také obecně založené přehledy a popularizační příručky, dále též dílčí analytické studie. I přes metodickou vágnost lze za významný průzkum české literatury s židovskou tematikou považovat dvojsvazkovou slovníkovou příručku *Literatura s hvězdou Davidovou* (1998 a 2002), kterou připravil Alexej Mikulášek (metodologicky problematická je i jeho teoretická studie o antisemitismu v české literatuře, viz dále).

Dosavadní česká odborná literatura věnovaná tomuto tématu často zůstává u „obrazu Židů“ v oblasti literární tematologie, sleduje „pouze“ výskyt židovských postav a málokdy se zabývá specifičností fikčního světa jednotlivých děl (Holý 2016, s. 25; takový postup lze vidět například u již zmíněného Donatha). Existuje již několik rozsáhlých fundovaných historických studií sledujících postavení Židů v české národní společnosti na konci

---

³ Mám na mysli zejména dvoudílnou obsáhlou publikaci Oskara Donatha *Židé a židovství v české literatuře 19. a 20. století* (1923 a 1930), která mapuje Židy v české literatuře od Máchy až do autorovy současnosti. Neomezuje se jen na židovské autory, podstatnější je pro něj téma židovství, zabývá se také antisemitismem i „filosemitismem“. Donath často zůstává při popisu děje a výčtech, shromáždil ale obdivuhodné množství materiálu.

předminulého a na začátku minulého století,⁴ tematizace židovství v témže období v literatuře ale zůstávala dlouho na okraji zájmu.⁵

Výrazným dílem z posledních let je obsáhlá monografie *Cizí i blízcí* (ed. Jiří Holý), první soustavná práce, která uceleně reflektuje téma židovství v literatuře, literárním a zčásti i v kulturním životě v českých zemích na konci 19. a v průběhu 20. století. Teoretickou inspirací velké části příspěvků jsou studie věnované kulturní paměti (zvláště úvahy Aleidy Assmannové). Součástí monografie je též studie Štěpána Balíka *Prozaické a dramatické figurky Vojtěcha Rakouse*, která se stala výchozí inspirací pro mou vlastní práci. K podstatným příspěvkům bádání o Rakousovi z nedávné doby patří též studie Daniela Vojtěcha *Ironická idyla všedních dnů. K tvorbě Vojtěcha Rakouse*, která je součástí čtvrtého svazku knižního projektu *Kultura a totalita*.

Zkoumání obrazů jednotlivých etnických a dalších skupin představuje jeden z výrazných proudů současné literární vědy a humanitních disciplín obecně. Imagologické rozbory se často věnují stereotypnímu vidění národních, etnických a jiných skupin, které jsou v rámci převládající ideologie posuzovány negativně, případně odsunovány z jejího zorného pole (v případě českého prostředí se jedná především o Němce, Romy a Židy). Daniel Soukup upozorňuje, že takové analýzy pak mnohdy usilují o aktuálně politický přesah a také o nový pohled na kanonizované hodnoty minulosti. Následování takových cílů se ukazuje jako problematické, obzvláště z důvodu výběru nevhodných kritérií pro posuzování zkoumaných textů (například prosazování „pravdivosti“ spojené s přehlížením specifčnosti literárního sdělení). Značně problematické je například pojetí Alexeje Mikuláška, podle kterého přítomnost antisemitismu v textu vylučuje uměleckou hodnotu v moderním slova smyslu (kterou si Mikulášek spojuje s humanismem a pravdivostí). Zároveň však Mikulášek chápe kánon české literatury značně konzervativně, a proto namísto problematizace tradovaných hodnot nastupuje argumentace kruhem: „jelikož antisemitská literatura nemůže být kvalitní, nelze kanonickým dílům a osobnostem přisuzovat antisemitismus. Při charakterizaci protizidovských výroků Havlíčkových, Nerudových či Bezručových si proto Mikulášek

---

⁴ Mimo jiné Tomáš Pěkný: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha 1993; Blanka Soukupová: *Česká společnost před sto lety. Identita, stereotyp, mýtus*, Praha 2000; Michal Frankl: „*Emancipace od Židů*“: *Český antisemitismus na konci 19. století*, 2008; Kateřina Čapková: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 – 1938*, Praha-Litomyšl 2005.

⁵ Přínosné jsou v tomto směru studie Jiřího Holého *Negativní stereotypy Židů v české próze na přelomu 19. a 20. století* (Holý 2013) a *Reprezentace Židů a židovství na konci 19. století a v prvních desetiletích 20. století* (Holý 2016). Daným obdobím se dále zabýval například Robert B. Pynsent (studie *Obchod a smysl. České spisovatelky a židé okolo přelomu století*, 1996).

vypomáhá konceptem „asemitismu“,⁶ který chápe jako méně negativní“ (Soukup 2006, s. 623).

Na přelomu 19. století vycházelo mnoho literárních děl, ve kterých se objevovaly převážně negativní židovské postavy. Většina studií, které se v posledních letech soustředily na reprezentaci židovské problematiky v literatuře, se také z tohoto důvodu zabývá především negativními obrazy Židů. Rozvinuly se také diskuze o problematice protižidovských stereotypů v dílech autorů, jako jsou Jan Neruda nebo Vilém Mrštík.⁷

Hledání protižidovských invektiv, které mají usvědčit spisovatele z nekorektnosti, je značně problematický postup, který může snadno vyústit do zkresleného posuzování minulých fenoménů pouze z dnešního hlediska, aniž by byl brán ohled na dobový historický kontext a kulturní kódy, v nichž zkoumaná díla vznikala a působila. Jedná se o velmi složitou problematiku, jejíž zodpovězení není v možnostech této práce. Literární texty navíc nelze vnímat jen jako obrazy odkazující k aktuální či historické realitě (jako doklad mimoliterární skutečnosti). Nelze ale pochybovat o tom, že texty literatury takovou funkci mají a plní ji, mohou přispívat ke zkoumání dějin dobové mentality, ideologií, anticipovat sociální vývoj. Specifičnost obrazu Židů v literatuře zkoumaného období (přelom 19. a 20. století) souvisí se zvláštním postavením židovské menšiny ve společnosti. Literatura a umění ale nejsou jen produktem, ale i producentem, jak upozorňuje Jiří Holý: „Re-prezentují a reprezentují i něco navíc, budují svébytné fikční světy a promlouvají specifickými uměleckými kódy, dynamizují kulturní encyklopedii, paměť a tradici, rozehrávají vnitřní imaginaci“ (Holý 2016, s. 10).

1.1.1 Pojmy stereotyp a obraz

Stereotypy jsou předmětem výzkumu více vědních disciplín, už svou podstatou jsou to fenomény komplexní a interdisciplinární. Pojem pochází z řeckého výrazu stereós, tedy pevný, strnulý, a typtein, tedy razit, tisknout; a právě konstantní, „pevně vtisknutý“ charakter je jedním z podstatných rysů sdílených kolektivních a sociálně zaměřených stereotypů, které jsou popisovány jako opakující se, silně zjednodušené, schematizované, pevně stanovené a

---

⁶ Pojem „asemitismus“ je přitom již zařazen jako pojem pro radikální, zejména katolickou opozici vůči Židům na konci 19. století (Holý 2016, s. 24).

⁷ Rozsáhlá diskuze se rozpoutala zejména kolem Jana Nerudy a jeho možného antisemitského postoje. Ústav pro českou literaturu AV zorganizoval na toto téma v roce 2012 kolokvium, z kterého vzešel sborník *Jan Neruda a Židé*, diskuze dále pokračovala v časopisech *Tvar* a *Česká literatura*. Účastnili se jí zejména badatelé Jindřich Toman, Michal Frankl, Aleš Haman, Jiří Homoláč, Jan Mareš, Jan Randák, Kateřina Čapková a Marek Nekula. K antisemitismu u Viléma Mrštíka Holý, Jiří: Vilém Mrštík jako antisemita? in *Vilém Mrštík – od realismu k moderně. Literární archiv Památníku národního písemnictví XLV*, Praha: Památník národního písemnictví, 2013, s. 111–117

široce rozšířené představy jedné skupiny o skupině jiné (v takovém případě se jedná o heterostereotypy, tedy stereotypy „o jiných“), nebo o sobě samé (tedy autostereotypy, stereotypy o „nás samých“). Při uvažování o emocionálním náboji stereotypů se mluví spíše o negativních stereotypech, spojených s negativním hodnocením, existují ale také pozitivní (auto- i hetero-) stereotypy. I se samotným pojmem stereotypu je někdy spojována negativní konotace. Lze je ale také vnímat jako nástroj, který nám pomáhá orientovat se ve světě.⁸

Stereotypy mohou být také vnímány jako nesprávné generalizace, jako výsledky vadných myšlenkových procesů, jako kategorizace a koncepty, jako generalizace rigidní povahy nebo jako návyky. Podle Daniela Soukupa je pro literární vědu nejvhodnější neutrální pojetí stereotypu jako kategorizace a konceptu. Právě „negativní vymezení pojmu (například ‚nesprávná generalizace‘) totiž může vést k ‚inkvizitorskému‘ zájmu o to, ‚zda daný autor používá stereotypy‘ namísto žádoucího soustředění na to, ‚jak to činí““ (Soukup 2013, s. 55).

Pojmy stereotyp a obraz spolu souvisí, obraz lze chápat jako pojem stereotypu nadřazený, obecnější. Podobně jako u stereotypu lze rozlišit autoobraz, tedy komplex historických zkušeností, názorů, postojů a představ, které si lidé vytvářejí vzhledem k sobě jakožto příslušníkům určité společenské skupiny, a heteroobraz, tedy obraz příslušníků skupin cizích. Krekovičová v tomto směru používá pojem „vektor paměti“ (Krekovičová 2001, s. 18). Heteroobrazy a autoobrazy jsou ve vztahu vzájemné podmíněnosti a zpravidla spolu úzce souvisí. V případě autoobrazu a heteroobrazu může dojít k velmi odlišnému vnímání té samé reality. Na výzkum obrazů se v oblasti literární vědy soustředí už zmíněná imagologie, zajímavé jsou obrazy též pro výzkumy etnologů a historiků. Zkoumání obrazu druhého, respektive obrazu sebe sama, provázaného obvykle s řadou stereotypů, může historik chápat jako „sondu do vývoje vědomí, jehož podstatnou složku tvoří historické vědomí. Je součástí hledání své vlastní identity mimo jiné i na základě srovnávání sebe sama s jiným“ (Klusáková 1997, s. 7).

Obraz bývá vytvářen z mnoha zdrojů – periodik, pamfletů, učebnic, beletrie a dalších textů. Může být ojedinělý, nemusí se stát stereotypem a může se běžně cirkulujícím stereotypům vymykat. Podle Krekovičové pojem obraz nabízí „širší manévrovací plochu“ při zkoumání různých úrovní sledování „sama sebe“ a „jiných“; obraz obvykle obsahuje nejméně jeden stereotyp, často se ale skládá z různých stereotypů, a práce s pojmem obrazu umožňuje mluvit o různé míře stereotypizace obrazů (Krekovičová 2001, s. 19).

---

⁸ Viz např. Martin Kanovský: *Ľudské druhy a ľudská myseľ – kognitívne základy etnických klasifikácií a stereotypov*. In Marta Toncrová, Marie Uhlíková (eds.): *Etnické stereotypy z pohľedu různých vědních oborů*. Etnologický ústav AV ČR Brno, 2001, s. 9–16

Při vytváření etnického či národního obrazu dochází často k zevšeobecnění jednotlivosti a jejímu povýšení na etnicky či národně reprezentativní úroveň. Individuální vlastnosti či neřesti jednotlivce (morálnost, nepořádnost, čistotnost, pravdomluvnost, pracovitost atd.) jsou přenášeny na všechny příslušníky dané skupiny, jako atribut „typický“ pro celou skupinu jedinců. Zejména v heteroobrazu se takové vlastnosti často stávají stereotypy. Jako stereotypy ale mohou působit i pozitivní atributy. V mechanismu vytváření hetero- a autoobrazů je také důležitý aspekt hierarchizace etnik, národů, skupin, kterých se obrazy týkají. Obrazy vznikají vždy na základě porovnání někoho či něčeho s někým/něčím stojícím v hierarchii výš či níž. Důležitou roli hraje také vztah většiny a menšiny, tzv. menšinová či většinová optika vidění „svých“ a „těch druhých“. Pocity ohrožení podporují vznik negativních heteroobrazů a „aktivizují“ obrazy nepřítelů. Roli hraje také znalost či neznalost „těch druhých“ i jejich prostorová vzdálenost.⁹

Stereotypy (nejen) v literatuře souvisejí s dobovými kulturními, sociálními a náboženskými praktikami, mají často historické kořeny i ekonomické pozadí. Protižidovské stereotypy 19. století vycházejí ze starších antijudaistických postojů křesťanské společnosti a souvisí také se změnami v židovské společnosti. Emancipace Židů přinesla kromě jejich rovnoprávnosti i problémy: Židé osvobození od dřívějších omezení se stávali novými konkurenty Čechů v různých ekonomických oblastech, velmi důležitou roli sehrál také jazykový aspekt – řada Židů se v průběhu 19. století přiklonila k německé kultuře a němčině. Podle Hillela Kievala i Kateřiny Čapkové na konci 19. století se už většina Židů v českých zemích hlásila k českému jazyku – ale přesto převládal v žurnalistice i velké části literatury stereotyp němčícího Žida.

Při bádání o stereotypech je obvykle kladen důraz na jejich stabilní rysy. Soukup uvádí, že také koncepty používané pro jejich popis bývají spíše statické a není zcela zřejmé, jaký model by mohl adekvátně postihnout jejich proměny v čase: „Prostá představa linie rozčleněné na kratší úseky, analogická tradičním uměnovědným periodizacím, patrně neodpovídá podstatě věci; i proměnlivé stereotypy se zároveň vyznačují značnou stabilitou napříč historií – málokdy se totálně transformují, dochází spíše jen k posunům v jejich hodnotovém složení a akcentuaci nebo vzájemném poměru jednotlivých složek“ (Soukup 2013, s. 48). Soukup uvažuje o „geologické“ či „archeologické“ představě jakýchsi zvrásněných vrstev: „na místě různých diachronních sond může táž vrstva vykazovat odlišnou tloušťku, odpovídat odlišnému stáří anebo třeba i zcela chybět. Účinně lze znázorňovat i

---

⁹ Podle Krekovičové je sociolingvistickými, sociologickými i politologickými průzkumy potvrzeno, že se eventuální „nepřátelství“ či „ostré hrany“ ve vzájemných vztazích obrousí, jsou-li příslušníci obou skupin v blízkém kontaktu (Krekovičová 2001, s. 23).

přítomnost minulého - mísení materiálu z různých vrstev, prosvítání starších vrstev skrze tenčí vrstvu současnější“ (tamtéž, s. 48). Soukup aplikuje tento přístup na utváření cikánského stereotypu. Rozlišuje vrstvu pověrečnou (v případě Židů bych do této vrstvy zařadila například pověrečné spojení Židů s krví, zejména křesťanskou, a rituální vraždu), vrstvu pragmatickou (obdiv nebo odpor k židovské chytrosti), osvícenskou (kritika pověrečných představ), rousseauovsko-romantickou vrstvu („exotičnost“ a tragický osud Židů poskytl přitažlivý materiál zejména romantikům), nacionální vrstvu (židovství coby analogie češství)¹⁰, naturalistickou vrstvu (programová snaha o nepřikrášlený pohled) a ironizující vrstvu (dekonstrukce stereotypu).

Pro stereotyp je typické paušální a nerozlišené přiřazování vlastností a rysů všem členům dané skupiny bez výjimek. V beletrii se stereotypy projevují zejména v modelování postav, které jsou prezentovány zjednodušeně, případně schematizovaně, za pomoci fyzických i duševních charakteristik negativně odlišných od dobových konvencí. Stereotypní však může být i prezentace pozitivně vnímaných postav.

1.1.2 Židé jako literární postavy

V pojetí Daniely Hodrové je literární postava „prvkem prostupujícím všechny složky díla jako svérázný motiv, či spíše dynamický komplex motivů“ (Hodrová 2001, s. 519). Tvoří ji slovně tematický komplex, který se v textu realizuje určitým souborem textových jednotek. V textu je tento soubor realizován několika základními způsoby: promluvou vypravěče o postavě (přímá charakteristika, popis zevnějšku, jednání, chování, myšlení, jméno), dialogy a výroky jiných postav o této postavě, vnějšími a vnitřními monology postavy a v dramatu také scénickými poznámkami. Způsob prezentace a množství informací o postavě se různí také v závislosti na místě postavy v systému postav v díle: postavy hlavní jsou vesměs popisovány poměrně podrobně, popis vedlejších postav bývá pouze povšechný a redukovaný, často se jedná o postavy „bez nitra“ (tamtéž, s. 524). Právě postavy Židů patří v české literatuře často k postavám vedlejšími, i tuto skutečnost lze pravděpodobně považovat za jednu z příčin jejich zjednodušené až schematizované prezentace.

V rámci Forsterova rozdělení postav na ploché a plastické lze židovské postavy zkoumaného období vnímat spíše jako postavy ploché, případně tíhnoucí k plochosti (vnímám-li Forsterovy dva typy jako mezní body škály). Hodrová nahlíží poetiku postavy

---

¹⁰ Osudy Židů a židovského národa v dílech některých romantiků (například v Máchových *Cikánech*) mohou být podle Mikuláška chápány jako analogie osudu utištěných Čechů a touhy českého národa po svobodě (Mikulášek 1998, s. 399). I později například Ezechiel v Kolárově *Pražském židu* a Bar Kochba ve stejnojmenné Vrchlického básni byli vnímáni jako paralela k boji Čechů za svobodu.

prizmatem modu, způsobu existence postavy v textu. Postavu vnímá jako soubor informací, dynamickou složku textu, „Druhého“ (ne-já, postava je tvořena vždy zvnějšíšku), a zdůrazňuje také její znakový charakter. „Její signifiant (označující) tvoří veškeré explicitní údaje o její podobě, chování, činech, dále její jméno, řeč; signifié (označované) může být v díle obsaženo explicitně (vypravěčovo hodnocení postavy, tzv. abstraktní charakteristika), ale častěji, zejména v próze 20. století, je tu přítomno pouze jako potenciální význam, který se čtenář pokouší nalézt ve své interpretaci“ (tamtéž, s. 545–546). Nabízí dělení postav na postavy-definice a postavy-hypotézy; tyto dva typy představují určité mezní póly, ke kterým se různé postavy různě přibližují. Postava-definice je podle Hodrové ve své vyhraněné podobě beze zbytku vysvětlitelná, explicitní, v textu plně determinovaná, zatímco postava-hypotéza představuje pravý opak: vysvětlitelná je pouze částečně, není zcela explicitní a determinovaná je jen neúplně. Postavy-hypotézy mohou pro čtenáře i další postavy nabývat různých významů. Domnívám se, že literární postavy Židů zkoumaného období směřují spíše k pólu postav-definic. Postava-definice je uvnitř prázdná, nemá žádné „nitro“, je pouhou funkcí, podle Hodrové je silně vázána na vševědoucího či skrytého vypravěče, jenž ji plně ovládá, kompletně ji zná – právě on zveřejňuje její nitro. O určité „prázdnotě“ židovské postavy uvažuje také Mona Körteová na příkladu Feuchtwangerovy grotesky *Hovory s věčným židem* a dalších děl. Popisuje zvláštní literární typ postavy Žida, který je jakýmsi „bezduchým vehikulem“, plochou, vnitřně prázdnou figurkou, spíše loutkou s vnějšími příznaky židovství. „Obecně by bylo možné říci, že postavy židů fungují v hlubším smyslu jako nástroje, protože stereotypy, které je provázejí, se staly součástí jejich struktury, nejsou na ně tedy pouze navěšeny, ale ovlivňují a reflektují jejich vznik a funkci ještě radikálněji“ (Körte 2015, s. 263).

Lze mluvit také o postavě jako typu. Pojem typu má ve vztahu k literárním postavám dva významy, jednak se o něm uvažuje v souvislosti s konstantními postavami (např. postavy komedie dell'arte), jednak se podle Hodrové do jisté míry pojem typ překrývá s pojmem charakter: „Zjednodušeně řečeno je typ variantou charakteru, u něhož je zdůrazněna jeho sociálně reprezentativní funkce, postava jako typ reprezentuje určitou dobu, určitou sociální skupinu, má typické vlastnosti jejích představitelů, její osud či příběh je typický pro představitele této skupiny, případně celé doby (pojem ‚hrdina naší doby‘). Reprezentativní funkce je u typu vyzdvižena na úkor momentu individualizujícího“ (Hodrová 2001, s. 533).

Z hlediska literární typologie existovalo několik paradigmat typů literárních postav Židů, na která mohla literatura na přelomu 19. a 20. století navazovat. Patří sem například krásná a trpící Židovka, moudrý a ušlechtilý Žid, také ale Žid jako komická figura, spíše

výjimečný je Žid-bojovník. Běžné jsou postavy židovských hauzírníků (podomních obchodníků), hospodských a kořalečnicků. Objevuje se též prastarý Ahasver / věčný Žid, dále Žid-cizinec,¹¹ Žid-nepřítel, Žid-kapitalista, němčící Žid, pijavice, parazit. Velmi častý je typ bezcitného lichváře, kterého se nyní pokusím ukázat na příkladech z románu Václava Kosmáka *Jak Martin Chlubil bloudil a na pravou cestu se opět vrátil* a z povídky Viléma Mrštíka *Z říše první velmoci*.

Vzhled postavy je obvykle vyjádřen popisem oděvu, fyzických rysů postavy, především jejích zvláštních rysů vydělujících ji vůči ostatním entitám jejího okolí. Hodrová tuto část charakteristiky postavy označuje jako „vnější tělo“ postavy. Popis zevnějšku postavy tvoří její součást a podílí se na celkovém obrazu postavy, na jednotě „vnějšího“ i „vnitřního“ těla. Koresponduje s charakterem, profesí, společenským zařazením. I zde se více či méně projevují jisté předem konvencí dané typologie (založené na konvencích literárních i mimoliterárních), které čtenáři umožňují z vnějšího vzhledu usuzovat na jisté globálnější vlastnosti postav. Židovské postavy lze řadit mezi postavy „s tělem stereotypním“: tento typ postav je charakterizován neindividualizovaně, v duchu žánrového kánonu. K tradičním stereotypům obrazu Žida náleží rezavé/rudé vlasy a vousy,¹² dále tmavé vlasy a oči Židovek. K zobrazení Židů jako cizích až exotických postav přispívá také židovský oděv (kaftan, turban) a specifická úprava vlasů (pejzy).¹³ V případě vzhledu židovských postav je časté zdůrazňování deformací těla (například velký nos, křivé, nesouměrné tělo). Například Šternově manželce v Kosmákově románu chybí zuby: „Ah, Herr Verwalter!“ uklonila se Šternová a usmála se bezzubými ústy, jak nejlídněji mohla. Mívala sice také zuby, ale jen o šábesu, anebo když někam jela; obvykle byla bezzubá“ (Kosmák 2000, s. 386).

Fyzická nedostatečnost je často spojena se špínou (obydlí, oděv). Motiv špíny se objevuje také u postavy lichváře Šterna: přijíždí za Chlubilem špinavým vozem, což komentují další postavy: „Na vsi zahrčel vozík a zaštěkal řeznický pes. Chlubil přiskočil k oknu. ‚Kdopak to jede? Aha, pan Štern. Shání bezpochyby nějaký dobytek.‘ Klotylda

---

¹¹ Zajímavý pohled nabízí na Žida-cizince Magdalena Fottová ve studii zabývající se obrazy východních Židů z hlediska Čechožidů a sionistů (Fottová, Magdalena – *Obrazy východních Židů v českožidovských a česky psaných sionistických časopisech 1910–1925*, in Jiří Holý (ed.): *Cizí i blízcí: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*. Praha: Akropolis, s. 135–183). Tématem cizosti Židů se zabýval též Petr Málek - "Kde moje místo?": Richard Weiner a otázka židovské identity: moderní umělec jako "cizinec".. In: *Kultura a totalita : národ / V Praze : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy*, 2013 s. 323-353.

¹² Tento fyzický rys Židy spojuje s apokalyptickou „šelmou ryšavou“ (Holý 2013, s. 35).

¹³ Pejzy jako signál odlišnosti se objevují také v prózách českožidovských autorů zachycujících východní Židy. Více in Fottová, Magdalena (2016). *Obrazy východních Židů v českožidovských a česky psaných sionistických časopisech 1910–1925*, in Jiří Holý (ed.): *Cizí i blízcí: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*. Praha: Akropolis, s. 135–183

položila se do okna a dívala se na židův zaprášený povoz. ‚Ten má škaredou káru,‘ ušklíbla se“ (tamtéž, s. 211).

Častá je u židovských postav animalizace, srovnávání se zvířaty (had, liška, prase a další). Přirovnávání Židů k hmyzu a prasatům patřilo podle Holého k protizidovským stereotypům již od středověku (Holý 2013, s. 32). V případě postavy Fuxe z Mrštíkovy povídky *Z říše první velmoci* lze ke zvířecím motivům přiřadit též jeho jméno, přirovnáván je také k dalším zvířatům: „[Žid Fux] Pojednou hodil zas hlavou jako tur a vypouliv na Vávru své telecí oči, polo se smíchem, polo vážně se ptal Vávry: ‚Co jste to, prosím vás, psal? dyť jsme vyrovnáni! Máte zapláceno!‘“ (Mrštík 1894, s. 230).

Jednání literárních postav umožňuje usuzovat na jejich morální vlastnosti, ideje, názory, postoje, city a motivace a také vztah k okolí. Častý je stereotyp Žida vykořisťujícího své křesťanské sousedy. Židé se mnohdy vyznačují krutostí vůči lidem, kteří jsou na nich závislí; svádějí k marnotratnosti, poskytují zboží na úvěr, nabízí „přátelské“ půjčky a vytvářejí jakési sítě, kdy se na nich ostatní stávají závislými. Žid posléze peníze vymáhá, snaží se zmocnit majetku lidí, které ovládl. Například židovský kořalečník Fux je vypravěčem líčen jako hrůzovládce: „Tak dědina vedle dědiny, kde kdo vedl obchod s Fuxem, každý cítil na sobě železný ten hřeben, kterým Fux rozdíral jeho kůži; chalupy, usedlosti, celé statky už se tak vešly do špinavé, bezedné Fuxovy tašky a nebylo soudce, nebylo žalobce, Fux prováděl svou hrůzovládu dál“ (tamtéž, s. 236).

Běžnými vlastnostmi těchto postav jsou úlisnost a faleš, předstírané přátelství a falešná ochota „pomáhat“. Dalšími negativními vlastnostmi vyskytujícími se u židovských postav jsou zbabělost, lstivost, úskočnost a mravní pokleslost. Šternovu pochybnou povahu podkresluje též nedodržování předpisů židovské víry, nevyhýbá se ani vepřovému masu: „‚Měla bych vás k obědu pozvati, ale netroufám si. Máme dnes jen vepřové a to vy ne-‘ ‚Vepřové?‘ zasmál se žid. – ‚Na to u vás zůstanu. Já ho rád, ale má paní mi ho doma nechce péci – ona je ještě ze starého těsta.‘ ‚Zůstanete? No, to jste hodný židáček, že se ničeho neštítíte,‘ chválila ho hospodyně“ (Kosmák 2000, s. 331–332).

Promluvy židovských postav často charakterizuje tzv. maušlování, komolení češtiny, případně tyto postavy přímo mluví německy. Opět se objevuje animalizace, řeč židovských postav může být až nelidská, připomíná zvířecí zvuky či nesrozumitelné mumlání: „Štern zasyčel cosi po židovsku jako had a řekl pak: ‚To jsou pěkní kněží. Což není žid člověkem?‘“ (Kosmák 2000, s. 427) „Vypili každý po sklínce, mluvili o lhostejných věcech, a když odešli, bručel Štern za nimi cosi po židovsku, zatínaje pěstě. ‚Was ist?‘ (Co je?) tázala se ho žena. ‚Schlechte G’schäfte,‘ odvětil Štern mrzutě“ (tamtéž, s. 434). Kosmákův vypravěč velmi

často doplňuje Šternovy promluvy a jeho chování hodnotícím komentářem, opakují se zejména výrazy odkazující k židovské vychytralosti, potutelnosti a úlisnosti: „Ah, pan poslanec!“ zvolal žid s chytráckým úsměvem“ (tamtéž, s. 281). „Žid posadil se po mnohých poklonách a pohlížel se zachytralým úsměvem, za nímž se slídivé čouhání skrývalo, na společnost“ (tamtéž, s. 310).

Stereotypní zachycování židovských postav lze vnímat jako součást literární konvence, jako typ postavy, která existuje v dobové kulturní encyklopedii, podobně jako například figura hloupého sedláka či venkovana nemusí být vnímána coby útok proti vesničanům jako stavu.

1.2 Židovství v české literatuře: obrazy „jinakosti“

Pohled na židovství se v průběhu 19. století proměňoval, v zásadě ale zůstává vnímání Židů jako „jiných“, je akcentována jejich odlišnost. V období romantismu poskytla „jinakost“ Židů literátům přitažlivý materiál. Romantismus se zajímá o tragičnost židovského osudu, o vyvrženectví Židů, jsou stylizováni jako romantičtí vyvrženci například v Máchových *Cikánech*. Osudy Židů a židovského národa jsou podle Mikuláška chápány jako analogie osudu utištěných Čechů a touhy českého národa po svobodě (Mikulášek 1998, s. 399). Přitahuje také postava legendárního věčného Žida, kterého zachytil například V. B. Nebeský v *Protichůdcích*. Židovský osud se objevuje také ve hrách J. K. Tyla.

Na přelomu 19. a 20. století vycházelo značné množství děl, ve kterých se objevují postavy Židů. Realistická a kriticko-realistická tvorba zachycuje společenské procesy a židovské problematice se také nevyhýbá. Český realismus se často obrací k venkovu, řada krajů má své autory. Svět rozsahem drobných žánrových obrázků i rozsáhlých vesnických kronik obývají také židovské postavy, ač se objevují spíše v epizodních rolích. Jsou prezentovány jako cizí, jiné. Odlišuje je víra i způsob života, často jsou Židé vnímáni i jako nepřátelé zájmů českého národa, obzvlášť jsou-li spojováni s Němci a s němectvím, jejich nebezpečnost se ale rodí také z odlišnosti životních hodnot a způsobu obživy, která připomíná parazitování. Židé jsou vykreslováni jako lichváři, kořalečníci a nečestní obchodníci, kteří svůj majetek získali na úkor křesťanů (například Holečkovi *Naši* či povídka V. Mrštíka *Z říše první velmoci*). Roli hrála také „novost“ židovských obyvatel v některých oblastech, po zrušení ghatt se Židé usazovali i ve vesnicích a městech, kde je dříve neznali. Vesnická společnost se řídí svými tradicemi a je poměrně uzavřená, jakoukoli „jinakost“ odmítá. Každá aktivita židovských přistěhovalců je proto považována za vpád do ustáleného pořádku. Autoři se v takových konfliktních situacích, kdy židovský „přivandrovalc“ naráží na odmítání a

nepochopení vesničanů, zpravidla staví na stranu domácích. Výjimkou mohou být například šumavské povídky K. Klostermanna, které zachycují destruktivní účinek předsudků (např. *Srul, Spravedlnost lidská*). Bohatí Židé jsou líčeni takřka výlučně negativně. Neutrálně jsou některými autory vnímány postavy židovských hauzírníků, podomních obchodníků a rolníků, které jsou líčeny dílem se sympatiemi, dílem s karikaturní nadsázkou.

Autory, kteří zobrazují Židy negativně, nelze označit a priori za antisemity. Je nutno přihlížet k dobovému historickému a kulturnímu kontextu. Negativní nebo komické postavy Židů mohou vycházet také z tradovaného kulturně literárního typu, nejen z nepřátelství.

Jiří Holý rozlišuje několik typů literárních děl a stereotypů z hlediska reprezentace židovství. První typ tvoří výrazně katoličtí autoři výchovných, národně orientovaných děl, v jejichž obrazu Židů se vedle tradičního antijudaismu promítá představa Židů jako mravně pokleslých jedinců, kteří narušují tradiční mravní řád. K těmto autorům se řadí například František Pravda a Václav Kosmák. Židé jsou zde líčeni jako úlisní hadi, kteří se přetvařují s cílem získat moc a bohatství. Druhým typem jsou již zmínění regionalističtí autoři zachycující život na českém, moravském a slezském venkově (například Josef Holeček, Petr Bezruč, Jakub Deml, Jindřich Šimon Baar). Také v těchto dílech jsou Židé vnímáni jako lstiví, úlisní, mstiví. Objevují se také ale neutrální či mírně pozitivní postavy. Dalším typem jsou díla zachycující postavy městských Židů (například Antal Stašek, Božena Benešová). Židé ke konci 19. století často patřili k vyšší střední městské vrstvě. Opět se zde objevuje příklon Židů k německu a tedy nepřátelský postoj k zájmům českého národa. Do popředí se staví také sociální otázky, židovští průmyslníci jsou zachyceni jako vykořisťovatelé dělníků. Objevuje se také představa židovského spiknutí za účelem ovládnutí světa. V těchto negativních typech zobrazování Židů jsou Židé často líčeni jako odpudiví i z fyzického hlediska, v jejich popisu nechybí různé defekty. Často nabývají animálních rysů. Objevuje se také komolení české řeči, tzv. maušlování, jako znak cizosti Židů.

Ne vždy je ale literární obraz Židů založen jen na negativních stereotypech. Objevují se také typy vnímané neutrálně či pozitivně, případně tzv. kontratypy, tedy prezentace vymezující se polemicky vůči převažujícímu a konvenčnímu negativnímu zobrazení (například prózy Bohdana Jelínka, Růženy Svobodové, Karla Klostermanna). K pozitivnímu typu zobrazení Židů patří například dramata Josefa Jiřího Kolára *Pražský žid* a Jaroslava Vrchlického *Rabínská moudrost*, která ukazují typ moudrého, ušlechtilého a tolerantního Žida, který dokáže být také statečný a spravedlivý. Právě Jaroslav Vrchlický tematizoval židovství ve své tvorbě častěji, přispíval také do česko-židovských periodik, především do *Kalendáře česko-židovského*. Jeho nejrozsáhlejší básní je *Bar Kochba* (1897), epos

inspirovaný velkým židovským povstáním proti Římu ve 2. století po Kristu. Pozitivní a neutrální obrazy Židů převažují také v dílech Aloise Jiráska.

S negativními židovskými stereotypy polemizovaly některé prózy a úvahy zveřejňované v českožidovském tisku, například texty R. J. Kronbauera, Otomara Schäfera, Viktora Vohryzka¹⁴ a také Vojtěcha Rakouse. S takovýmto zobrazováním Židů nesouhlasí také Oskar Donath, který do své antologie próz s tematikou venkovských Židů *Böhmische Dorffjuden* (1926) zařadil kromě děl negativně zobrazujících Židy také díla zachycující venkovské Židy ve zcela jiném světle. V úvodní studii připomíná složitost celé problematiky a diferencovanost literárních obrazů Židů. Své postoje dokládá i osobními svědectvími. Zobrazování Židů pouze v negativní perspektivě vnímá jako zkreslující: „Tématem ‚vesnický žid‘ se v naší literatuře opakovaně zabývají jak němečtí, tak čeští, jak židovští, tak nežidovští autoři. I když Leopold Kompert, Vojtěch Rakous, Karl Klostermann židovské prostředí poněkud idealizují a kvůli uměleckému účinku leccos zkrášlují, přece je třeba říci, že tito spisovatelé je pojmají *realisticky, velmi dobře je pozorují a pravdivě je zobrazují*. Naproti tomu většina českých spisovatelů, jako Pravda, Kosmák, Holeček, Herben, bratři Mrštíkovi, Schulz, zobrazují Židy *pseudorealisticky*. Karikují je, zkreslují jejich obraz, představují je jako zloduchy, jenom aby dosáhli žádaného účinku“ (Donath 1926, z něm. přel. Holý, Nichtburgerová, 2016, s. 117–118).

1.3 Pohled „zevnitř“: Židé očima Židů

Židé se nestávali jen tématem české literatury, ale podíleli se na ní také jako aktivní účastníci, původní tvorbou a překladatelstvím.¹⁵ Alexej Mikulášek v slovníkové příručce *Literatura s hvězdou Davidovou* člení tvorbu židovských autorů do tří skupin: rozlišuje židovskou literaturu v užším slova smyslu, českožidovskou a německožidovskou literaturu.

Židovská literatura v užším slova smyslu (národním) je chápána jako tvorba integrálně spjatá s potřebami židovské komunity a k ní se obracející ideově, jazykově, tematicky. Do této skupiny řadí sionistickou literaturu, například beletrii publikovanou v sionistickém *Židovském kalendáři*. Německožidovskou literaturou rozumí Mikulášek tvorbu autorů židovského původu a vyznání, kteří psali německy a identifikovali se s hodnotami německé,

---

¹⁴ Viktor Vohryzek polemizuje s tradovanou představou Židů jako kořalečnicků a lichvářů bohatnoucích z chudých ve svých *Epištolách k českým židům*. Upozorňuje, že takový obraz neodpovídá realitě. Větší část lihovarů totiž podle jeho slov patří křesťanům a suroviny k výrobě alkoholu dodávají čeští a moravští sedláci (Holý 2016, s. 51).

¹⁵ Oskar Donath zdůrazňuje zásluhu židovských překladatelů na šíření českých literárních děl, která svými překlady tlumočili celému světu (Donath 1930, s. 195).

popřípadě rakouské kultury. Z německožidovského písemnictví se postupně vyvinula pražská německá literatura. Jako českožidovskou označuje Mikulášek literaturu českých Židů, tedy spisovatelů židovského původu a vyznání, kteří přilnuli k české kultuře, uvědoměle (např. členové Spolku českých akademiků-židů) i neuvědoměle. Do této skupiny patří především literární tvorba autorů českožidovského asimilačního hnutí. Reflexe vlastního židovství není pro tyto autory překážkou začlenění do české literatury, Mikulášek vnímá českožidovskou literaturu jako svébytnou součást české literatury (Mikulášek 1998, s. 11–12). K českožidovským autorům patří také Vojtěch Rakous, pokusím se proto nyní tento směr a jeho tvorbu poněkud přiblížit.

1.3.1 Českožidovské hnutí, jeho periodika a osobnosti

Židé byli vnímáni většinou společností převážně jako cizorodý prvek. Odlišné náboženství je odsunulo na okraj křesťanské společnosti a jejich právní a společenské postavení se značně odlišovalo od postavení jiných skupin obyvatelstva. Na konci 18. století a v průběhu 19. století se postupně upravovala a rušila omezení,¹⁶ která vyčleňovala Židy ze společnosti jako zvláštní skupinu, a byla tak umožněna postupná emancipace Židů. Na rozdíl od ostatních národností nevedl ale emancipační proces u Židů k nacionalizaci židovství, upozorňuje Kateřina Čapková. Tento proces naopak otevřel možnost pro přijetí národní identity většinové společnosti. Část židovské menšiny vzala myšlenku začlenění za svou a v českých i v sousedních zemích vznikla židovská asimilační hnutí. Až ke konci století se v důsledku vlny antisemitismu v Evropě rozšířilo a zesílilo sionistické hnutí, které kladlo ve svém kulturním i politickém programu důraz na národní charakter židovství (Čapková 2005, s. 6).

Myšlenka kulturní spolupráce Židů a Čechů se objevila již ve 40. letech. V několika článcích¹⁷ ji propagoval Václav Bolemír Nebeský v *Květech* a *České včele*. Nebeskému se podařilo zaujmout pro českou poezii svého přítele Siegfrieda Kappera, německojazyčného básníka a prozaika židovského původu. V této době vznikly také *České listy* (1846), první

---

¹⁶ Josefínské reformy odstranily povinnost Židů nosit mimo ghetto zvláštní označení (žluté kolečko a bílý krejzlík), Židé získali svolení studovat na vyšších školách včetně univerzit, směli se věnovat živnostem a řemeslům, mohli najímat pozemky a obdělávat půdu, zakládat velkoobchody a směnárny, provozovat obchody se střížním a kupeckým zbožím. Podléhali v tomto směru stejným právním předpisům jako křesťané. Zároveň ale byly zavedeny německé židovské školy. Familiantský zákon, který povoloval založení rodiny jen prvorozenému synu, byl zrušen až v letech 1848/1849. Segregace Židů byla zcela odstraněna a uzákoněna prosincovou ústavou v roce 1867. Ghetta byla zrušena, Židé se mohli volně stěhovat, ženit a vdávat, také mohli vlastnit půdu a stát se státními zaměstnanci. Toto uvolnění umožnilo vlnu židovské migrace nejprve z ghatt na venkov a poté do velkých měst. Velké části židovských občanů otevřela možnost svobodného podnikání cestu k ekonomickému vzestupu (Holý, Nichtburgová 2016, s. 7).

¹⁷ Články *Něco o poměru Slovanů a Židů*, *Slované a Židé* a drobné prózy *Pověsti židovské* a *Židovské vzpomínky*.

česky psaná Kapperova sbírka. Kapper byl jedním z hlavních představitelů emancipačních snah Židů a Čechů a propagátorem jejich kulturní spolupráce. *České listy* i Nebeského články se ale nedočkaly obecného přijetí, ostře je kritizoval především Karel Havlíček Borovský. Ani mezi židovským obyvatelstvem se ale myšlenky českožidovského sblížení nesetkávaly vždy s porozuměním, svou roli v tomto hrály také protižidovské akce z české strany a inklinace židovských intelektuálů k německu.

Max Lederer, člen „druhé“ generace českožidovského hnutí, v předmluvě k výboru ze svých povídek *Za zrezavělými dráty* píše: „Myšlenka českožidovská mohla vzniknouti také teprve uvolněním židů. Ulice u nás byla německá. Německé byly modlitby v kostele, německé nápisy na hrobech, německé četné školy, jež generace Scharfova pracně a zvolna rušila. Byl to vliv německé teologické fakulty, jež opatrovala nám rabíny, byl to vliv josefinismu, jemuž židé spláceli vděčnost za uvolnění lidské tímy, že věrně plnili povinnosti, jež jim zároveň uložil josefinismus ve směru národním, německo-centralistickém. A později byl to i politický vliv vídeňských liberálů, k nimž židé vzhlíželi jako ke svým spasitelům kulturním i sociálním“ (Lederer 1924, s. 3). Nebeského a Kapperova myšlenka českožidovské kulturní spolupráce poněkud předběhla dobu, skutečně se rozvinula teprve v poslední čtvrtině 19. století. Siegfried Kapper se ale stal pro českožidovské hnutí uctívanou osobností.¹⁸

Židovské asimilační hnutí neprobíhalo pouze v českých zemích, podobná hnutí existovala také v sousedním Německu a v rakouské části monarchie. Na rozdíl od německého a rakouského však českožidovské hnutí nezačalo jako reakce na dobový antisemitismus. Němečtí a rakouští Židé obhajovali vlastní německu a svou odlišnost od ostatních německých patriotů, židovství, prezentovali jako „pouhou“ konfesi.¹⁹ Podnětem pro vznik první českožidovské organizace bylo národnostní cítění českých Židů. První generace Čechožidů mezi Židy žijícími v Čechách teprve agitovala pro českou národnost, usilovala o zajištění bohoslužeb v češtině²⁰ a o získání podpory české politické reprezentace pro proces integrace Židů do české společnosti.²¹

---

¹⁸ Čechožidé věnovali Kapperovi řadu vzpomínek, studií a výročních článků. Ke Kapperovu dílu odkazují také názvy českožidovských periodik – *Českožidovské listy*, *České listy*, které vycházely krátce za 1. světové války, a v letech 1932 až 1937 vycházející týdeník *Kapper*. V roce 1920 se Spolek českých akademiků-židů na Kapperovu počest přejmenoval na Akademický spolek Kapper.

¹⁹ Označovali se jako Němci/Rakušané izraelského (mojžíšského) vyznání.

²⁰ Roku 1883 byl založen spolek Or Tomid, jehož účelem bylo prosazení češtiny jako bohoslužebného jazyka v synagoze.

²¹ V počátcích hledali Čechožidé podporu především u mladočechů, na konci století za vlny antisemitismu se většina Čechožidů politicky přeorientovala, novými politickými spojenci se staly Masarykova Česká strana lidová (tzv. realisté), Strana radikálně pokroková a Československá sociálně demokratická strana dělnická (Čapková 2005, s. 101).

Pojem asimilace používali Čechožidé podle Čapkové v poněkud pozměněném smyslu. O úplné asimilaci lze mluvit v případě, kdy menšina opustí své odlišné zvyky a hodnoty a zcela se ve většinové společnosti rozplyne. Židovští „asimilanti“ ale usilovali o takovou kulturní integraci s okolní společností, při které by svou židovskou identitu neztratili úplně. Po vzniku republiky se českožidovské asimilační hnutí rozdělilo do dvou směrů – větší část Čechožidů prosazovala úplnou asimilaci, menší skupina prosazovala „syntetickou asimilaci“, která spočívala ve vzájemném obohacení české a židovské kultury. Na počátku století se stal důležitým protivníkem asimilačního hnutí sionismus a jeho pojetí židovství jako národního společenství.

Spolkovou činnost Čechožidé rozvíjeli od 70. let 19. století. První českožidovská organizace, Spolek českých akademiků-židů, byla založena roku 1876. První českožidovští vlastenci pocházeli podle Čapkové především z venkova, kde vyrůstali v „přirozené symbióze s okolním českým etnikem“, přicházeli na vysokoškolská studia do Prahy a nový spolek založili jako protiváhu německých židovských spolků. Účelem spolku bylo „budit a pěstovat české národní vědomí u židů, totiž u židů v českém kraji zrozených a v českém prostředí žijících“ (Čapková 2005, s. 96). Spolek se zaměřoval především na kulturní a společenskou rovinu asimilace. Spolupracoval s uměleckými spolky (Akademický čtenářský spolek, Umělecká beseda a další vlastenecké organizace) a s umělci. Spolek získal pro myšlenku česko-židovské kulturní spolupráce řadu příznivců mezi významnými českými umělci, kteří pak přispívali do českožidovských kulturních periodik (například Jakub Arbes, Jaroslav Vrchlický, Gabriela Preissová, Adolf Hejduk, František Kvapil, Zikmund Winter a J. S. Machar).

Prvním českožidovským periodikem byl *Kalendář česko-židovský* (dále také *Kalendář*), založený roku 1881 v Praze pro potřeby Spolku českých akademiků-židů. Tento kalendář sloužil nejen praktickým účelům, ale také jako reprezentativní literární almanach. Od počátku obsahoval kromě liturgické části (psané hebrejsky) a části „kalendářní“ (s četnými administrativně právními a obchodními údaji) také část beletristickou, „zábavnou“. Součástí *Kalendáře* byly také spolkové zprávy a inzerce. Prvním redaktorem *Kalendáře* byl August Stein, pro českožidovské hnutí významná zakladatelská osobnost: spolupodílel se na založení Spolku českých akademiků-židů a později předsedal spolku Or Tomid. Po Steinovi se redakce ujal Karel Fischer (1860–1907). Fischer se snažil shánět také nežidovské příznivce a spolupracovníky. Zatímco v prvním ročníku byly obsaženy příspěvky pouze od židovských autorů, od druhého ročníku se zapojili také nežidovští přispěvatelé. V *Kalendáři* publikovali své příspěvky například Jakub Arbes, Ladislav Stroupežnický, Zikmund Winter, a snad

v žádném ročníku nechybí příspěvek Jaroslava Vrchlického, který pro *Kalendář* také napsal svůj epos *Bar Kochba*. Vycházela zde původní tvorba i překlady. Rejstřík domácích autorů byl rozšířen o překlady z evropských literatur a z jidiš. Beletristické příspěvky byly zpočátku nacionálně tendenční (se sociálně a romantickosentimentálním zaměřením), tendenčnost ale postupně ustupovala žánrovému, sociálnímu realismu v próze (častý je například žánr memoárů a vzpomínek). Fischer proslul také jako hledač českožidovských talentů, stal se důležitou inspirativní osobností také pro Vojtěcha Rakouse (viz dále). *Kalendář českožidovský* redigoval celkem 22 let, zároveň redigoval 9 let *Českožidovské listy*. Po Fischerově smrti se v redakci *Kalendáře* vystřídali Otakar Guth, Viktor Teytz, Eduard Lederer, Alfred Fuchs, v dvacátých letech nastoupil na pozici redaktora Vítězslav Markus a v třicátých letech redigoval *Kalendář* Egon Hostovský.

Druhou významnou platformou českožidovských autorů byly *Českožidovské listy*, které vycházely jako čtrnáctideník od roku 1894 do roku 1907, kdy byly sloučeny s *Rozvojem*. Vydávala je Národní jednota českožidovská (založena 1893). I *Českožidovské listy* měly za cíl propagaci českožidovského hnutí, ale na rozdíl od *Kalendáře*, který vycházel jednou ročně a byl zaměřen spíše kulturně, mohly pružněji reagovat na aktuální politické události. Účelem časopisu bylo napomáhat integraci Židů do české společnosti a hájit ji proti útokům ze strany antisemitů. Na přelomu století tu například vychází řada reakcí na proces s Leopoldem Hilsnerem a články odmítající pověry spojené s rituálními vraždami. Roku 1897 přibyla beletristická příloha. Redaktory byli kromě Fischera také O. Guth a V. Teytz, připravovali zároveň *Kalendář* i *Českožidovské listy*.

Rozvoj vycházel od roku 1904 v Pardubicích, původně jako čtrnáctideník, po splynutí s *Českožidovskými listy* vycházel každý týden. Byl koncipován jako „týdeník českých pokrokových židů“, jeho založení bylo podmíněno nespokojeností reformních českých Židů s úrovní a koncepcí *Českožidovských listů* a potřebou tzv. druhé generace českých Židů hlouběji definovat výchozí principy asimilačního hnutí (Mikulášek 2002, s. 233). Tato skupina „pokrokových židů“, ke které patřili například Eduard Lederer, Max Lederer, Bohdan Klineberger a redaktor *Rozvoje* Viktor Vohryzek, již vnímala češství jako integrální součást své osobnosti. Necháпали češství jako nacionální či jazykovou koncepci, ale jako kulturní a duchovní odkaz, a odvažovali se také kritizovat českou veřejnost či jednotlivé politiky. Roku 1907 založili Svaz českých pokrokových židů. Pokrokové Židy odlišoval od starší generace i vztah k náboženství, snažili se znovuobjevit a reinterpretovat význam judaismu pro moderní dobu.

Předním představitelem této „druhé“ generace českožidovského hnutí byl právě Viktor Vohryzek. Oskar Donath jej řadí mezi „čtyři sloupy“ českožidovského asimilačního hnutí – čtyři osobnosti, které stály řadu let v čele hnutí a zasloužily se o jeho „ideový podklad“ a „myšlenkovou výzbroj“. K těmto „sloupům“ kromě Viktora Vohryzka patří Bohdan Klineberger (Antonín Rataj), Eduard Lederer (Leda) a Jindřich Kohn (Donath 1930, s. 197).

1.3.2 Vojtěch Rakous mezi dalšími židovskými autory

Za předchůdce Vojtěcha Rakouse bývá označován Leopold Kompert, německojazyčný židovský novelista a romanopisec.²² Literární dílo tohoto autora významně ovlivnila idea vzájemné spolupráce Čechů, Němců a Židů: budoucnost vztahů mezi jednotlivými etniky vidí Kompert v toleranci, vzájemném respektu a symbióze. Mezi příznivci českožidovského hnutí byl Kompert velmi oblíbený. Sám Rakous ve vzpomínce na Karla Fischera uvádí, že největším Fischerovým přáním bylo najít pro českožidovskou literaturu nového Komperta (a zřejmě jej našel právě v Rakousovi). Jako Rakousovi blízkého autora jej označuje například Pavel Eisner: „jakási srdečná odhodlanost, optimistická bezelstnost a leckterý jiný rys včetně značné citovosti a stejně program česko-židovské symbiózy na podkladě rustikálním činí z německého Žida Komperta časného předchůdce a duchovního bratra českého Žida Vojtěcha Rakouse“ (Eisner 1933, citováno dle Holý, Nichtburgerová 2016, s. 120).

Kompert je považován za zakladatele židovské sociální novely. V dětství a v mládí důvěrně poznal život Židů v ghettu a od samého počátku tvorby jej přitahovalo téma emancipace Židů. V roce 1848 vydal svůj první povídkový soubor *Aus dem Ghetto (Z ghetta)*, ve kterém realisticky zobrazil život v těchto uzavřených společenstvích. Dalšími soubory povídek byly *Böhmische Juden* (1851, *Čeští židé*), *Neue Geschichten aus dem Ghetto* (1860, *Nové příběhy z ghetta*) a *Geschichten einer Gasse* (1865, *Příběhy jedné uličky*). Tyto žánrové prózy zobrazují omezenost života v prostředí ghetta, zároveň v nich Kompert uměleckým způsobem a s určitým humorem a optimismem formuloval svou představu způsobu osvobození Židů ze staletých vazeb. „Základ emancipace Židů viděl ve změně způsobu jejich života, v opuštění nemanuálních povolání a činností, v zanechání plané meditativnosti, knihomolství a teoretizování a v jejich příklonu k rukodělné práci, řemeslu a zemědělství“ (Mikulášek 1998, s. 204).

---

²² Leopold Kompert (1822–1886) pocházel z rodiny obchodníka s vlnou z Mnichova Hradiště. Vystudoval gymnázium v Mladé Boleslavi, studia filozofie v Praze nedokončil vzhledem k finanční tísní rodiny. Řadu let působil jako vychovatel ve Vídni a v Maďarsku, krátce pracoval v bance a od roku 1857 jako volný spisovatel. Kromě spisovatelské činnosti byl také veřejně činný, působil například jako zemský školní rada. Roku 1857 obdržel na univerzitě v Jeně čestný doktorát.

Kompert se zaměřuje především na městské prostředí, nevyhýbá se ale ani obrazům z venkova, o čemž svědčí například román *Am Pflug* (1855, *Za pluhem*) nebo rozsáhlá próza *Die Kinder des Randars* (1848, *Arendářovy děti*) ze souboru *Aus dem Ghetto*. Tato próza se odehrává v autorově rodném kraji a promítají se do ní některé situace autorova dětství. Dále k jeho vesnickým obrazům patří prózy *Eine Verlorene* (*Ztracená*) a *Der Dorfgeher* (*Hauzírník*). Většina těchto próz podle Oskara Donatha obsahuje věrné etnografické líčení života Židů na venkově, věrohodný děj a postavy převzaté z autorova života, Donath ale staví stranou román *U pluhu*, jenž podle něj ovládá Kompertova vize židovské emancipace a autorův sklon k idealismu, které vedou k vykreslení zcela nevěrohodných charakterů a nepravděpodobného děje. Častým tématem Kompertových próz je láska mezi židovským a nežidovským partnerem.

Jak již bylo řečeno, Oskar Donath ve své monografii *Židé a židovství v české literatuře* řadí Rakouse do sousedství čtyři velkých postav českožidovského hnutí, jakými byli Viktor Vohryzek, Bohdan Klineberger, Edvard Lederer a Jindřich Kohn. Erik Gilk uvádí, že zatímco tato čtveřice českožidovské hnutí promýšlela teoreticky, Rakous je svými literárními texty uváděl do praxe, přesněji ukazoval, že soužití českého a židovského obyvatelstva je možné a bezproblémové (Gilk 2013, s. 137). Vohryzek, Klineberger a Lederer se také věnovali beletristické tvorbě. Téma venkovských Židů lze nalézt také v díle Viktora Vohryzka.

Viktor Vohryzek²³ jako beletrista je autorem dvou dramát z židovského prostředí a množství povídek. Rukopis dramatu *Věno* se nedochoval, drama *Červené korále* je zachováno v druhém ročníku *Rozvoje*, kde jej Vohryzek otiskl na pokračování.²⁴ Jedná se o komedii z prostředí Židů na českém venkově, jejíž hlavní zápletka se točí kolem milostných vztahů. Hru Vohryzek situoval do svého rodiště, Přestavlk u Chrudimi. Život Vohryzkových venkovských Židů je mnohem zřetelněji uzavřen do vnitřního ghetta než u Rakouse. Jenom služka Dorota a německý lékař jsou Nežidé, kteří vstupují do tohoto světa. Jazykově je hra plná hebrejských, jidišových a německých výrazů, lze tedy předpokládat, že v době vzniku mohla být nežidovskému divákovi obtížně srozumitelná. Zajímavé však je, že i židovské

---

²³ Viktor Vohryzek (1864–1918) pocházel z česky uvědomělé židovské rodiny. Působil jako lékař, filozof, spisovatel a novinář: redigoval *Rozvoj* (a někdy psal celá čísla sám) a za války společně s B. Klinebergerem *České listy*. Je autorem dvou dramát z židovského prostředí a řady povídek. Židovstvím se obíral po celý život. Bývá označován jako filozof „praktického života“. Oblíbil si Spinozovu filozofii a v Masarykově duchu odmítal konfesionalnost. Neodmítal náboženství (stavěl se proti ateismu), ale zavrhoval formalismus rabínské judaistiky, který Židy „vede k dodržování zákona, ale ne k dobru“. Velkou pozornost věnoval českožidovské otázce. Na české Židy se díval jako na součást českého národa, která se liší od většiny svou vírou a některými zvyklostmi, a právě v těch se musí většině přizpůsobit. Asimilovat se ale podle Vohryzka nemají pouze Židé: „Chceme-li ale asimilaci, nezbude jiného než lid, v jehož středu žijeme, asimilovati k nám, pracovati za jeho osvětlení a za jeho duševní svobodu.“ Žádá asimilaci „k duchu nové doby“, ke které by se mělo asimilovat i okolí (Mikulášek 2002, s. 195).

²⁴ *Červené korále, čili: Na cestě za bohatstvím. Veselohra o třech jednáních. Rozvoj 1906 (ve 14 číslech).*

postavy se dohadují, jak správně vyslovovat hebrejštinu, ve hře se vyskytují česká přísloví, Židé synagogu, stejně jako Rakousovy postavy, důsledně označují jako kostel. Dokonce nedodrží šábés. Vohryzek do hry promítl svůj odmítavý postoj k formálnosti náboženství, v několika případech proti ní postavy vystupují. Podobný postoj k náboženství zaujímal také Bohdan Klineberger.²⁵ Oba tyto myslitelé měli vliv také na Vojtěcha Rakouse.

Vohryzkovy povídky lze označit jako črty ze života. Nejraději psal rodinné vzpomínky, „listy z rodinné kroniky“, například vzpomínkové prózy *Můj dědeček*²⁶ (*Kalendář česko-židovský* 1906/1907), *Když si tatínek maminku bral* (tamtéž 1908/1909) a *Naše Dorotka* (tamtéž 1910/1911). K jeho tvorbě náleží také povídky o venkovských židovských hauzírnicích, například črty *Starý Tausik umírá* (tamtéž 1907/1908) a *Pod větví bezu* (tamtéž 1909/1910).

Od roku 1908 vycházely v *Kalendáři česko-židovském* židovské povídky příslušníka druhé českožidovské generace, Maxe Lederera.²⁷ Knižně byly publikovány roku 1924 pod titulem *Za zrezavělými dráty*. Na rozdíl od Rakouse se nezabývá Židy rozesetými jednotlivě po vesnicích, ale jako Kompert zobrazuje Židy z české khille, židovské obce. Líčí příběhy, které se udály v době po zrušení ghetta v židovské části městečka Heřmanic a za války v městečku Temníně. V úvodu k soubornému vydání povídek Lederer uvádí, že jeho povídky nevznikly z literární ambice, ale jako součást jeho českožidovské činnosti. Podobně jako Rakouse jej k psaní českožidovských povídek přivedl Karel Fischer.

Podle Oskara Donatha líčí Lederer heřmanickou židovskou ulici a její život velice živě. K nejlepším povídkám řadí *Oheň*, *Ulice šnorerů*, *Rozhněval se na Pána Boha* a *Přerasimiloval se*. Život Židů mezi nežidovskými sousedy rozhodně není tak bezproblémový jako u Rakouse. Lederer líčí radosti, častěji ale starosti a bolesti heřmanických Židů, jejichž postavy kreslí podle Donatha „s plastičností přímo nerudovskou“ (Donath 1930, s. 223). Problémy vznikají na straně židovské i křesťanské. Povídky ve výboru se snaží zachytit přechodnou dobu v životě Židů: dráty sice „zrezivěly“, uzavřenost ghetta byla oficiálně

---

²⁵ Bohdan Klineberger (1859–1928) působil jako advokát, filozof, sociolog a prozaik. Jeho filozofické a sociologické názory byly ovlivněny pozitivismem a novoidealismem. Jeho stěžejní prací je sociofilozofická monografie *Náboženský cit* (1906), v níž kritizoval církevně kultovní ráz náboženského života a kladl důraz na duchovní zvnitřnění a abstrakci. V asimilaci neviděl úpadek židovství, ale naopak jeho posílení, česká a židovská kultura se podle jeho představ mohla vzájemně obohatit. Prozaické práce publikoval pod pseudonymem Antonín Rataj v *Besedách Času* a *Rozvoji*. Výbor z jeho povídek *Neumřel velký pán* vyšel až posmrtně péčí E. Lederera.

²⁶ Vohryzkův dědeček z matčiny strany, Šmůl Nokolo, byl sefardského původu a proslul jako židovský učenec a zdatný řečník. Pocházel z chudé rodiny a z mnoha dětí, nemohl nalézt místo, až se usadil v Dašicích u Pardubic. Většina sousedů se snažila chudou židovskou rodinu vyhnat, ujal se jí ale stejně chudý český domkář.

²⁷ Max Lederer (1875–1937), prozaik, publicista, stoupenec českožidovské vzájemnosti. Svými kulturními články přispíval do *Českožidovských listů*, *Rozvoje* a *Kalendáře česko-židovského*. V beletrii navázal na tradice realistické prózy a na povídky L. Komperta. Ve svých povídkách a črtách zužitkoval důkladnou znalost prostředí (v heřmanickém kraji, z kterého čerpal, se nacházela početná židovská menšina).

zrušena, ale něco tak zažitého nelze rychle změnit, vnitřní ghetto zůstává. „Leč uvolnění mechanického pouta nemohlo zůstatí přece jen bez vlivu na vývoj židů, svobodně žijících. A tak vzniká boj mezi tradicí a pokrokem, mezi tím, co židé zvykli si staletým vývojem pokládat za část, a to druhdy dost podstatnou, svého židovství, a novými proudy. Mimo ulici teprve mohlo vzniknouti požívání treife, porušení tradice choditi třikrát denně do kostela, nesvěcení šábesu, neslavení svátků a – češství“ (Lederer 1924, s. 2). Odklon od zavedených pořádků ortodoxní ulice neodpouští, natož přechod ke křesťanství (*Ulice šnorerů*). Úspěch židovského továrníka vede k závisti a nenávisti, jež vyvrcholí požárem továrny, která mohla přinést zisk celému městečku (*Oheň*). Soužití nesezdaného křesťansko-židovského páru, ze kterého dokonce vzejde potomek, je pro okolní křesťany i Židy jen těžko akceptovatelné, a pokus křesťanky se po smrti židovského partnera znovu vdát, tentokrát za křesťana, končí tragicky (*Židě*). Křesťanka, která porodila židovské dítě, pociťuje cizost vlastního potomka, podobně jako pokřtěná Židovka, která přivedla na svět dvě děti křesťanské (*Židě a Ulice šnorerů*).

Povídky zachycující městečko Temnín se odehrávají v době první světové války a zabývají se většinou životem haličských židovských uprchlíků. Například povídka *Přerasimiloval se* líčí příběh chudého haličského Žida Pinchase Hirschfelda, který se nejprve asimilace děší, pak se ale přizpůsobí, začne podnikat a dosáhne úspěchu.

Prostředí venkovských Židů „zevnitř“ a v pospolitosti s českými venkovany zobrazoval také prozaik Otakar Guth,²⁸ například v souboru próz *Prosté povídky*, který vydal roku 1933 Akademický spolek Kapper. K jeho dalším povídkovým souborům patří *Velkopodniky pana Filipa Basse a jiné historie* (1935), *Historie a historky a Starý dům* (obojí 1937), *Smrt Pavly Braunové a jiné povídky* (1938) a *Z kolotoče života* (1939).

Podle slovníkové příručky *Literatura s hvězdou Davidovou* představuje Otakart Guth autora Rakousovi blízkého. Podobně jako Rakous čerpal náměty zejména ze svého rodného kraje (Dobřichovicko a Berounsko). Při psaní uplatnil kromě pozorovacího talentu a „darů živého vypravěčství“ také zkušenosti ze své advokátské praxe. Největší hodnota je přikládána jeho prozaickým humoreskám vyprávěným rázovitými postavami či figurkami, na které nahlíží s pochopením a sympatiemi. „Podobně jako Rakous zobrazuje i Guth židovské postavy nedílně vklíněné do života české vesnice, rázovité obchodníky, řezníky, sedláky

---

²⁸ Otakar Guth (1882–1943) patřil k předním publicistům a organizátorům českožidovského hnutí první poloviny 20. století. Publikoval řadu článků, medailonů, úvah, fejetonů a povídek v *Kalendáři česko-židovském* (26. ročník redigoval), *Českožidovských listech*, *Rozvoji* apod. Tématem jeho publicistické činnosti byly zejména otázky antisemitismu a náboženské víry. Zamýšlel se též nad podstatou židovského humoru. K jeho výrazným publikacím patří *Podstata židovství* (1923). Stavěl se kriticky k souvěrcům, kteří své židovství vnímají jako přítěž a zapírají je, kritizoval též sionisty, kteří naopak své židovství „přepínají“. Zemřel v Terezíně.

apod., nejednou využívá principu „vyprávění ve vyprávění“. Své židovství Guthovy postavy netají ani verbálně nepřepínají; ústrojně vyplývá z logiky příběhu a z realistické charakteristiky“ (Mikulášek 1998, s. 129, autorem hesla je Stanislav Viršínek).

2 Vojtěch Rakous

2.1 Životopisný medailon

Vojtěch Rakous (1862–1935), vlastním jménem Adalbert Österreicher²⁹ pocházel z obce Velký Brázdím (Brázdím) nedaleko Brandýsa nad Labem. Narodil se do rodiny chudých židovských chalupníků (otec Šalamoun Österreicher, matka Barbora, rozená Polláková) s mnoha dětmi (celkem 17). Přesné datum jeho narození se stalo předmětem váhání některých badatelů, kteří vzali vážně Rakousovo humorně mystifikující vyprávění, že nezná datum svého narození, protože si je nepamatovali vzhledem k množství potomků ani sami rodiče a protože otec nechával děti zapisovat do matriky poněkud ledabyle, nemohl je ani později zjistit.³⁰ Vzhledem k chudým poměrům své rodiny absolvoval pouze jeden rok v židovské škole v Brandýse nad Labem, jak shodně uvádí předmětová literatura, Krejčová navíc uvádí, že předtím navštěvoval ještě českou venkovskou školu. Rakousova literární tvorba je silně autobiografická, jeho dětství se kromě vzpomínkových povídek odráží zřejmě také v povídkách cyklu Kieslerův Lojza.

Ve třinácti letech odešel Rakous do Prahy, aby se v galanterním obchodě na Václavském náměstí vyučil prodavačem. Teprve zde se naučil německy, v domácnosti Österreicherových se mluvilo převážně česky, matka německy neuměla vůbec a otec pouze několik slov a frází, které se naučil při hauzírování nebo od potulných Židů. Také Rakousův pražský bytný byl německy hovořící Žid, podomní obchodník se starými obnošenými šaty, kupoval a prodával ale také knihy, především německé. Mezi nimi se vyskytovaly ale také české knihy, často různě poškozené. Bytný jim říkal „pejmiš“ a skladoval je v krabici na půdě. Nebránil Rakousovi, aby tyto odložené knihy četl, a tak se Rakous seznamoval s českou literární produkcí. Rakous na tyto chvíle vzpomíná v povídce *Hrst vzpomínek*: „A jaké to byly ‚pejmiš‘ knížky! Jan z Hvězdy, Tyl, Herloš, Chocholoušek... Všichni byli pohromadě v tom

---

²⁹ Příjmení si nechal v dospělosti úředně opravit na Östreicher.

³⁰ Mojmír Otruba uvádí v *Lexikonu* jako datum Rakousova narození 8. 12. 1862. Podle povídky *O člověku, který neví, kdy se narodil*, byli mezi 60. a 70. lety zapsáni v matrice tři Vojtěchové: „Že prý je to těžká věc – psal pan farář – v matričních zápisech, týkajících se naší rodiny, nevyzná se prý ani pámbu, ani žádný svatý, neřku-li obyčejný farář. Mezi rokem 1840 až 1870 je prý zapsáno v matrice naší rodiny celkem 19 dětí (já vím určitě, že nás bylo jen 17) a mezi nimi v mnou naznačeném období 1860 až 1870 Vojtěchové 3 (tu trojku podtrhl pan farář). A sice: První Vojtěch narodil se 21. října 1861, druhý Vojtěch 14. května 1863, a ten třetí a poslední Vojtěch 7. února 1867. Abych sobě tedy z těch tří Vojtěchů nějakého Vojtěcha vybral a sdělil panu faráři, který že to vlastně Vojtěch jsem.“ (Rakous 1926b, s. 240) Ojediněle se uvádí také datum 10. 1. 1854, František Bulánek-Dlouhán uvádí datum 9. 12. 1862.

tmavém koutě půdy. Pravda, celý nebyl z nich ani jediný, jednomu scházel začátek, druhému konec, třetímu začátek i konec a zbyl jenom prostředek, ale přece to jen byly knihy české! Co byly ty staré kalendáře, které jsem doma shánival po celé vesnici, oproti tomuto nepřebornému bohatství? A co nejvíce vážilo: kdežto na jiné knihy nedovolil bytný nikomu sáhnouti, směl jsem s obsahem bedny vládnout dle libosti. Pro bytného byl obsah ten bez ceny a předmětem stálé zlosti, pro mne znamenal největší bohatství a nekonečný zdroj blaha“ (Rakous 1926b, s. 211). Kromě starších českých historických povídek si obzvlášť oblíbil také Nerudovy fejetony. Od bytného také Rakous získal výtisk prvního čísla *Kalendáře česko-židovského*, pro asi³¹ sedmnáctiletého Rakouse první česky psanou knihu zabývající se výhradně Židy, ve které našel formulace myšlenek, jimiž se sám zabýval.

V Praze Rakous strávil devět učňovských let, poté se vrátil do brandýského kraje a ve vesnici Mratín si založil obchod s obilím, věnoval se také podomnímu obchodu. Rakousovy první spisovatelské pokusy se datují do poloviny 80. let. Důležitým mezníkem je navázání kontaktu s Janem Herbenem, který i přes špatný pravopis rozpoznal v humoreskách autorův talent a doporučil jej Rudolfu Pokornému, redaktoru *Palečka*, a později seznámil s Rakousem také Karla Fischera, redaktora *Kalendáře česko-židovského*, jenž zaměřil spisovatele samouka k tématu židovství. Herben je také autorem pseudonymu, počestil Adalberta Österreichera na Vojtěcha Rakouse.

V roce 1895 se oženil s Emílií Neumannovou. Byli oddáni v první českožidovské modlitebně Or Tomid v Praze rabínem Filipem Bondym, který oddával také Rakousovu nejstarší sestru. Také tento životní krok popisuje Rakous v jedné ze svých povídek. Krejčová uvádí, že poněkud hašteřivá Emílie se stala předlohou Rakousovy Rézi (Krejčová 2000, s. 14). Manželé vychovali dvě děti, syna Josefa a dceru Boženu. V 90. letech se přestěhoval zpět do Prahy a společně s bratrem Karlem založil v Jindřišské ulici český obchod „Staroměstská tržnice obuví“ a na Primátorské (dnešní Zenklově) ulici jeho libeňskou filiálku, kterou vedl Vojtěch a později se v ní osamostatnil.

Od poloviny 20. let trpěl Rakous zdravotními obtížemi. Na sklonku života přestal obchodovat s obuví a věnoval se už jen praktickým potřebám českého židovství, zvláště

---

³¹ Krejčová upozorňuje na nejasnosti kolem datace této události, jež do svých povídek zasel sám Rakous. První číslo *Kalendáře česko-židovského* vydal Spolek českých akademiků-židů v roce 1881. Jestliže se Rakousovi dostalo do rukou toto vydání už rok staré, stalo se tak v roce 1882. Rakous sám v povídce *Hrst vzpomínek* uvádí, že mu bylo v té době sedmáct let – pokud by to tak ale bylo, musel by se narodit v roce 1865, nikoli 1862. V jiné povídce – *V první službě* – Rakous uvádí, že poprvé se setkal s *Kalendářem* již ve dvanácti letech, kdy u svého strýce, němčičího Žida, který tuto česky psanou ročenku odmítl, pásl krávy. V tomto případě by se Rakous musel narodit v roce 1869 (Krejčová 2000, s. 12). V povídce *V první službě* je také zpochybněna Rakousova teze, že se s českou literaturou začal seznamovat až za pobytu v Praze, kterou přijímá většina badatelů, protože Rakous uvádí, že již ve dvanácti letech znal a horlivě četl například Herlošův román *Poslední táborita* (pravděpodobně český překlad, německy se naučil až v Praze).

v Chebu a v Poděbradech, kam léta jezdil na léčení. Zemřel 8. srpna 1935, krátce po úmrtí své ženy, pohřben byl na tzv. novém židovském hřbitově v Praze-Libni.

2.2 Rakousův postoj k vlastnímu židovství. Vliv Karla Fischera a českožidovského hnutí

Zásadní roli hrálo v Rakousově spisovatelské činnosti setkání s Karlem Fischerem, redaktorem *Kalendáře česko-židovského*, kterému slibného autora doporučil již dříve zmíněný Jan Herben. Rakous sám vypráví o této události ve vzpomínkové próze *O Karlu Fischerovi*.³² „Tu dostal jsem z čista jasna dopis od Karla Fischera. Neznal jsem ho, nevěděl jsem, kdo to je, ba ani to jsem nevěděl, že je redaktorem českožidovského kalendáře. Jan Herben zmínil se o mně Karlu Fischerovi a ten ihned psal mi o nějaký příspěvek pro příští ročník kalendáře. Ochotně jsem mu zaslal nějakou humoresku, už nevím, co to bylo, ale židovského v ní nebylo nic. Třetí den mi ji poslal zpátky, že je to sice pěkná věc ta humoreska, ale píše-li český žid pro českožidovský kalendář, tak aby to bylo něco českožidovského a abych mu tedy poslal nějakou povídku židovskou, s tendencí vlasteneckou... Vybledlý ten dopis leží přede mnou. Píše v něm Karel Fischer: ‚Chovám pevné přesvědčení, že budete pro židovskou povídku s tendencí vlasteneckou velmi výtečnou silou (z čeho tak soudil, bůh ví!) a to jest pro nás velmi mnoho, povídkou můžeme na židy působiti daleko lépe a více, než jinakým způsobem.‘ Dobrý Karel Fischer!“ (Rakous 1926b, s. 193).

Rakous se v této vzpomínce vyjadřuje ke svým tehdejším souvěrcům poněkud kriticky. „Židovskou povídku s vlasteneckou tendencí! Já, který znal naše židy skrz naskrz a věděl o nich, že by pro vlast a národ ani vlásku na hlavě sobě zkřiviti nedali, neřku-li aby pro vlast a národ vycedili svoji krev do poslední kapky, jak se na pořádného hrdinu takové povídky sluší a patří... já, který tohle a ještě jiné věci věděl, já měl psát židovskou povídku s vlasteneckou tendencí!“ (tamtéž, s. 193). Upomíná se také na vlastní pochybnosti o svém židovství: „Do té doby nebyl jsem českým židem – jak se tomu slovu tenkrát rozumělo a namnoze dodnes rozumí – ba, nebyl jsem ani téměř židem vůbec“ (tamtéž, s. 190).

Rakous uvádí, že od dětství se cítil blíže k nežidovským susedům své rodiny než k Židům. Kromě přísného zachovávání rituálních předpisů a zvyků židovské víry se jeho rodina nelišila od svých vesnických susedů-křesťanů ničím, naopak se ale značně odlišovala od souvěrců v okolních městečkách. Mezi Österreichery a okolními Židy byl značný sociální rozdíl: „Poměr náš k ostatním, téměř vesměs zámožným okolním židům, byl poměr chudého

---

³² Tento text byl poprvé publikován v *Kalendáři česko-židovském* v roce 1910 pod názvem *Ještě jednou hrst vzpomínek*.

žida k židům bohatým. Tak chudých židů, jako jsme my byli, bylo v celém okolí poskrovnu. To byli samí nájemci dvorů, vinopalníci, bohatí obilní obchodníci... a přirozeno, že s námi nijakých přátelských styků nepěstovali“ (tamtéž, s. 203). Druhý důležitý rozdíl spočíval v jazyku, u Österreicherů dominovala čeština: „Nás, děti, vychovávala česká škola – na židovskou nebylo peněz, jiných důvodů pro českou školu nebylo – a tak předpotopní byla naše rodina, že ani rodiče, ani děti neuměly kloudného německého slova.³³ Tím lišili jsme se ostře od okolních židů, a to asi také bylo příčinou, že já již od maličkosti měl pocit, že přes svou opravdovou zbožnost ani pravým židem nejsem“ (tamtéž, s. 191). Také z tohoto důvodu se tedy mladý Adalbert cítil být jakýmsi „horším, zadnějším“ druhem Žida. Němčina byla přitom podle jeho představ „u židů jazykem církevním“ a „jen ti židé jsou pravými, skutečnými židy, kteří mluví tímto jazykem“ (tamtéž, s. 204). Jak jsem již uvedla, německy se Rakous naučil teprve při svém pobytu v Praze. Z rabínových úst slyšel češtinu poprvé na svatbě své nejstarší sestry,³⁴ tato událost v něm zanechala silný dojem: „Tyto české oddavky, zajisté ojedinělý to zjev v tehdejších letech, byly prvním popudem, že začal jsem přemýšlet – arciť hodně nejasně a čistě dětsky – o tom divném zjevu, že jedině židé mluvili mezi sebou německy a všichni ostatní lidé kolem nás česky“ (tamtéž, s. 206).

Tyto dvě skutečnosti – chudoba a jazyk – vedly tedy k tomu, že se Rakous sám cítil za jedno spíše se svým nežidovským okolím než se svými souvěrci, kteří si žili „svým vlastním, od ostatních lidí odlišným životem“, a ke kterým cítil téměř nenávisť. „A když jsem slyšel naše chalupníky a sedláky na okolní židy – většinou to byli obilní obchodníci – nadávat, vždy jsem z toho měl velikou a upřímnou radost a v duchu jsem jim radostně přizvukoval“ (tamtéž, s. 191). Důležitou roli přikládá také své četbě, obzvláště Nerudovým fejetonům.³⁵ Židům, které v těchto vzpomínkách kritizuje, vyčítá především „němčení“, pocit vlastní výlučnosti – „spatrá pohlíželi na každého, kdo nepatřil mezi ně“ – a jistou faleš a úlisnost. Bohoslužbu

---

³³ K používání němčiny v rodině Österreicherů se váže vzpomínková próza *Jak se u nás němčilo*. Rakousův otec se naučil pár slov a frází od bohatších souvěrců v kostele nebo od potulných žebavých Židů, kteří mluvili židovským žargonem, a tuto „němčinu“ používal jako slavnostní sobotní, šábesovou řeč. Osvojily si ji také jeho děti (stejně dobře jako otčenáš, píše Rakous) a jejich prostřednictvím i další děti z vesnice (Rakous 1926b, s. 225–228).

³⁴ Tuto událost popisuje ve vzpomínkové próze *Hrst vzpomínek*. Rakousovi bylo podle jeho slov tehdy dvanáct let. „Jasný a zvučný hlas rabína, slyšitelný do všech koutů dvora a zahrady, se ozval. Mnou jakoby náhle projel elektrický proud. Rabín mluvil – česky. Česká slova, promluvená takovými ústy a při takové příležitosti, prochvěla mnou od hlavy k patě. Dojem byl tak mohutný a náhlý, že nevymizel mi z paměti do dnešního dne. Rabín (byl to dr. Filip Bondy, potomní první kazatel Or-Tomidu) mluvil asi česky hlavně k vůli snoubencům. Byl i ženich z takové ‚asimilované‘ rodiny – pocházel z Tuhaně od Mělníka – a stejně jako nevěsta byl s němčinou hrozně na štíru. Hltal jsem řečnického rabína očima, vždyť to bylo poprvé v mém životě, co jsem rozuměl každému slovu mluvenému z takových úst“ (Rakous 1926b, s. 205).

³⁵ Krejčová tento fakt vyzdvihuje jako pozoruhodný, protože některé Nerudovy fejetony byly zřetelně antisemitské (Krejčová 2000, s. 14).

přirovnává k obchodu a modlitbu k mazání medu kolem úst.³⁶ Tyto Rakousovy dojmy ze souvěrců, které ve svých vzpomínkových prózách popisuje, připomínají negativní obrazy Židů (židovská falešnost, úlisnost, spojení s němečtvím – a tedy s nepřitelem), jichž se v dílech 19. století objevovalo značné množství. Ozvěny těchto Rakousových pocitů můžeme vidět i v jeho díle, a to nejen v jeho tendenčních povídkách, ale i v pozdějších prozaických a publicistických textech. Rakousova „kritika do vlastních řad“ stojí v literatuře o Rakousovi spíše v pozadí pozornosti, vyzdvihováno je především jeho tematické novum, obraz života chudých venkovských Židů, jehož analýza tvoří hlavní cíl této práce.

Jméno Karla Fischera bylo možná pro Rakouse v roce 1885 neznámé, s myšlenkami českožidovského hnutí se ale začal seznamovat již během svého pobytu v Praze. Od „utnutí“ v německém židovství, které jej jako obchodního učně obklopovalo, zachránila Rakouse dle jeho vyprávění *Hrst vzpomínek* četba české literatury a občasná setkávání s rodinou. Kromě knih českých klasiků získal od svého bytného, který obchodoval především s německými knihami, také první výtisk *Kalendáře česko-židovského*. Zvláště formující pro něj byl článek Augustina Steina *Židé v Čechách*:³⁷ „Četl jsem poprvé v životě českou knížku, jednající výhradně o židech, psanou – zdálo se mi – přímo pro mne. Bez dechu četl jsem článek za článkem, až dospěl jsem k známému pojednání dra Steina: ‚Židé v Čechách‘. Do dnešního dne podrželo každé slovo v článku tom železnou svou logikou svoji váhu. Kterak na mne ale působil článek ten tenkrát? Četl jsem jej, všecek vzrušen, jednou, četl jsem jej dvakrát a četl jsem jej opět a opět. Všemmu jsem nerozuměl³⁸ – bylo mi sedmnáct let – ale bylo mi, jakoby někdo rozžehl přede mnou veliké světlo. Co tu bylo pojednou rozřešených záhad, co jasných odpovědí na nesčetné mlhavé otázky, na které po leta jsem nenalézal odpovědi! Rázem jsem pocítil, že se svými myšlenkami nejsem sám, že žijí lidé, kteří smýšlejí a cítí stejně jako já – jen cestu k nim třeba nastoupiti a ruku k nim vztáhnouti...“ (tamtéž, s. 213–214). Stein v článku vyjadřuje názor, že Židé nemají svou specifickou národnost (ztratili ji při vyhnání ze své země), a že by se měli přihlásit k národnosti svých spoluobčanů, mezi kterými žijí a s kterými sdílejí práva a povinnosti. Za nezbytnou podmínku považuje Stein úplnou

---

³⁶ „Hle, rabín... Člověk, tváříci se v kostele jako by pána boha chtěl snísti a mimo kostel chamtivec a klepař, který celé večery prokarbanil v hospodách. A bohoslužba... K čemu to neustálé vstávání, klanění, bití v prsa? K čemu to všechno? A v těch modlitbách, co tu sneseno chvály na pána boha. A chvály svojí dotěrností přímo odpuzující! Nic jinak mi to nepřipadalo, než jako když obilní obchodník Kornfeld kupoval od sedláka žito nebo pšenici a mazal mu med kolem úst a na výsost jej vychvaloval, jen aby sedláka umluvil. Ti lidé v kostele zajisté také pána boha zdarma nechválili, každý za to od pána boha něco chtěl, jen že pán bůh je jistě spíše prohlédl, než polehradský sedlák obilního obchodníka Kornfelda“ (Rakous 1926b, s. 192).

³⁷ A. Stein: *Židé v Čechách*. In *Kalendář česko-židovský*, 1. ročník, 1881–1882, s. 83–107

³⁸ Úprava pravopisu, původně „nerozumněl“.

občanskou rovnoprávnost Židů.³⁹ Vytýká Židům žijícím v Čechách příklon k německé národnosti, popřípadě národnostní indiferentnost, a uvádí důvody, proč by se Židé v Čechách měli přimknout spíše k národnosti české,⁴⁰ pro kterou by podle Steina mohli být značnou posilou. Takové asimilaci Židů „ve směru národním“ nestojí v cestě ani odlišné náboženství. Problémem je spíše užívání němčiny a „nedostatek národního vědomí českého“ u českých Židů,⁴¹ který podle Steina zapříčinil také opoždění židovského „obrození“ v asimilačním hnutí za českým národním obrozením. Probouzení tohoto národního vědomí u českých Židů proto bylo jedním ze základních účelů Spolku českých akademiků židů, první českožidovské organizace. Kateřina Čapková uvádí, že redaktoři *Kalendáře česko-židovského*, prvního časopisu Čechožidů, dokonce srovnávali své působení s činností Václava Matěje Krameria (Čapková 2005, s. 96).

Rakous na Fischerovo přání napsal svou první povídku o Židech, nazvanou *V červánkách nové doby*, v českožidovském tendenčním duchu. V *Kalendáři česko-židovském* byla otištěna v roce 1887. Krátce nato se s Fischerem seznámil osobně, redaktor přijel za Rakousem do Mratína, aby si u autora zamluvil další vlasteneckou povídku, protože ta první sklídila úspěch. „Byl jsem ochoten napsat pro kalendář cokoli, ale proti povídce ‚s vlasteneckou tendencí‘ bránil jsem se zuby nehty – marně. Karlu Fischerovi jako by ta ‚vlastenecká tendence‘ byla učarovala. Tvrdil, že my se židy jsme právě tam, kde byli před sto lety první buditelé s českým lidem. A že jako ti buditelé účinkovali na lid vlasteneckou povídkou, my tímž způsobem musíme na naše židy. Marně jsem poukazoval na rozdíl doby a na rozdíl tehdejšího českého člověka a našeho dnešního žida; kterak český člověk tenkrát vůbec nebyl zvyklý četbě a s povděkem přijímal vše, co se mu podávalo, kdežto náš průměrný žid všecek je odkojen a prosáklý moderní německou literaturou a že tudíž taková nepravdivá povídka s vlasteneckou tendencí se mine u něho účinkem... Nic platno. Karla

---

³⁹ Plnoprávními občany se Židé v rakouských zemích stali až podle ústavy z roku 1867.

⁴⁰ K těmto důvodům patří čtyři „zásady“: zásada slušnosti, spravedlnosti, vděčnosti a zásada vlastního prospěchu. Zásada slušnosti je vlastně jazyková, používat v Čechách češtinu považuje Stein za základní společenskou slušnost. Zásadu vděčnosti staví Stein na tvrzení, že postavení Židů v Čechách bylo snesitelnější než v německých zemích. Zásada spravedlnosti klade důraz na právo českého národa na sebeurčení. „Za tento požadavek spravedlnosti bojuje český národ po drahá léta s napnutím všech sil, a židé, kteří tak dlouho marně dovolávali se přirozeného práva, práva lidskosti, zásadou všeobecné spravedlnosti jim příslušícího, kteří takto pádnými argumenty ad hominem seznali rub a líc zásady spravedlnosti, – zejména pak židé v Čechách mají v tomto boji stavěti se na stranu zkracovaného národa – národa českého.“ Zásada vlastního prospěchu je zásada praktická: Žid, který národním zájmům nepřispívá, nebo jim dokonce škodí, vyvolává nenávist mezi sousedy a nemůže žít v míru (Stein 1881, s. 87–89).

⁴¹ Tento problém má podle Steina kořeny ve výlučném postavení Židů ve společnosti ve státoprávním směru, zajímal je pouze stát, ne národ: „Nepřináležejíce a nepočítajíce se a nejsouce počítáni k žádnému národu evropskému považovali se přece za příslušníky toho kterého státu. Změnou osudu národa neměnivaly se osudy židů, ovšem ale změnou ve státě; dle toho, jak jim moc státem ovládající – moc státní – byla příznivou neb nepřiznivou, bylo i postavení jejich lepším neb horším“ (Stein 1881, s. 100).

Fischera jsem nepřesvědčil. On věřil v zázračnou moc takových povídek a snad opravdu čekal, že rázem učiní takové povídky z německo-židovských Šavlů česko-židovské Pavly“ (Rakous 1926b, s. 194). Na Fischerovo naléhání tedy Rakous napsal ještě povídku *Světobčan*, která byla v *Kalendáři* publikována v roce 1889. V obou těchto povídkách vítězí českožidovská idea. Rakous poté podle svých slov odmítl v podobně tendenčním psaní pokračovat, neztratil ale chuť zabývat se židovským tématem, naopak našel své celoživotní téma, venkovské Židy, mezi kterými se cítil doma: „Probouzely se ve mně vzpomínky na naši vesnici, na starou naši chalupu a lákala mne podobná židovská hnízda, z jakého jsem pocházel sám. Lákal mne ty malé, zapadlé, od světského ducha odloučené vesnice, a v nich židé, kteří se tam narodili, žili tam celý svůj život, kteří srostli s tou svojí vesnicí a měli ji rádi upřímnou láskou, a kteří měli všechny dobré i nedobré vlastnosti svého okolí“ (tamtéž, s. 195). Na tomto tématu se s Fischerem shodli a v *Kalendáři česko-židovském* vycházela Rakousova židovská povídka rok co rok.

S Fischerem navázal Rakous blízké přátelství, které ukončila až Fischerova smrt roku 1906. Dedikoval mu také první knižní vydání svých povídek, výbor *Doma* (1897). Fischerovou největší touhou bylo podle Rakousových vzpomínek „vydupat ze země nějakou literaturu českožidovskou. „Aby to byla literatura židovská, ale aby voněla českou zemí,“ říkával. Což byl, stále hledal nějakého českožidovského Komperta. Nenašel ho, ale pevně věřil, že jednou se nám zrodí“ (tamtéž, s. 196).⁴² Karla Fischera a českožidovské hnutí označuje Rakous také za původce vzkříšení vlastního židovství: „Rabín a židovský kostel utlumili ve mně⁴³ židovství. Karel Fischer, a ti, kteří byli kolem něho a s ním, vzkřísili ve mně k plné síle židovské cítění. Mezi nimi stal jsem se opět židem v plném slova smyslu“ (tamtéž, s. 196). Podle Krejčové nechápal Rakous asimilační tendence jako rozchod s židovskou identitou, ani asimilaci nevnímal jako přijetí zjednodušeně tradovaného vzorce, tedy jako přichýlení k cizí národnosti při zachování židovské náboženské příslušnosti. „Národnost – češství – pojímal zřejmě v daleko obsažnějším smyslu, než na jaký bývá redukována, spíše v občanském než úzce nacionalistickém duchu. Také judaismus pro něj představoval nesrovnatelně víc než formální identifikační znak, šlo zde o hluboce osobní hledání skutečně autentického vztahu a existenciálního zakořenění“ (Krejčová 2000, s. 22).

---

⁴² Podle Štěpána Balíka Rakous při tomto tvrzení buď opomíjí sám sebe, nebo (opět) mystifikuje (Balík 2016, s. 195). V potaz zde ale přichází otázka, kterou si ve své studii o Rakousovi klade František Kafka: zamýšlel vůbec Rakous při psaní svých drobnokreseb pro *Kalendář česko-židovský* vytvářet nějakou českožidovskou literaturu? Podle Kafky nikoli: „Nezamýšlel. Právě naopak! Vyjádřil své vlastní stanovisko zcela pregnantně, když na dotaz tehdejšího vydavatele (...) židovských ročenek, PhDr. Richarda Fedra, co mají děti z *českých* židovských rodin číst, odpověděl docela jednoznačně: „Němcovou, Nerudu, to, co čtou jiné české děti““ (Kafka 1965, s. 109).

⁴³ Úprava pravopisu, původně „mne“.

V Rakousovi získalo českožidovské hnutí výraznou spisovatelskou osobnost, českožidovské myšlenky rezonují ve značné části jeho beletristických i publicistických prací. Jak už bylo zmíněno, jeden z jeho tematických cyklů nese právě název *Kolem českožidovství* a zahrnuje Rakousovy úvahy a fejetony nad českožidovskými otázkami.

Krejčová vnímá v Rakousově vztahu k českožidovství dva důležité zlomy: události kolem přelomu století a protižidovské nálady ve společnosti ukázaly, že české a židovské soužití není takovou idylou, za niž ji Rakous pokládal a jak ji ve své tvorbě prezentoval. Rakous sám toto tematizuje také ve vzpomínce na Karla Fischera: „Přišel r. 1907,⁴⁴ přišla hilsneriáda⁴⁵ a za třeskotu židovských oken pohřbívali jsme tuto českožidovskou romantiku mladých let“ (Rakous 1926b, s. 197). Ideovým východiskům českožidovské asimilace Rakous zůstal věrný, přestal ale ve své literární činnosti „prázdňě vlastenčit, přestal věřit tomu, že horováním po vlasti lze překlenout „náhle rozevřenou propast““ (Krejčová 2000, s. 20). Druhým zlomem je rok 1918, kdy se Rakous začíná stavět vůči českožidovským asimilantům v některých ohledech kriticky. Trnem v oku se mu stávají Židé „přeasimilovaní“: Židé, kteří se českožidovskými asimilanty stali obratem po vzniku republiky a dávají své českožidovství okázale najevo. Obzvláště daleko zacházejí podle Rakouse ti, kteří dokonce vystupují z židovských náboženských obcí. O takovém vystupování z církve uveřejnil Rakous několik fejetonů. Po vzniku republiky napsal také několik článků o německých asimilantech, ve kterých německožidovské asimilanty oproti svým dřívějším postojům obhajuje: váží si těch Němců, kteří zůstali Židy, a přitom se po vzniku republiky svému němectví nezpronevěřili. Uznává, že mají právo na své němectví, stejně jako on na své češství. Rakous sám byl dokonce dříve „němčícími“ Židy označován za antisemitu.⁴⁶

Rakous zůstal do konce života věřícím Židem, ne ale ve smyslu povrchního „církevnictví“. Zastával stanovisko Viktora Vohryzka a Bohdana Klinebergera, českožidovských myslitelů, kteří se zabývali otázkou „náboženského citu“, a kteří kladli důraz na důležitost vnitřního duchovního a morálního života jednotlivce.

---

⁴⁴ Domnívám se, že Rakous má na mysli spíše rok 1897, pád Badeniho kabinetu a následující protižidovské bouře.

⁴⁵ Úprava pravopisu, původně „Hilsneriada“.

⁴⁶ „O židech němčících v Praze a jiných českých místech nepsal jsem nikdy dobře, o antisemitech, pokud svými útoky mířili na němčící židy, nikdy zle. Proto mne také němčící židé vždycky řadili mezi antisemity a měli pravdu potud, že jsem v celém svém životě nikoho tak žhavě nenáviděl jako žida němčícího v českém okolí“ (Rakous 1926c, s. 165–166).

3 K podobě Rakousova díla a jeho ohlasu

Po spisovatelských počátcích v podobě satirických humoresek se Rakous přes tendenční českožidovské povídky dostal v polovině 90. let ke své nejvlastnější doméně: k prózám zachycujícím všední život venkovských Židů. Od počátku 20. století patřil k předním beletristům českožidovského asimilačního hnutí, v celku české literatury ale zůstal na periférii. V období kolem světové války již byl známým českožidovským autorem, a to i mimo židovské kruhy, nikdy se ale nestal profesionálním spisovatelem. Je autorem řady povídek, črt, memoárových vyprávění, publicistických esejů a fejetonů a dalších krátkých próz, o větší, románový útvar se nepokusil. Jako jediný z tehdejších českožidovských autorů publikoval i v jiných než českožidovských periodících, čímž vstoupil do obecnějšího povědomí.

3.1 Publikace Rakousových próz: časopisy a knižní výběry

Jeho povídky vycházely nejprve časopisecky, a to především v českožidovských periodikách: v *Kalendáři česko-židovském*, v *Českožidovských listech* a *Rozvoji*. Do beletristických časopisů nepřispíval, jako publicista se koncem století ojediněle objevoval v *Čase* a *Národních listech*, poté v 20. letech v *Tribuně*.⁴⁷ Některé z jeho textů nikdy nepřešly do knižní podoby: zejména tendenční povídky, také nežidovské prvotiny, a rovněž řada publicistických prací. Krejčová uvádí, že v knižních výběrech bylo zveřejněno celkem 77 próz,⁴⁸ upozorňuje ale, že jde zřejmě jen o část Rakousových prací, protože pouze její záznamy z *Českožidovských listů*, *Kalendáře česko-židovského* a *Rozvoje* odkazují na 159 textů. Rakous přitom publikoval také v dalších časopisech a novinách, kromě výše zmíněných například v *Palečku*, *Hvězdě*, *Hlasu národa*, *Besedách Času* a dalších. Značná část Rakousovy tvorby je tedy dnes vlastně neznámá (Krejčová 2000, s. 20–21).

Rakousova žurnalistická aktivita představuje podle Alexeje Mikuláška dosud nedoceněný přínos kvantitativní (jedná se o řadu glos, fejetonů a esejů) i kvalitativní. Rakous se podobně jako Havlíček a Herben vysmíval českým šosákům a maloměšťákům, jejich „vědecky“ zdůvodněnému antisemitismu, ale také nešetřil kritikou do „vlastních“ řad; kritizoval zejména Židy „němčící“ a „přeasimilované“. Jeho publicistika je oproti beletrii

⁴⁷ Byl také předsedou její dozorčí rady.

⁴⁸ Počítá s výběry *Doma* (1897), *Vojkovičti a přespolní* (1910, 1920, 1926, 1986) a *Modche a Rézi* (1938, 1958, 1992).

vyostřenější a názorově vyhraněnější. Nejčastěji pojednává o aktuálních židovských záležitostech. Mikulášek upozorňuje, že publicistické prvky přecházejí i do Rakousovy beletristické tvorby a naopak také jeho publicistika je zasažena beletrizací, například v prózách cyklu *Soused Isidor Goldstein vypravuje* (Mikulášek 1998, s. 299).

První výbor Rakousových povídek *Doma* (1897) prošel literární veřejností téměř bez povšimnutí. Tento drobný soubor sedmi próz, již dříve zveřejněných v *Českožidovských listech* a *Kalendáři česko-židovském*, příznivě ohodnotil recenzi v *Českožidovských listech* pouze Eduard Lederer (Leda).⁴⁹ Větší ohlas zaznamenal Rakous se svým druhým povídkovým výběrem *Vojkovičtí a přespolní*, který vydal v roce 1910 Spolek českých akademiků-židů. Ještě v téže roce vyšlo i druhé vydání doplněné předmluvou Eduarda Lederera. Tento výbor byl postupně rozšiřován, za Rakousova života vyšel celkem sedmkrát. Zatímco první a druhé vydání je jednosvazkové, třetí vydání z roku 1920, které uspořádal Jan Turnovský, má již svazky dva. I za tímto vydáním stojí Spolek českých akademiků-židů, tentokrát již pod novým jménem Akademický spolek Kapper. Nejobsáhlejší je sedmé, třísvazkové vydání výboru *Vojkovičtí a přespolní*, které vydal Akademický spolek Kapper roku 1926 v Obelisku. Toto vydání je zároveň tzv. vydáním poslední ruky. Soubor povídek *Vojkovičtí a přespolní* vyšel pod tímto názvem ještě v roce 1986 v nakladatelství Československý spisovatel, edičně jej připravil a komentoval Mojmir Otruba.

Kromě výboru *Vojkovičtí a přespolní* byla za Rakousova života knižně vydána samostatně povídka *Na rozcestí* roku 1914 nákladem Svazu českých pokrokových židů. Právě tento Rakousův text byl za účelem propagace českožidovského hnutí zvolen k překladu do angličtiny, němčiny a esperanta.

Výbor z Rakousových prací byl knižně publikován také pod názvem jeho čtenářsky nejoblíbenějšího cyklu *Modche a Rézi*. S tímto titulem vyšla první publikace v roce 1938 (nakl. Neubert), následovala vydání v letech 1958 (Československý spisovatel), 1968 (Mladá fronta) a 1992 (Petrklíč). Zatím posledním vydáním Rakousových próz je *Modche a Rézi* z roku 2009 (G plus G), které obsahuje pouze povídky z titulního cyklu.

František Kafka nazývá Rakouse „nemalým bibliografickým oříškem“. Z bibliografického hlediska není Rakous problematický jen kvůli množství povídek rozestých do různých časopisů, na které upozorňuje také Krejčová, ale především tím, že snad v žádném výboru neopakoval stejné uspořádání povídek. „I jiní autoři *občas* mění vnitřní

---

⁴⁹ Eduard Lederer (1859–1944) byl významný českožidovský politik, žurnalista, esejista a spisovatel. Jeho politické i umělecké spisy byly výrazně ovlivněny realistickým hnutím a Masarykovými ideály. Vystupoval jako uvědomělý obhájce asimilace Židů. Věnoval se také literární kritice. Odborné práce podepisoval vlastním jménem, u uměleckých děl používal pseudonym Leda.

obsah některých, zvláště *povídkových* knih, přidají tu, uberou časem onu, které čas ubral příliš mnoho, ale u Rakouse je to *system*“ (Kafka 1965, s. 107). Erik Gilk srovnává vydávání Rakousových povídkových výborů s vydáváním básní Petra Bezruče. „Zásadní rozdíl tkví ve významu obou autorů: zatímco sbírka ‚slezského barda‘ se stala součástí kánonu české národní literatury, a proto museli odborníci závazně určit, v jaké podobě do něj vstoupí, u autora Rakousova významu se nic podobného nestalo a ani přihodit nemůže“ (Gilk 2013, s. 139).

Pro Rakouse je typické seskupování povídek do cyklů propojených tématem či postavami. Jednotlivá vydání do určité míry zachovávala kontinuitu prvního vydání *Vojkovických a přespólních*, postupně se ale rozrůstala o další různě řazené oddíly uspořádané kolem nových témat. Ve vydání *Vojkovických a přespólních* z roku 1926 Rakous rozdělil své práce do sedmi oddílů – *Modche a Rézi*,⁵⁰ *Kieslerův Lojza*,⁵¹ *Dědeček a babička*, *Židé a židovky*, *Ještě jednou doma*, *Povídky a črty židovské i nežidovské* a *Kolem českožidovství*.

Nejznámějším a čtenářsky nejpopulárnějším cyklem je *Modche a Rézi*, který zahrnuje deset povídek⁵² zachycujících různé výjevy ze života titulní manželské dvojice. Čtyři autobiograficky laděné povídky cyklu *Kieslerův Lojza* zobrazují počátek životní pouti chudého venkovského chlapce. Cyklus *Dědeček a babička* je v knižní podobě neúplný: ve výboru z roku 1926 jsou otištěny čtyři povídky, Krejčová upozorňuje, že existuje ještě pátá, která byla uveřejněna roku 1927 v *Tribuně*, nebyla však nikdy otištěna knižně. *Židé a židovky* zachycují různé židovské figurky a zabývají se sociálními otázkami. Do cyklu *Ještě jednou doma* řadí Rakous své vzpomínkové prózy, některé své vzpomínky ale v tomto vydání přesunul do poněkud různorodého oddílu *Povídky a črty židovské i nežidovské*. Poslední cyklus, nazvaný *Kolem českožidovství*, obsahuje Rakousovy publicistické úvahy o českožidovských otázkách.

Cykly vznikaly souběžně a v poměrně dlouhém časovém úseku – od poloviny 90. let 19. století do poloviny 20. let 20. století.⁵³ K jednotlivým cyklům se Rakous průběžně vracel.

---

⁵⁰ Podle editora Mojmiry Otruby (*Vojkovičti a přespólní*, 1986) a ve shodě se současnou výslovností píše *Modche a Rézi*, nikoli *Modche a Rezi*, jak to uvádějí starší edice.

⁵¹ Uváděna je také podoba *Cieslerův* či *Cizlerův Lojza*, tu používá například Krejčová.

⁵² V tomto vydání jich ale Rakous do cyklu s tímto názvem řadí pouze devět, desátá povídka, *Když se okna tloukla*, je začleněna až v cyklu *Povídky a črty židovské a nežidovské*.

⁵³ Několik nových textů ale bylo zveřejněno i později. Například povídka *Pohádka o slavném synu*, která vyšla v *Kalendáři česko-židovském* v roce 1933. Rakous ji řadí do cyklu „*Umírající obec*“. Není mi známa žádná další próza řazená do tohoto cyklu.

Například jádro cyklu o Modchem a Rézi vzniklo na přelomu století,⁵⁴ ale povídka *Modche na svobodě*, která odkazuje na vznik republiky, pochopitelně vznikla až po roce 1918.

Seskupování povídek do cyklů podle Krejčové poukazuje na snahu o „vícevrstevnaté, co nejkompexnější, bohatě strukturované traktování některých klíčových témat“ (Krejčová 2000, s. 21). Navrhuje rozšíření členění Rakousovy tvorby na devět cyklů. Vychází z Rakousova dělení a přidává k sedmi výše popsaným cyklům dva další: poměrně málo známý cyklus *Když přišla válka*, z něhož byly knižně publikovány pouze dvě povídky o haličských Židech,⁵⁵ a soubor próz *Soused Isidor Goldstein vypravuje*, které byly publikovány pouze časopisecky – jedná se o fejetony a úvahy zveřejňované v *Českožidovských listech* od roku 1900, v kterých Rakous reaguje na dobové domácí události.

Opakovaná vydání Rakousových próz svědčí o jeho popularitě mezi čtenáři. Patrně nejoblíbenější byl cyklus o Modchem a Rézi. Komické příběhy postarších manželů se ve dvacátých letech dočkaly také rozhlasové a divadelní dramatizace a zfilmování. V roce 1926 vznikl komediální snímek *Modche a Rézi*, který je ale považován za ztracený, dochovalo se pouze dvacet sedm fotografií a dva dobové popisky. V témže roce Rakous knižně vydal dvousvazkovou zdramatizovanou podobu pěti povídek (*Když se okna tloukla, Záselky, Rézina poslední hodinka, Modche na svobodě a Pokřtění*). Rakousovy příběhy se však hrály na jevišti již dříve.⁵⁶ Na televizní obrazovky se příběhy Modcheho a Rézi dostaly roku 1967, kdy je pro ostravské studio Československé televize adaptoval Zeno Dostál. Pořad se vysílal pod názvem *Modche a Rezi* v režii Pavla Špirka (Balík 2016, s. 191).

3.2 „Ale je Rakous umělcem?“ K Rakousově pozici v české literatuře

Hodnotitelé Rakousova díla často přiřazují k jeho jménu pojem „primitivista“. Zda je Rakous vůbec umělec se poprvé táže Eduard Lederer v recenzi Rakousových obrázků *Doma*. Odpovídá záporně: Rakousovi schází nejen znalost „řemesla“, ale také vědomí umělecké tvorby. Toto podrobněji rozebírá ve své rakousovské studii Kafka: „Rakous nechtěl vytvářet literaturu. Psal, protože chtěl zachovat druhým, co mu bylo v mysli vzpomínkou drahé, psal,

---

⁵⁴ První časopisecky publikovaný příběh *Modche Koref a předsváteční jeho útrapy* vyšel v roce 1898 v beletristické příloze *Českožidovských listů*. V knižním vydání je tato povídka nazývána *Před svátky*.

⁵⁵ Krejčová neuvádí, o které povídky se jedná. Domnívám se, že těmito povídkami jsou *Zpívající vlak* a *Pohřeb*, které byly poprvé otištěny ve třetím vydání Vojkovických a přespolních roku 1920. Haličští Židé vystupují také v povídce *Když byla válka* (Kalendář česko-židovský 1924/25), která, pokud je mi známo, nikdy knižně nevyšla.

⁵⁶ Štěpán Balík odkazuje na Rakousovu předmluvu k zdramatizovaným obrázkům, ve které autor vyjadřuje obavy z přílišného karikování židovských postav nežidovskými herci. V této předmluvě se Rakous zmiňuje, že ačkoli své povídky ve formě her dosud nevydal, hrají se na různých jevištích už řadu let. Balík interpretuje vydání her jako snahu usměrnit budoucí realizace: Rakous v závěru předmluvy apeluje na herce, aby nekarikovali, protože venkovský Žid není karikatura (Balík 2016, s. 191–192).

aby zachoval mizející svět, snad i proto, aby své čtenáře trochu pobavil (...), ne však, aby tvořil literární dílo: byl přijat do literatury tak, jako přijímáme dnes primitivisty mezi nejlepší školené výtvarníky“ (Kafka 1965, 110). Lederer jeho talent přirovnává k talentu neznámého skladatele lidové písně, který ač není umělcem, přece tvoří umělecké dílo, v němž se odráží duše lidu a skladatele. Stejně tak se v Rakousových pracích odráží jeho nitro a nitro venkovského českého žida vůbec. Vyzdvihuje novost látky („duše českého žida je v českém písemnictví terra incognita“) a oceňuje pravdivost a bezprostřednost Rakousova vyprávění. „Vycitíte z drobných těch prací jeho soucit, jež má se svými povídkovými postavami, onen soucit, jenž dle Tolstého v kritice jeho o Maupassantovi vyžaduje každé umělecké dílo“ (Lederer 1897, s. 3). K Tolstému se při úvaze o Rakousovi odvolává také Jan Herben. Rakous podle něj naplňuje tři podmínky, které Tolstoj klade ve studii *Co jest umění*: osobitost citů, jasnost výrazu a osobní upřímnost. Oceňuje, že Rakous otevřením světa venkovských Židů nabídl českému čtenáři „nové zdroje citů a zkušenosti“ (Herben 1926, s. 5–6).⁵⁷

V očích kritiků Rakousovi jeho „primitivistický“ přístup ke psaní (snadno zdůvodnitelný jeho krátkým pobytem ve škole a literárním samouctvím) příliš neškodí, naopak je vyzdvihován jako pozitivum. Absenci „spisovatelské machy“ oceňuje také Vojtěch Martínek v recenzi *Vojkovických a přespolních*: Rakous přichází „v době úzkostné kultury slovní s prostičkým a průzračným primitivismem, ať už bezděčným či vědomým, jehož přímočará technika právě tím kontrastem jevila se jako novum.“ Rakousova epika je díky tomu „nevzrušená, naivní, jasná ve své prostoduchosti a průzračná v přirozeném, nezamotaném toku dějovém, neklade důrazu na slovní barvitost, pestré zápletky, rušný spád“ (Martínek, s. 504).

Objevují se také pochybnosti, zda jsou Rakousovy prózy vůbec povídky. Například Alfred Fuchs nevnímá Rakouse jako povídkáře, označuje jeho práce jako anekdoty a životní vzpomínky, jako povídku označuje pouze prózu *Na rozcestí*, která však podle Fuchse ukazuje, že má Rakous „krátký dech epický a že mu hrozí místy sentimentalita hodná Třebízského“. Jeho přínos české literatuře vidí především v tom, že ukázal nový typ Žida, odlišný od pojetí židovských postav v dílech nežidovských autorů, mimo jiné například Holečkových „hltavců země“ (Fuchs, s. 53).

Vojtěch Rakous je v české literatuře vnímán jako autor stojící na periferii (Otruba 2000, s. 1209). Gilk Rakouse označuje jako „marginálního, dnes téměř dokonale zapadlého autora“ (Gilk 2013, s. 135). Svědčí o tom i krátké zmínky v literárněhistorických

---

⁵⁷ Herbenův článek z *Besed Času* (1914) byl otištěn v úvodu souborného vydání Rakousových *Vojkovických a přespolních* (1926).

v příručkách: v Novákových *Přehledných dějinách české literatury*, podle kterých práce autorů českožidovského hnutí „trpěly povrchní tendencí a mdlým schematizováním“, je Rakous z této skupiny vyzdvižen jako „spisovatel jaderných knih a povídek“, který vnesl „životný realismus, mužný humor a břitkou charakteristiku do obrázků z tradičního života židů na českém venkově“ (Novák 1995, s. 809). Nový typ Žida v české literatuře a vůbec zobrazení venkovského židovského světa oceňují na Rakousových prózách i další. Podle Hýska Rakous do české literatury patří, dokonce v ní má čestné místo jako první českožidovský spisovatel, který ji skutečně obohatil. Na rozdíl od Siegfrieda Kappera „k ní nehledal teprve cestu, ale vyrostl z ní, a novou látkou přinesl vlastní tón“ (Hýsek 1934, s. 29).

Doba, kdy Rakous psal své prózy z židovského venkova, se kryje s dobou v české literatuře sílícího realismu s regionalistickým zaměřením. Také Rakouse lze řadit k autorům-regionalistům (Hýsek jej srovnává s moravskými realisty, Martínek zmiňuje K. V. Raise). Mezi regionalisty je Rakous začleněn také ve čtvrtém dílu akademických *Dějin české literatury*. Většina jeho povídek a črt je totiž situována do středního Polabí, do míst, kde Rakous vyrůstal a kde část života působil jako hanzovník a obchodník s obilím.⁵⁸ Například podle recenze Vincence Červinky je Rakous „přírodopisec a tak trochu historik malého českého žida s jeho vadami i přednostmi.“ Srovnává Rakouse s ruskými realistickými novelami, například Gogolovými *Starosvětskými statkáři* (Červinka 1911, s. 228). Oskar Donath připomíná slova Emila Saudka, který Rakouse nazývá „nevědomým sociologem“ Židů na českém venkově (Donath 1930, s. 221).

Rakousovo dílo je často vnímáno jako reprezentativní literární počín českožidovského hnutí (Otruba 2000, s. 1209; Vojtěch 2016, s. 152). Podle Daniela Vojtěcha je jeho zdrojem fejetonismus, realistický žánrismus a časopisectví druhé poloviny osmdesátých let 19. století a Rakous coby autor „ukazuje cestu k jazykové a žánrové individualizaci, k svébytnému žánrovému synkretismu, postupujícímu podél hranice mezi estetickými přesvědčeními a ideologickými požadavky ve snaze komunikovat mezi nimi a zároveň se nad touto snahou (sebe)ironicky pozastavit“ (Vojtěch 2016, s. 152). K Rakousovu vztahu k českožidovskému hnutí se ještě vrátím v oddílu 4.3.

Rakousova vyprávěcí metoda je realistická, využívá svůj pozorovací talent a ve svých obrázcích vychází ze znalosti venkovského života. Podkladem jeho žánrových drobnokreseb⁵⁹

---

⁵⁸ Nezanedbatelná část tvorby je inspirována také Rakousovým pobytem v Praze, převažují ale prózy z venkovského prostředí.

⁵⁹ Drobnokresebným charakterem českého realismu, tedy „žánrovostí“, se zabývají například Aleš Haman (*Žánrový realismus v české próze v 2. polovině 19. století*, in *Realismus a modernost*, 1965) a Radko Pytlík (*Žánrové obrázky Ignáta Hermanna*, in *Sedmkrát o próze*, 1978). K autorům žánrového realismu jsou řazeni zejména Ignát Hermann a Jan Neruda.

jsou vzpomínky na vlastní dětství a venkovské prostředí s jeho různými obyvateli. Látku si vybírá z všedního života i ze slavnostních chvil, zachycuje židovské domácnosti, jejich zvyky, rodinné starosti. Oproti dřívějšímu pojetí Židů na českém venkově Židé Rakousova fikčního světa se svým okolím splývají, jak ukazuje i Vojtěch Martínek ve své recenzi prvního výboru *Vojkovických a přespólních* (1910): „To nejsou typy židů, jak je známe z celé řady křiklavých povídek tendenčních, kde žid vystupuje jako zákeřný a úskočný nepřítel křesťanského venkova. Rakousovi židé jsou lidé malí, přitisknutí k zemi stejně jako chudáci křesťanští“ (Martínek 1911, s. 504).

Rakous je českou literární historií vnímán jako humorista a idylik, mezi jeho prózami se ale objevují i texty s vážnějšími tématy. Umístění povídek na ose humorné – vážné lze usouvztažnit také s tím, nakolik v jednotlivých textech vystupuje do popředí téma židovství. Ačkoli jazykové, náboženské a kulturní prvky odkazující k židovství jsou v humoristických příbězích poměrně nápadné, hrají spíše druhořadou roli, podstatnější je pro budování příběhu typologie charakteru jednotlivých postav a vztahy mezi nimi. Naopak v Rakousových vážnějších textech hraje židovství podstatnější roli, není pouhou kulisou. Je tomu tak například v řadě Rakousových publicistických črt nebo v tematicky výjimečné povídce *Na rozcestí*, která zachycuje trpký život Židů před zrovnoprávněním. V některých prózách lze nalézt odkazy k dobovému antisemitismu (*Děti*, *Rozbitá okna*, *Když se okna tloukla*), přestože na dobové události ve svých povídkách Rakous obvykle nereagoval. K těmto aspektům Rakousova díla se vrátím v následující kapitole.

3.3 Autor „samouk“

Vojtěch Rakous nestrávil ve školních lavicích mnoho let. Několik let navštěvoval českou školu v rodné Brázdimi, rok docházel do německé židovské školy v Brandýse nad Labem.⁶⁰ V literatuře se proto opakuje ve spojení s Rakousovým jménem pojem autodidakt.

Rakous patří k autorům, v jejichž spisovatelských počátcích sehráli důležitou roli redaktoři, na což upozorňuje také František Kafka. „Vojtěch Rakous se tu totiž řadí k několika

---

⁶⁰ Přesný počet Rakousových školních let a dobu, kdy jednotlivé školy navštěvoval, není snadné přesně rekonstruovat, různí badatelé uvádí různé údaje. Většina se shoduje, že Rakous navštěvoval jeden rok německou školu. Balík uvádí, že „chudé chalupnické poměry jeho rodičů mu dovolily absolvovat pouze jeden rok školní docházky“ (Balík 2016, s. 185). Někteří uvádí, že předtím navštěvoval ještě školu českou, například Krejčová: „Rakous jako chudý židovský venkovský chlapec samozřejmě navštěvoval českou venkovskou školu a až ve dvanácti letech odešel na jeden rok do židovské školy v Brandýse nad Labem“ (Krejčová 2000, s. 13). Gilk uvádí, že Rakous absolvoval celkem sedm let pravidelné školní docházky, z toho v české škole šest let a v německé jeden rok. Všichni tito badatelé se shodují, že Rakous odešel do Prahy ve třinácti letech. Poněkud matoucí je ale pak údaj z článku v ročence *Naše Polabí* z roku 1926, podle kterého Rakous po německé škole navštěvoval v Brandýse ještě obecnou školu a dva roky absolvoval u piaristů na (tehdy) nové měšťanské škole (F. V. 1926, s. 8).

velmi dobrým lidem pera či vyprávěčských schopností, jejichž díla by nikdy nevyšla, nebýt drobné, neviditelné, anonymní práce a mnohdy i přímé autorské pomoci či spolupráce – téměř vždy neplacené! – novinářských či nakladatelských redaktorů, kteří dovedli zasednout v oněch dobách (...) nad špatný rukopis a trpělivě opravovat a upravovat větu po větě, dokud se nezaskví po odvalení jalové hlušiny ryzí zlato práce“ (Kafka 1965, s. 107–108). V Rakousově případě tuto roli zastal Jan Herben.

Když se Rakous začal pokoušet o českou literární tvorbu, ovládal českou mluvnici i pravopis velmi špatně. Jan Herben vzpomíná, že když se mu v roce 1885 dostala do rukou zásilka s povídkou *Baby z panské stodoly*, kterou Rakous zaslal na ukázkou do ilustrovaného týdeníku *Hvězda*, byli vydavatelé tohoto týdeníku a majitelé knihtiskárny na Vinohradech Grund a Svatoň Rakousovým rukopisem velmi pobaveni. „Rukopis sice hbitý, ruka však nevypsaná a jako nervózní; pravopis, ano, ten potřeštěný pravopis, právě jím byl kuriózní! Pisatel zřejmě chodil do německé školy, neboť podstatná jména psal velkými písmeny, občas psal š po německu, pro dlouhé í pravidelně určoval si značku ý a mnoho jiných nedorozumění. Doma jsem se začel do rukopisu a viděl jsem: jsou to obrázky z venkovského života, většinou legrace; jsou to anekdoty staré i nové a pokusy vykreslit figuru něčím nápadnou. Dvě dobré vlastnosti spisovatelské skrývaly se v tom balíku: pisatel uměl bystře dívat se na lidi a uměl si najít k věci slovo tak přiléhavé, že vždycky dobře sedělo“ (Otruba 1986, s. 8–9). Herben povídku *Baby z panské stodoly* gramaticky upravil a poslal ji Josefu Miškovskému, aby ji otiskl v časopise *Naše hlasy*.

Potřebná gramatická pravidla si Rakous podle Daniela Vojtěcha osvojil během několika let, přibližně v letech 1885–1887. Zároveň si osvojil soudobý stylistický úzus natolik, aby si mohl utvořit vlastní způsob vyprávění. „V tomto osvojení se spojovaly vyprávěčské dispozice s inspirací nerudovské fejetonistiky a především s pravdivostním zacílením konvenujícím soudobému realistickému programu“ (Vojtěch 2016, s. 158).

Literární „vzdělání“ získal Rakous především z četby romantické a sentimentální obrozenské prózy, jakou psali Jan z Hvězdy, J. K. Tyl, P. Chocholoušek a také českoněmecký autor K. Herloš (Karl Herlossohn). „Rakous vyrostl z české literatury: také on se vyvíjel, než našel svou nejvlastnější oblast, ale vyvíjel se k ní ze stavu písemnictví našeho, ne z cizích vzorů, které by byl přenášel do českého ovzduší“ (Hýsek 1934, s. 25). František Kafka klade Rakousovu zálibu v obrozenské četbě do souvislosti s jeho vlastní českožidovskou tvorbou, která má také obrozenecký charakter (Kafka 1965, s. 108). O své oblíbené české četbě v mládí vypráví Rakous například ve vzpomínkových črtách *Hrst vzpomínek* a *V první službě*. Později se k jménům jeho oblíbených autorů připojili například Jan Neruda a Karolína Světlá.

Souvislost se starším vývojovým stadiem české literatury lze u Rakouse vnímat také v jazyce jeho próz (Otruba 2000, s. 1210).

3.4 Autobiografičnost

Značná část Rakousovy tvorby má autobiografický charakter, na což upozorňuje řada badatelů. Krejčová uvádí, že Rakousova tvorba je autobiografická „hluboce a důsledně“, a realie uváděné v jeho prózách vnímá jako pravdivé, přestože Rakous měl sklon k mystifikaci a uvádění zavádějících a nepřesných datací (Krejčová 2000, s. 13). Již jsem připomněla například otázku data Rakousova narození nebo jeho prvního setkání s *Kalendářem česko-židovským*. Autobiografičnost Rakousových próz je však zajímavá nejen z hlediska získávání životopisných informací, tvoří především základ onoho „stylizovaného autoportrétu“ podoby židovství. Právě zkušenosti vypravěče, který v zobrazovaném světě vyrůstal, postavily Rakousovy prózy na přelomu 19. a 20. století do výjimečného postavení. Na rozdíl od ostatních autorů, kteří židovství ve svých dílech zachycovali, ale nebyli s ním obeznámeni tak důvěrně (a vycházeli často z tradovaných negativních stereotypů), neprezentoval Rakous židovství jako prvek exotický a cizí, ale jako důvěrně známý, a především přirozeně český.

Žánr autobiografie definuje *Encyklopedie literárních žánrů* jako „formu biografické prózy, v níž životopisec je současně hrdinou svého díla“ (Mocná, Peterka, 2004, s. 28). Pisatel autobiografie bilancuje své skutky a zážitky a předává individualizovaný obraz vlastní zkušenosti. Autobiografie jako žánr patří k umělecké literatuře faktu a důležitá je pro ni dokumentární věrohodnost.

V případě Rakousových próz lze mluvit spíše o jistém rysu autobiografičnosti. Jedná se o fabulované autobiograficky laděné povídky a črty, které sice podávají sdělení o reálné osobě, ale dochází u nich k vypravěčské stylizaci a případně i k mystifikaci. Autor se nesnaží o dokumentární zachycení svého života a života Židů na českém venkově, ale zachycuje své subjektivní vzpomínky, u kterých je nutno také počítat s vlivem časového odstupu a vědomého i nevědomého výběru zachycených reálií.

Rakousovy prózy lze z hlediska přístupu ke vzpomínce rozdělit do dvou skupin. První skupinu tvoří prózy explicitně autobiograficky zaměřené, tedy povídky a črty zachycující skutečně výjevy z autorova života. Takový vzpomínkový charakter mají všechny prózy zařazené do cyklu *Ještě jednou doma*,⁶¹ které zachycují různé okamžiky autorova dětství,

---

⁶¹ Podle vydání Vojkovických a přespolních z roku 1926 jsou to prózy *Hrst vzpomínek*, *Když kvetl bez*, *Hodiny*, *Lampa*, *Jak se u nás němčilo*, *Jak se u nás nábožensky vychovávalo*, *O člověku, který neví, kdy se narodil*, *Strýc Václav* a *Opuštěné hnízdo*.

vzpomínky na rodiče, další příbuzné, souvěrce a sousedy. Několik vzpomínkových próz je roztroušeno také do dalších cyklů.⁶² Tyto texty jsou pojaté jako vyprávění pamětníka, jejich vypravěč je v podstatě totožný s autorem. Vyprávěny jsou s humorem i nostalgií. Do druhé, mnohem objemnější a různorodější skupiny, lze zařadit prózy vzpomínkami inspirované. Rakousovým „skutečným“ vzpomínkám se velmi blíží příběhy z cyklu *Kieslerův Lojza*,⁶³ a to do takové míry, že lze titulního hrdinu považovat za autorovo fiktivní alter ego. Vzpomínky na skutečné osoby se ale staly základem také pro vznik dalších postav, na což upozorňuje František Kafka. „Rakous nechtěl psát klíčové vzpomínky, ale podkladem jeho tvorby byly velmi reálné vzpomínky a velmi reálné osoby“ (Kafka 1965, s. 111). Například předobrazem panovačné, ale dobrácké Rézi byla podle Krejčové Rakousova vlastní žena Emilie (Krejčová 2000, s. 14).

---

⁶² Ve vydání 1926 je vzpomínka *O Karlu Fischerovi* zařazena do cyklu *Židé a židovky* a řada vzpomínek z autorova života je zařazena do cyklu *Povídky a črty židovské i nežidovské: Jak bývalo u nás o dlouhém dnu, Pohovka, V první službě, Manžety*. Z autorova života vychází také próza *Boty a lidé*.

⁶³ *Kieslerův Lojza poprvé v kostele, Kieslerův Lojza v židovské škole, Začátky a U Heimů*.

4 Rakousovy obrazy venkovských Židů

Markéta Kratochvílová nazývá podobu židovství v Rakousově fikčním světě „stylizovaným autoportrétem“ (Kratochvílová 2011, s. 132). Již jsem citovala Oskara Donatha, jenž Rakouse řadí k autorům, kteří židovství ve svých dílech pojmají sice „realisticky a pravdivě“, ale přesto je „poněkud idealizují a kvůli uměleckému účínu leccos zkrášlují“ (Donath 1926, z něm. přel. Holý, Nichtburgerová, 2016, s. 117–118). Pokusím se proto nyní naznačit perspektivy, kterými Rakous svůj fikční svět venkovských Židů zobrazuje, momenty, které ovlivnily jeho poetiku; výrazné rysy a také použité žánry, které představují možné klíče ke čtení Rakousova díla.

4.1 Idylický a idealizovaný zaniklý svět

K Rakousovu jménu je v literatuře často přidáváno přízvisko „idylik“. Idyla je definována jako „básnický nebo prozaický obraz poklidného života ve světě založeném na tradičních hodnotách rodiny, práce a lásky“ (Mocná, Peterka 2004, s. 275).⁶⁴ O idyle se v souvislosti s Rakousovou prózou poprvé zmínil Eduard Lederer v předmluvě k prvnímu vydání *Vojkovických a přespólních*. Rakousův sklon k idyle podle něj vychází z jeho literárního „vzdělání“, které spočívalo především v četbě autorů českého národního obrození, a také z tendenčního zaměření jeho prvních židovských povídek. „Po vzoru našich spisovatelských vlastenců počal v prvních pracích svých českožidovskou asimilaci propagovat líčením české vesnice jako idyly. Nedbal psychologie ani sociálního vývoje, jenž špěl mimo něj“ (Lederer 1910, s. 5).

Rakousovy tendenční povídky, objednané Karlem Fischerem pro účely českožidovského hnutí, mají především výchovnou, přesvědčovací funkci: jejich úkolem je beletristickou formou představit myšlenky českožidovského hnutí a ústy postav tyto myšlenky

---

⁶⁴ Podle *Encyklopedie literárních žánrů* patří idyla k nejstarším literárním žánrům – pěstovala ji již antika. V užším smyslu jsou za idylu pokládány zejména výjevy z poeticky idealizovaného života pastýřů a rolníků, v širším smyslu lze k idyle přistupovat z obecného filozofického hlediska jako k harmonickému konceptu světa a lidské existence. Idylický koncept světa je vždy více či méně uměle stylizovaný a vzniká především mnohonásobným omezováním, které směřuje k obrazu bezpečného, přehledného a dobře fungujícího světa tradičních jistot. Od počátků národního obrození patřila prozaická idyla k nejméně frekventovaným žánrům české literatury. Objevuje se také žánrově označení selanka, vnímané jako synonymum. Populární byla zejména výchovně laděná odnož žánru, která zachycovala drobné výjevy z každodenního života středních vrstev a líčila příklady kladných mezilidských vztahů. Česká idyla se postupně odkláněla od antikizujících vzorů a sblížovala se s domácími reáliemi: namísto do „zlatého věku“ idealizované antiky je situována do idealizovaného slovanského dávnověku, přírodní scenerie nabývají rysů českého venkova a básnická dikce nachází inspiraci v lidové slovesnosti (Mocná, Peterka, 2004).

nejen prezentovat, ale především hájit a prosazovat. Cílem je probudit v českých Židech pocit vlastenectví. Příběhy jsou založeny na konfliktu mezi skupinami Židů s odlišnými názory: střetávají se zde zastánci tradičních myšlenek a způsobů (zastávají příklon k německému a německému) s uvědomělými českožidovskými vlastenci (propagují příklon k češtině a češství).

Idyla české vesnice, ve které žijí Židé a křesťané pohromadě v míru a přátelství, slouží jako důležitý doklad správnosti českožidovských idejí. Výrazně přítomná je například v povídce *V červánkách nové doby*. Snahy českožidovských vlastenců vedou k pozitivním důsledkům pro obě strany: čeští Židé jsou vítáni jako žádoucí sousedé a přátelé a také spojenci Čechů-křesťanů v národním boji. Drobným příkladem může být ochota obyvatel Lenešic poskytnout budovu obecního špejcharu k přestavbě na židovský kostelík, „neboť lenešičtí sousedé odjakživa s domácími židy žili ve shodě nejlepší, čehož nemalou byl příčinou nebožtík Stránský,⁶⁵ starý horlivý národovec, a to nejen ústy, ale i skutky a srdcem“ (Rakous 1887, s. 83). Vztahy mezi českými Židy a Čechy jsou zcela ideální a harmonické a narušuje je vlastně až snaha tradicionalisticky zaměřených Židů o výstavbu německé školy a návrat k německému v náboženském vzdělání. Česko-židovská idyla je líčena jako naprosto přirozená, neboť Rakousovi čeští Židé obývají českou zemi již po staletí a cítí ji jako svůj domov, a uvědomělí čeští Židé vnímají také češtinu jako svůj rodný jazyk, avšak tento „přirozený“ vývoj narušily různé restriktive kladené na židovské obyvatelstvo, a „přirozený“ vztah k češtině narušily paradoxně také josefínské germanizační reformy, které však zároveň zlepšily situaci Židů v habsburské monarchii. K této „přirozené“ cestě češství proto museli idealizovaní českožidovští hrdinové své souvěrce teprve vést a ukazovat svým příkladem „správný“ směr, podobně jako měly kladné postavy vlastenců v obrozenecké tvorbě za úkol probouzet národní uvědomění Čechů.⁶⁶

Rakousovi role prozaického „vychovatel“ českých Židů nevyhovovala, brzy ji proto opustil a od svých tendenčních povídek se distancoval.⁶⁷ Problematika asimilace se v jeho díle

---

⁶⁵ Myšlen je otec hlavního hrdiny povídky Karla Stránského, nadšený český Žid, který myšlenky česko-židovského soužití propagoval již dlouho před jejich širším rozšířením.

⁶⁶ Propagátoři česko-židovského soužití se v Rakousových prózách objevují také po boku takových českých vlastenců jako jejich spojenci. V povídce *V červánkách nové doby* je to starý Stránský a starosta Lenešic Pechan, kteří řadu let za tyto ideály bojovali společně, na což Pechan upozorňuje mladého Stránského: „Víš dobře, že to, co mě pojilo s tvým zesnulým otcem, nebylo obyčejné sousedské přátelství, bylo to něco vyššího, krásnějšího. My dva to byli, já a tvůj otec, kteří jsme za našich mladých let budili v Lenešicích lásku k vlasti a k národu, my dva byli příčinou, že dnes Lenešice patří k obcím nejprobudilejším, naší a snad ještě více jeho než mojí zásluhou postavili jsme v Lenešicích školu, kterou nám všechny okolní obce závidí; zkrátka: čím dnes Lenešice tak vynikají, to je z většiny společným dílem tvého otce a mého. Bylť on vlastenec upřímný, ještě starého rázu, který sice mnoho řečí nenadělal, ale více dbal na skutky. Jemu nevadilo, že byl jiné víry než my, byl zajisté dobrým židem, ale také dobrým Čechem. A jak ho za toto jeho šlechetné smýšlení a skutky zdejší občanstvo ctílo, víš nejlépe sám; vždyť poctěn jich důvěrou jako první radní dlouhá léta staral se o blaho obce. A proto mi nebyl jen obyčejným přítelem, byl mi mnohem více, - byl mi jako bratrem...“ (Rakous 1887, s. 87–88).

⁶⁷ O čemž svědčí také to, že žádná z těchto povídek nikdy nevyšla knižně.

dále objevuje často pouze implicitně, na asimilační hnutí ale Rakous nahlíží ve svých prózách velmi pozitivně. Idylický prvek v jeho tvorbě zůstal i nadále. Erik Gilk označuje idylu za zásadní pojem Rakousovy poetiky (Gilk 2013, s. 138). Podle Daniela Vojtěcha předkládá Rakous ve svém díle obraz „společenství na pomezí věčného všedního dne a nezadržitelného aktivizujícího ideologického lomu moderní doby“, jehož (často anekdoticky) laděné bezčasí je „rozrušováno a udržováno ironickou vyprávěcí perspektivou, která vyděluje, individualizuje, a znovu začleňuje (cyklizuje) události do jejich přirozeného pořádku“ (Vojtěch 2016, s. 152).

Rakousův svět venkovských Židů vykazuje řadu znaků idyly. Podobně jako v případě žánru autobiografie se u jeho próz nejedná o čistou formu žánru idyly, ale spíše o vliv tohoto žánru a tíhnutí k idyličnosti. *Encyklopedie literárních žánrů* uvádí mezi znaky idyly vázanost idylického světa ke konkrétnímu místu, sdílenému po mnoho generací; v případě Rakousových próz se jedná o drobné vesničky v oblasti středního Polabí. Lidé v tomto prostředí žijí ve vzájemné harmonii a jejich život je prost dramatických událostí; autor si vybírá příhody z běžného života, jeho postav se obvykle nedotýkají velké historické události. Nad lineárním časem velkých příběhů převládá cyklický čas každodennosti s pravidelným střídáním všedních dnů, naplněných prací, a periodicky se opakujícími svátky, v tomto případě svátky židovskými. Tento pro idylu příznačný princip vede až k pocitu zastaveného či dokonce zrušeného času. Idylický prostor polabských vesnic jako by existoval v ahistorickém bezčasí, do kterého však občas také zasáhnou vlivy z „velkého“ světa, například záchvěv vlny antisemitismu, která se prohnala českou zemí na konci století a která si brousila zuby na židovská okna například v povídce *Když se okna tloukla*, nebo světová válka a vznik republiky, jenž v povídce *Modche u odvodu* zachránil Modcheho před odchodem na vojnu.

Důležitým zdrojem idyličnosti je právě vzpomínkový charakter Rakousových próz. Moment vzpomínky podle Mojžíry Otruby umožňuje „neproblematizující porozumění a ztotožnění, ale i schopnost dodávat epickému obrazu naivistický, vlídně ustrnulý, glorifikující výraz, s nímž humorná nota není v rozporu“ (Otruba 2000, s. 1210). Zatímco děje tendenčních vlasteneckých povídek jsou zasazeny do současnosti, ve značné části své zralé tvorby se Rakous obrací do minulosti, vytváří svůj fikční svět na základě vlastní paměti. K idylickému vyznění přispívá také pohled dětského vyprávěče (autobiografické prózy z autorova dětství), popřípadě dětské postavy-reflektora (*Kieslerův Lojza*). Dítě vnímá svůj svět jako ideální a teprve postupně odhaluje jeho chyby.

Venkovská židovská komunita, kterou líčí Rakousovy prózy, je v době jejich vzniku skutečností už zaniklou, na což poukazuje již Lederer v předmluvě k Rakousovu výboru:

„Vystupují s pretensí, že jsou to lidé dneška, a zatím uplynulo skoro půl století, co žili, svářili se a opět udobřili. Tito Rakousovi vesničtí lidé buď již vymřeli, anebo vymírají“ (Lederer 1910, s. 6). Zrovnoprávnění Židů, zrušení ghett a možnost svobodně se stěhovat vedly paradoxně ke konci „starého“ židovského venkovského světa, protože značná část židovských rodin se přestěhovala z vesnic do měst ke zdrojům hospodářského blahobytu, spojeného s probíhající industrializací země. Také členové rodiny Österreicherů – včetně Vojtěcha Rakouse – se přesunuli za obchodem do Prahy.⁶⁸

4.1.1 K otázce autenticity

V souvislosti s autobiografickým charakterem Rakousových próz a autorovou tendencí k idealizaci a idyličnosti se nabízí otázka autenticity (ve smyslu pravdivosti, pravosti, hodnověrnosti) světa venkovských Židů v jeho prózách. Rakous zobrazuje Židy jinak než řada českých spisovatelů, kteří často vycházejí z tradovaných stereotypů; jako příslušník tohoto světa má možnost nahlížet jej zevnitř.

Zachycuje tedy Rakous Židy „pravdivě“, jak uvádí Donath, který zároveň přiznává, že je autor poněkud idealizuje a jejich život „zkrášluje“ kvůli uměleckému účinku? Tuto otázku si klade také Erik Gilk, který vnímá idylizaci jako důležitý tvárný postup, jenž se podílí na vzniku Rakousovy svébytné autorské poetiky. Upozorňuje ale na Rakousův odmítavý postoj k psaní idealizujících tendenčních próz, který autor zaujal krátce po napsání několika takových kusů. Pokud lze Rakousovo tvrzení přijmout jako validní, je možné usoudit, že se Rakous nedopouštěl vědomé idealizace. Gilk také upozorňuje, že překážkou k jednoznačné odpovědi na otázku, zda je Rakousův svět venkovských Židů zkreslený, je především nedostatečné historické poznání. „Nemáme totiž konkrétnější představu, jak ve skutečnosti vypadalo soužití Čechů a židů na české vesnici. Adekvátní odborná literatura se většinou spokojuje s konstatováním, že na venkově nebyly vzájemné vztahy tolik vyhrocené jako ve městě, a dále už se věnuje výhradně větším aglomeracím, případně uvádí pro nás zcela nepodstatné statistické tabulky“ (Gilk 2013, s. 139).

Za Rakousův největší přínos české literatuře je považováno představení nového typu venkovského Žida. Jeho prózy předkládají nové vidění venkovských Židů. Literaturu nelze vnímat jen jako nápodobu skutečnosti, mimesis, ale také jako poiesis, vlastní projekt světa.

---

⁶⁸ Do Prahy, respektive na pražská předměstí, se přestěhovalo hned několik Rakousových sourozenců, a všichni se věnovali obchodu s obuví: „V Adresáři hlavního města Prahy z roku 1925 je uveden v oddílu ‚Obchod a živnosti‘ Vojtěch Östreicher s obchodem obuví v Praze II, Na Poříčí čp. 1048/26n, dále jsou tu Östreicher Hugo v Praze I, Havelská 583/7 s výrobou dámské luxusní obuvi, Karel Östreicher v Praze I, Maiselova čp. 32/1 s obchodem obuví ve velkém a Pavlína Österreicherová opět v Praze XVI-Smichov, ale Štefánikova 58, s obchodem obuví“ (Kafka 1965, s. 113).

Rakous vytvářel postavy a situace svých povídek na základě vlastní zkušenosti, ale tuto zkušenost samozřejmě nějak modeloval, fikčně zpracovával. Nabízí se otázka, jaké zkušenosti měli s židovským etnikem čeští spisovatelé, kteří také venkovské Židy zachycovali, a do jaké míry tedy mohli zakládat svá vyobrazení na reálných předobzrech a ne jen na tradovaných literárních stereotypch. Odpověď na tuto otázku bohužel není v možnostech této práce.⁶⁹

Postavy obývající Rakousův fikční svět jsou tedy sice pravděpodobně do určité míry idealizované obrazy svých reálných vzorů, vznikly ale na základě zkušenosti s reálným světem, nikoli pouze na základě tradované a obecně přijímané představy. Doklady autentičnosti Rakousovy zkušenosti lze nalézt i u dalších autorů. Postavy Židů, kteří se svým křesťanským okolím splývají, nevykresluje pouze Rakous (věnuje se jim ale nejčastěji). Podobný typ popisuje například František Langer ve vzpomínce na svého dědečka,⁷⁰ nebo Viktor Vohryzek ve svých vzpomínkách. Oskar Donath vzpomíná na svou matku, která měla malý obchod na Moravě. Židy splývající s křesťanským okolím lze nalézt také v *Prostých povídkách* Otakara Gutha.

Zajímavá je v tomto kontextu také vzpomínka na rodinu Österreicherů, která uvozuje článek o Rakousovi coby významném rodákovi v ročence *Naše Polabí*: „Jistě se někteří lidé v St. Brázdímě dobře pamatují na židovskou rodinu Östreichrovu z čísla 12. Byli to dobří lidé, s nimiž brázdímští občané žili v nejlepší shodě. Nijak jim nepřekáželo, že Östreichrové jsou jiné víry, nikomu nevadilo, že chodili do jiného kostela než ostatní. Vždyť to byli lidé,

---

⁶⁹ Zajímavou osobností by v tomto směru mohl být například Karel Klostermann, který sice ve svých povídkách zachycoval židovské postavy bez stereotypních předpokladů, ale v jehož korespondenci lze nalézt důkazy o jeho antisemitském přesvědčení (viz Holý 2016, s. 44). Dále například Jan Herben, který se sice k antisemitismu neznal a zastával spíše názor, že Židy zformoval útlak křesťanů, ale ve svém románu *Do třetího a druhého pokolení*, zasazeném do rodných jihomoravských Broumovic, líčí výrazně negativní postavu venkovského Žida Icika Wolfa, kterého Herben podle svých slov vykreslil na základě skutečné osoby. Své vlastní zkušenosti s Židy popisuje Herben v článku napsaném k jubileu dr. Julia Taussiga (*Kalendář česko-židovský* 1912/1913, s. 15–29). Obyvatelé Herbenova rodného Broumova se stavěli k židovské menšině (asi deset židovských rodin) nenávisťně, děti si s židovskými dětmi odmítaly hrát, přesto ale Židé nebyli vnímáni jen jako špatní: „Broumovští židé dělili se v očích křesťanských obyvatelů na hodné a špatné židy. Hodní byli většinou ti, kteří nic neměli, a kteří jaksi s obyvateli dobře se srovnávali obchodně. Špatní byli ti, kteří v obchodech šidili, sváděli muže i ženy k útratám, půjčovali na směňky a shazovali sedláky z gruntů. ‚Hodný žid‘ mívalo občas i příchut' hloupého žida, a skutečně byli mezi našimi vesnickými židy někteří pytle praštění, že se dali ošidit i od Slováků. Ale i když byli ‚hodní židé‘, nikdo s nimi třešní nejídal. V takovém rozeznávání vyrostl jsem i já.“ (Herben 1912, s. 26). Bylo by možné uvažovat o roli, kterou ve vnímání Židů hrály rozdíly mezi situací na Moravě a v Čechách. Zatímco čeští Židé byli více integrovaní do většinové společnosti, moravské židovské komunity zůstávaly konzervativnější. Většina protagonistů českožidovského hnutí pocházela z Čech: Karel Fischer se narodil v Dobříši, Klineberger a Eduard Lederer pocházeli z jižních Čech, kde také působili, Vohryzek od Pardubic, Jindřich Kohn se narodil v Příbrami a působil v Plzni. Otakar Guth pocházel od Dobřichovic u Prahy. Pouze Oskar Donath pocházel z Moravy (za připomínku děkuji Jiřímu Holému).

⁷⁰ Langerův dědeček byl malý venkovský obchodník ve Starém Ransku na Vysočině, který se od svého vesnického okolí lišil jen vírou a tím, že uměl trochu hebrejsky, což byly jen „drobné úchytky“, na které byla vesnice zvyklá. Byl stejně chudý jako ostatní sousedé, se kterými žil v přátelských vztazích, což se ukázalo i na jeho pohřbu, kdy ho na poslední cestě na vzdálený židovský hřbitov doprovázela řada přátel a celá vesnice (Balík 2016, s. 186).

pracující těžce na kouscích polí jako jiní lidé v Brázdímě, žili stejně prostým, ba prostším životem než ostatní“ (F. V. 1926, s. 7).

4.2 Humoristické obrázky

Humor hraje v Rakousových prózách důležitou roli. Žánr humoresky Rakouse provází již od jeho spisovatelských počátků a po krátké tendenční odbočce jej zužitkoval i v prózách tematizujících venkovské Židy.⁷¹ Právě svými humoreskami se také nejvíce proslavil; nejvýraznější a také nejpoblárnější⁷² je z jeho tvorby povídkový cyklus *Modche a Rézi*, který zachycuje komické příhody postarších židovských manželů.

Humoreska je definována jako krátká zábavná povídka, která ve svém jádru obvykle obsahuje nicotnou až trapnou úsměvnou příhodu ze života. Tato příhoda se odehrává v rychlém tempu a po řadě peripetií (zmatků, omylů, různých nedorozumění) vyúsťuje v překvapivou pointu. Zasazena je většinou do současnosti, do místopisně a profesně specifického prostředí (například maloměstské, domácí, hospodské, vojenské a jiné). Jejím protagonistou bývá spořádaný obyčejný člověk, zpravidla mužského pohlaví, který se dostane do neobvyklé situace, jež ho zaskočí a s níž se musí vyrovnat. Komický efekt často vyvolává konfrontace každodennosti a neobvyklosti. Vypravěč tíhne k hovorové řeči a slovní komice, oblíbený je rozšafný, mluvní tón a nadsázka. Humoreska nemá mravoučné ani psychologické ambice. Její postavy jsou průměrné lidské typy, bývají také označovány jako figurky. Dominantní funkcí humoresky je čtenáře pobavit, poskytnout mu příjemné čtení k oddychu. Základní polohou je proto dobromyslný humor, idylismus a smírné řešení konfliktních situací. Existují ale také „drsnější“ varianty, které využívají vulgární žertěřství, fraškovitost, grotesku a parodii (Mocná, Peterka 2004, s. 258–259).

Humoreska patří k čtenářsky nejpoblárnějším žánrům. „Lákala pána i kmána, a zdaleka ne jenom v Čechách. Potřebovaly ji noviny, volaly po ní časopisy i kalendáře a dobře šla na odbyt v knihách“ (Janáčková 1983, s. 331). Česky se humoreska pěstovala od počátku 19. století, její zlatý věk nastal v posledních desetiletích 19. století v souvislosti s žánrovým realismem a s masovým rozmachem žurnalistiky. K nejplodnějším autorům žánru patřili Karel Šípek, Václav Štech, Franta Župan, Ignát Hermann, Ladislav Stroupežnický a Svatopluk Čech. Rakousova „insitní“ tvorba stála poněkud stranou tohoto hlavního proudu

⁷¹ Jeho prvními židovskými humoreskami byly povídky *Apoštol* (1892), *Páně Aloisova agentura* (1893) a *Ovečka na pravou cestu uvedená a zase zbloudilá* (1895), které vyšly v *Kalendáři česko-židovském*.

⁷² O čtenářské popularitě těchto práz svědčí kromě již zmíněné dramatické, divadelní a filmové adaptace také to, že byly nejčastěji otiskovány v knižních výběrech a staly se tak výsečí z Rakousova díla, se kterou se mohlo seznámit nejvíce čtenářů.

humoristické produkce, která se soustředila především kolem Herrmannova časopisu *Švanda dudák*. Začátkem 20. století se humoreska posunula směrem k satirické a groteskní hyperbole. Klíčovým žánrem byla zejména pro Jaroslava Haška.

Rakousův humor je v literatuře srovnáván s humorem Karla Poláčka. Mojmír Otruba poukazuje na možnou spojitost několika Rakousových próz těžících z městského prostředí s Poláčkovými *Povídkami izraelského vyznání* (Otruba 1986, s. 13). Nad vztahem Rakouse a Poláčka se zamýšlí také Josef Kodíček, který však srovnává spíše přístup obou autorů k českožidovské asimilaci.⁷³

S humorem Rakous nahlížel české venkovany i obyvatele svého židovského fikčního světa. Ne všechny jeho prózy s židovskou tematikou lze označit za humoresky, objevují se také satiry, kterými autor pomocí komiky vyjadřuje kritický postoj k nějakému společenskému jevu, a nechybí ani texty tak vážné, že je humor zcela opouští (například próza *Na rozcestí*). Platí zde úměra, že čím důležitější roli hraje v próze téma židovství, tím vážnější je jejich vyznění. V humoreskách hraje židovství spíše druhořadou roli, tvoří jakousi kulisu. Rakousovy humoresky obsahují řadu židovských jazykových, náboženských a kulturních prvků, pro budování příběhu je ale podstatnější typologie charakteru jednotlivých postav a vztahy mezi nimi.

K humoreskám lze řadit prózy cyklu *Modche a Rézi*, humorné vyznění mají také prózy dalšího cyklu o postarším manželském páru – *Dědeček a babička* – i jednotlivé obrázky ze života venkovských Židů v cyklu *Židé a židovky* (například povídky *Husák, Kohn a Steiner, Grünfeldka a Seidlerka*). Laskavý humor nechybí ani v Rakousových vzpomínkách na dětství.

Štěpán Balík upozorňuje, že Rakous využívá více druhů komiky. V jeho prózách se objevuje situační lidový humor, mnohdy značně obhroublý, a dále také černý humor a židovský šibeniční humor (Balík 2016, s. 190). Ukázky viz následující oddíly, zejména 4.2.2.

Zatímco humor komicky působící nedokonalosti pouze registruje a se shovívavým nadhledem je relativizuje, satira má navíc normativní a konfrontační intenci. Základem pro satirický postoj je radikálně kritický vztah vůči zobrazované skutečnosti, který předpokládá jasnou intelektuální i morální převahu tvůrce nad zobrazovaným objektem a ústí v despekt vůči němu (Mocná, Peterka 2004, s. 612). Satiricky se Rakous staví například vůči „němčícím“ Židům (*Pan Rosenbaum, český žid*), židovským boháčům (např. *Fechtem u židovských milionářů*), „přeasimilovaným“ Židům (*O židu přeasimilovaném*), rabínům a

---

⁷³ „Jen omylem možno viděti ve spisech Poláčkových pokračování této asimilační vývojové linie. Poláček, celou svou povahou duch městský, neúplatný ironik a skeptik, literárně vyučený na beznaděži a nihilismu Čechovově, jest příliš nadán duchem kritiky, aby se mohl oddávati iluzím. V Rakousově asimilačním díle bylo kus průkopnictví, programu, víry a varování. Poláček jest u srovnání s ním cele literátem, který, jako jeho ruský mistr, vidí v nadějích jen nedovolené obcházení pravdy“ (Kodíček 1935, s. 103).

jiným hodnostářům (*Tři rabíni, U hlavy židovstva*). Satira mu posloužila také při vyrovnávání se s dobovými protizidovskými postoji, viz oddíl 4.2.2.

4.2.1 Rakousovy nežidovské humoresky

Rakousovy první obrázky čerpají ze znalosti venkovského života, který jako mratínský obchodník zachycoval s laskavým humorem i se satirickou útočností, jež přecházela až v kritiku tehdejších národních a politických poměrů. Z tohoto období patří k nejznámějším povídky otištěné v *Palečku*⁷⁴ – *Proč občan Purnocha nevolil do říšské rady, Mezi cibuláři* (obě 1885), *Cestující za provizi* (1886) a *Dvě veřejné řeči představeného Zázvorky* (1887). Miloslav Hýsek upozorňuje na souvislost s tvorbou moravských realistů, také Rakous „líčil sousedské hospodaření na vesnicích, strýčkovské vladaření obecních výborů a politické kocourkovství místních veličin, zapínaje své komické historky do dokumentárního rámce ovzduší let osmdesátých“ (Hýsek 1934, s. 25). V těchto raných povídkách se Rakous prakticky vůbec nevěnuje židovské tematice.⁷⁵

V povídce *Proč občan Purnocha nevolil do říšské rady* zachycuje Rakous volbu volitele pro poslanecké volby na říšskou radu v obci Chrástovice na Labi a následné trampoty zvoleného volitele. V hospodě u piva vyberou sousedé ze svých řad Purnochu. Jeho žena ho však nechce pustit do Prahy po dráze samotného. Protože však nemají s cestováním po železnici žádné zkušenosti, vyleze paní Purnochová (s penězi na cestu i zakoupenými lístky) na odstavený vagon s uhlím, ze kterého potom nemůže slézt, když přijede skutečný vlak. Purnocha se tak na volbu nedostane. Jeho reputaci později zachrání opoziční tisk, který ho vylicí jako národního mučedníka (paní Purnochová v jejich podání vylezla na špatný vagón podle rady Purnochových politických odpůrců).⁷⁶ Podobně satirické vyústění má také povídka *Dvě veřejné řeči představeného Zázvorky*.

---

⁷⁴ Zajímavý je postřeh Daniela Vojtěcha, že v daných ročnících *Palečka* se vedle Rakousových textů běžně objevovaly antisemitské karikatury a kreslené anekdoty: „Židé patřili spolu s manželskými vztahy a maloměstskou morálkou k běžným, dobře prodejným námětům soudobé humoristické produkce. Paleček, do nějž přispívala řada realistických autorů a známých výtvarníků (...) netvořil v tomto směru žádnou výjimku“ (Vojtěch 2016, s. 159).

⁷⁵ Až na výjimky – i v těchto povídkách lze nalézt několik narážek na Židy, kteří tvoří součást zobrazovaného světa. Například v povídce *Proč občan Purnocha nevolil do říšské rady* má ves Chrástovice také „jednu židovskou dušičku, a to je ta, co přebývá v Izákovi, jenž prodává a kupuje kůžky. Ten ostatně prý má tu nejspravedlivější duši ze všech 165, neboť denně se na ni dušuje“ (Rakous 1885, s. 330). V povídce *Cestující za provizi* se objevují narážky na negativní jevy spojované se Židy – zadlužování se a tzv. schořování (prodej ukradeného obilí Židům).

⁷⁶ Povídka o Purnochovi vedla dokonce údajně ke skandálu v Rakousově rodném Brázdímě: Rakous se dopustil té chyby, že reálně zachyceným postavám dal skutečná jména svých spoluobčanů a sousedů. Krejčová uvádí, že Rakous dostával hanlivé a výhrušné dopisy a k debatě nad situací se sešla celá Rakousova široká rodina. „Němčící příbuzní z města viděli zásadní chybu již u Rakousových rodičů, kteří syna nechali navštěvovat českou, a nikoli židovskou školu, a protože zastávali názor, že spisovatel je něco mezi cikánem (sic!) a

4.2.2 Komično pogromu: „Trošek humoru ze smutné doby“

Rakous obvykle ve svých prózách na soudobé významné historické události nereagoval. Výjimkou jsou jeho povídky a črty reagující na dobové antisemitské nálady v české společnosti na konci 90. let 19. století a na jejich projevy, zejména rozbíjení židovských oken.⁷⁷ Helena Krejčová Rakouse řadí ke třem českožidovským autorům (spolu s Maxem Ledererem a Františkem Gellnerem), kteří každý svým způsobem prezentovali ve svých prózách „komično pogromu“ (Krejčová 1990 a 1991).

Konec 19. století přinesl Čechožidům trpké zklamání. V průběhu 90. let se kumulovala zášť proti Židům, která roku 1897 po pádu Badeniho kabinetu přerostla i v otevřený antisemitismus ulice, když se českoněmecké nacionální boje v Praze přeměnily v protižidovské vystoupení takové intenzity, že nad Prahou musel být vyhlášen výjimečný stav. Drancování zasáhlo i venkov. Český antisemitismus konce 19. století vyvrcholil Hilsnerovou aférou, obviněním z rituální vraždy, kterou měli Židé údajně spáchat na křesťanské dívce. Tato aféra trvala přibližně dva roky a proces s Hilsnerem byl doprovázen řadou nepokojů: „Došlo k novému drancování, loupení a ponižování, k tomu, co lze označit za mrzačení duší“ (Krejčová 1990, s. 37).

Židovské dějiny jsou plné tragických událostí. Tragičnost dějin ale nevyklučuje možnost dívat se na ně s humorem, ba naopak: humor a smích mohou být pro pronásledované a ponižované důležitým prostředkem k obraně. „Židovský humor je možná především způsob, jímž je specificky prožívána nesnesitelnost skutečnosti“ (Krejčová 1991, s. 74). Humor umožňuje reflektovat – byť svérázným způsobem – některá vážná či tabuizovaná témata. Sbíhají se v něm zbožnost s bezbožností, víra s nevírou, naděje s beznadějí, obdiv s posměškem. Humor dokáže na okamžiku narušit všeplatnost řádu, zvyku, konvence, ale jeho autor za to nebývá nucen přejímat do důsledků odpovědnost. Jde o postup, který Michal Bachtin nazval „karnevalizace“. „Takový postup je do jisté míry nepostižitelným, úlevným vylehčováním tíže dějů, které si do jisté míry osvojujeme tak, že je tvůrčím způsobem pojednáváme“ (tamtéž, s. 74).

Nad židovským humorem se zamýšlí také Karel Poláček ve sloupku *Židovské anekdoty*. Připomíná tvrzení některých literárních estetiků, že hluboká psychologická kresba ruského realistického románu má svůj původ v politickém útlaku, a usuzuje, že podobně by

---

komediátem, hledali prapůvodní příčinu stávajících obtíží ve špatné výchově. Uprostřed výměny názorů vstoupí však do rozhádané domácnosti listonoš, přinášející Rakousovi honorář pět zlatých. Všichni jsou udiveni a především městští příbuzní dojdou obratem k poznání, že na spisovatelství tedy přece nic špatného nebude, když může vynést pět zlatek“ (Krejčová 2000, s. 15). Tuto situaci Rakous vykreslil ve vzpomínkové próze *Počátky židovského povídkáře* (*Kalendář česko-židovský 1931/1932*, s. 54–56).

⁷⁷ V povídce *Modche před odvodem* se objevují reflexe jiných historických událostí, světové války a vzniku Československa v říjnu roku 1918.

mohly být založeny židovské anekdoty: „Je to poetický výraz rasy, která prožila věky v opovržení, v ústřích a ponížení. Židovskému lidu nebylo dopřáno, aby vybíjel svou energii v usilování po hodnotách, po světské moci a po činech válečných.“ Židé proto podle Poláčka zabývali spíše skrytými významy slov a jejich silou. „Proto židovské anekdoty vynikají svou břitkou formou a logickým obsahem. Židovské anekdoty mají melancholii lidí odvrácených od skutečnosti, ale horoucně toužících po skutečnosti. V jejich sebeironii jeví se dychtění po aktivitě, po činu a po plnoprávném životě“ (Poláček 1961, s. 103–104).

Odras protižidovských událostí přelomu století lze vidět v několika⁷⁸ Rakousových prózách. Autor popisuje události bezprostředně v době, kdy se odehrávají, nebo velmi krátce poté; tyto prózy byly zveřejněny v *Kalendáři česko-židovském* a *Českožidovských listech* v letech 1899–1901. Podle Krejčové je humor v Rakousově pojetí skutečně zbraní, jeho jindy laskavý humor získává ostřejší zabarvení (Krejčová 1990, s. 39).

V groteskní satirické črtě *Ó, jaká slast být židem* (16. 10. 1899, ČŽL) se vypravěč raduje, jaké „výhody“ jeho draze zaplacené židovství přináší. Stačí otevřít ráno při snídání noviny a dozví se, kolik spotřebuje křesťanské krve. Noviny – ať už *Národní*, *Radikální* nebo jiné listy – může brát do ruky v „příjemném očekávání“, že bude on nebo někdo z příbuzných uveden v souvislosti s polenskou vraždou, a vůbec se může v těchto novinách „dočíst o sobě jako o příslušníku židovské víry věcí nadmíru lichotivých a blaživých“ (Rakous 1899a, s. 2). Když uvažuje o tom, jakému řemeslu by se měl věnovat jeho syn, dochází k názoru, že sklenářství, protože v tomto oboru je nyní spousta práce. Satiricky vedená próza končí obžalobou antisemitismu, který se v jiných zemích vrhá na židovské boháče, ale „u nás hrbí náš antisemitism před židovskými boháči hřbet, vrhá se však tím zběsileji na chudé židovské živnostníky, kramáře a v nejnovější době i na – žebravé židy. Jiná země, jiný mrav“ (tamtéž, s. 3). Tento „nespravedlivý“ přístup antisemitismu se ukazuje jako neplatný v črtě *Rozbitá okna* (2. 11. 1899, ČŽL), ve které je vytloukáním oken zasažen jak prostý, chudý Žid, tak i bohatý továrník, který věří, že své židovství bohatě vykoupil mecenášstvím ve prospěch českých vlasteneckých spolků.

Původní dopisy „Národní Diplomatičky“, orgánu pro šíření osvěty (1. 12. 1899, ČŽL) jsou koncipovány jako parodie novinových zpráv. V Koněprusích se z pole nevrátí dívka a obyvatelé vsi podezřívají místní Židy z její vraždy, načež se vydají vytloukat okna a rabovat židovské obchody. Vypravěč-redaktor podává tuto „demonstraci“ jako zcela bezproblémovou: „Když demonstrace skončena, lid se klidně rozešel. Stráž neměla příčiny k zakročení.“ Jako problematické je naopak vnímáno znovuobjevení zmizelé dívky. Následující telegrafická

---

⁷⁸ Krejčová uvádí sedm nebo osm próz.

zpráva objasňuje, že dívka pouze zůstala na poli, aby se věnovala práci: „Večer, prý, vrátila se s ostatními domů, což všeobecně odsuzováno, neboť následkem toho panuje v naší obci velké jitření a očekávají se nové protižidovské výtržnosti. Zdejší židé chtějí žádat hejtmanství o ochranu svého majetku, nad čímž lid do duše jest roztrpčen. Strach, a zvláště židovský, má, jak známo, velké oči“ (Rakous 1899c, s. 2).

Satirické prózy z cyklu *Soused Isidor Goldstein vypravuje*, které vycházely od roku 1900 v *Českožidovských listech*, zachycují různé trampoty titulního hrdiny a jeho úvahy o dobových událostech. Nechybí ani černý humor. V jedné povídce pan Goldstein uvažuje o dvojedinosti Hilsnera a doktora Baxy: co by byl jeden bez druhého? Hilsner udělal Baxu a Baxa Hilsnera, a následky antisemitismu ponесou především chudí, židovského ani křesťanského velkokapitálu se nedotknou. Goldstein navrhuje, aby se Baxa i Hilsner stali čestnými členy sklenářského cechu, protože právě ten bude zřejmě nejvíce těžit z nastalé situace. V jiné povídce manželé Goldsteinovi trnou hrůzou, když se jejich křesťanská služebná dlouho nevrací domů, protože by snadno mohli být obviněni z její vraždy. Pan Goldstein ji proto musí hledat po celém městě, najde ji v náručí strážníka, šťastnou a zamilovanou, a nakonec se ještě pohádá se ženou. V dalším vyprávění spolu s manželkou řeší, zda okolním křesťanům vůbec můžou rozdávat macesy, jak měli dosud zvykem. „Dejte letos někomu maces! A nedáte-li, ještě hůř! Každý řekne: ‚Vždycky dávali, až letos... špatné svědomí...‘ O žádném potentátu se toho tolik nenamluvalo, jako o těch nebohých macesích, bylo by divu, kdyby při své známé křehkosti vzaly za své?“ (Rakous 1900a, s. 3). Židé jsou podezříváni, že do macesů přidávají křesťanskou krev. Nedat sousedovi maces lze vyložit jako přiznání. Ale lze dát, když jste podezříváni, že křesťanskému sousedovi podstrčíte zapečenou krev jeho souvěrce? Soused Isidor Goldstein praví: „Od těch dob, co proti nim doktor Baxa s rekovnou svojí družinou vytáhl udatně do pole, od těch dob bych přenechal pole i s macesy doktorovi Baxovi. Ať taky něco užije!“ (tamtéž, s. 3). Tento „macesový problém“ zpracoval také Max Lederer v povídce *Macesová vojna*.⁷⁹

Zajímavé je, že v této Rakousově „macesové“ povídce se objevuje prakticky tatáž scéna, kterou autor zachytil pouze o pár let později v povídce *Když Rézi pekla macesy*. Rézi sezvala k pečení sousedky, aby macesům vrátila dobré jméno: „Však vím, proč právě letos chci macesy péct doma. Což nevíš, co se toho na ty ubohé macesy naklevetilo, co že všechno

---

⁷⁹ Lederer se k období hilsneriády touto povídkou vyslovil až v roce 1906, oproti Rakousovi tedy s větším časovým odstupem. Povídka přešla také do jeho výboru *Za zrezavělými dráty* (1924). I v Ledererových Heřmanicích bylo zvykem obdarovávat křesťanské sousedy macesy, za hilsneriády se ale stalo věcí cti na jedné straně macesy nedat, na druhé vydržet to bez nich. Chuť křesťanů na macesy je však příliš velká, pokusí se proto upéct vlastní macesy, které se ale nedají jíst. „Povídka vyznívá jako autorův úsměv, co sice bylo, ale je již šťastně zažehnáno. Svým způsobem jde o obraz česko-židovských vztahů v malém. Vztahů, jejichž řešení se vrací k hledané cestě, k domluvě“ (Krejčová 1991, s. 77).

do nich dáváme a jaké čary při tom musejí být? Ať tedy vidí celý svět, co v nich je a jak se pekou! Všecky ženské ze vsi k tomu pečení sezvu a všechno bude, jak bývalo před lety, kdy ještě každý sobě pek' macesy doma“ (Rakous 1926a, s. 27). Mladou chalupnici Šebestku napadne při pečení zpívat zamilovanou písničku, za což sklídí hněv výměnkářky Klenotky, že k pečení „božích milostí“ se takové písničky nehodí. Klenotka sama začne zpívat zbožnou poutnickou píseň a ostatní se přidají, „a tak se Réziny macesy hnětly, válely a pekly za týchž zbožných poutnických písní, za jejichž hlaholu nebožtík Klenot od nepaměti vodíval procesí do Staré Boleslavi“ (tamtéž, s. 33). Isidor Goldstein vypráví o dříve praktikovaném domácím pečení macesů, velmi slavnostní události, ke které byla zvána celá vesnice, selky i svobodné dívky. Situace je stejná, mění se jen jména protagonistů – dívku zpívající světskou píseň napomíná stará Kyrášková. „To byly ovšem jiné časy a také jiné macesy. Co špatného směl tenkrát kdo namítat proti macesům pečeným takto před zraky celé veřejnosti a pod dozorem staré Kyráškové, za hlaholu zbožných poutnických písní?“ (Rakous 1900a, s. 3).

Černého humoru je plná črta *Děti*. Jedná se vlastně o tři drobné črty v jedné. První zachycuje židovského chlapce, kterého ostatní vesnické děti vyloučily ze svých her. Chlapec nechápe, proč byl vyloučen, necítí se být odlišný, pouze si chce hrát jako ostatní děti: „A proč hrají spolu všichni a proč právě jeho nechťí mezi sebe. Proč zrovna jeho ne? Nikomu z nich neublížil, ve všem by jich poslechl, co by mu nařídili...“ (Rakous 1926c, s. 87) Velmi se proto zaraduje, když jej ostatní přizvou ke hře na Hilsnera. Zřejmě vůbec netuší, kdo je Hilsner a co tato hra znamená, cítí pouze dětskou radost ze hry, ze své důležité role v této hře a z toho, že jej ostatní konečně vzali mezi sebe. „Hráli si dlouho, kolikrát hru opakovali, a když potom přiběhl domů všecek rozradostněný, zvěstoval matce se zářícími zraky: ‚Všickni si, maminko, se mnou hráli... Hráli jsme si na pana Hilsnera a já ho dělal toho pana Hilsnera a už mne pověsili, maminko, a kolikrát už mne pověsili...‘ Ani pohledem nezkazila matka dětinnou jeho radost“ (tamtéž, s. 87).

V druhé části se ve vsi objeví cizí dítě, asi tříletá holčička. Vesničané se domnívají, že ji odložila nějaká špatná matka, nikdo si ale nechce vzít na starost další hladový krk. Holčičky se proto ujme židovka, místní kramářka. Večer ve vsi hledá své dítě chalupnice z vedlejší vsi. „Řekli jí, že je dítě u židovky. Strnula hrůzou a jako šílená pádila k židovce. Díky Bohu, nestalo se dítěti nic – dosud. Hrálo si, nasyceno a spokojeno s židovskými dětmi, jako by doma byla... hle, jaký osud by je čekal asi, ubohé dítě? Uchvátila dítě do náručí a beze slova díky a rozloučení utíkala z židovčina domku. Teprve na návsi, kde stálo několik žen, se s dítětem zastavila a jala se jim vykládat svoje obavy... Proč prý právě židovka chtěla mít u sebe její dítě? Cizí, křesťanské děvčátko? Co s ním zamýšlela?“ (tamtéž, s. 88). Vsi se rychle

šíří klepy a vesničané, kteří předtím nechtěli mít s nalezeným dítětem nic společného, v noci rozbijí podezřele ochotné Židovce všechna okna.

Třetí část je nejkratší, sestává z pouhých tří odstavců. Zachycuje rozhovor několika děvčátek, asi desetiletých, která se vrací ze školy domů. Když jedna prohlásí, že ji jednou ve sklepě podřezal Žid a vycedil z ní všechnu krev, nedají se ostatní zahanbit: „Než děvčátka došla domů, vyšlo najevo, že už každá jednou v životě byla některým židem podřezána a z každé že už byla vycezena krev do poslední kapky...“ (tamtéž, s. 89). Domnívám se, že zasazením protižidovských postojů do dětského světa a do úst dětských protagonistů Rakous přesně vystihl absurdnost antisemitismu.

Ozvuky hilsneriády a protižidovských nálad se dostaly také do jinak idylického světa Modcheho a Rézi Korefových. Humoreska *Když se okna tloukla* nese ve svém prvním otisku podtitul *Trošek humoru ze smutné doby*. Poprvé byla zveřejněna v *Kalendáři česko-židovském* pro rok 1900/1901. Krejčová uvádí, že zde Rakous odkazuje k rozbíjení židovských oken po pádu Badeniho kabinetu. Poukazuje na židovský vtíp, který zachycuje podobnou situaci: židovský obchodník vykrádá vlastní krám, aby se vyhnul plundrování davu (Krejčová 1991, s. 75). I Rakous židovské obavy v této povídce poněkud ironizuje.

V případě Modcheho a Rézi je zdrojem (Réziných) obav vytloukání židovských oken: „On se ještě ptá! Což nevíš, co se ve světě děje? Nevíš, že všude tlukou židům okna – pro nic a za nic?! Já jsem z toho všechna nemocna a utrápena, hlava mne z toho bolí, div se mi nerozskočí a on... on zde sedí spokojeně jako... jako ten pařez, pámbu mne netrestej!“ (Rakous 1926c, s. 8). Rézi neuklidní ani Modcheho mírné upozornění, že vytloukání oken není nic nového: „Snad hned od stvoření světa židům tloukli okna, už je to takový obyčej... Hned nebožtík dědeček vyprávěl...“ (tamtéž, s. 9). Modche na rozdíl od své ženy nepovažuje rozbíjení oken za velkou tragédii, protože rozbitá okna se dají prostě znovu zasklít. Navíc je jim vesnice již mnoho let domovem, jsou zde zcela asimilováni a se sousedy mají velmi přátelské vztahy – nutno podotknout, že mírný Modche je vesničany pravděpodobně přijímán vlídněji než hubatá a hádavá Rézi, i ta je ale vnímána ostatními vesničany jako „jejich“. Modche svůj klid a pocit bezpečí dokládá také slovy souseda kováře: „Vyprávěl mi kovář, jak si včera večer sedláci v hospodě mezi sebou povídali, že utlukou každého, kdo by se na naši chalupu jen křivě podíval. Ať prý jinde se děje co chce, ale Modche že je jejich, tomu že ublížit nedají“ (tamtéž, s. 10).

Objevuje se také odkaz na sociální rozdíly v dopadu protižidovských akcí. Rézi připomíná případ bohatého pana Ilima z Hradce, kterému sice okna nikdo nerozbil, ale posměšnými písničkami o židech ho s potupou vyhnali z bálu. Podobně jako soused Isidor

Goldstein, který prohlašuje, že za antisemitismus platí především chudí, namítá Modche Rézi, že existují mnohem horší situace, a oproti své obvyklé mírnosti je nebývale útočný. „A to je mi ho, chudáka, líto,“ řekl Modche s lítostí, jak Rezi ihned postřehla, patrně jen líčenou. „Ostatně, když má dva domy a pivovar a mlýn, tak mu není tak příliš zle, v nejhorším případě nemusí do bálu chodit a může zůstat doma. Hůř by mu bylo, kdyby – jako tenhle Katz z Vranova – musil chodit s rancem na zádech po světě. Arciť, takový žid s rancem, ten je tomu zvyklý odjakživa, že se za ním pokřikuje a kamením hází, jakmile hlavu vystrčí; jestli zrovna teď za ním pokřikují trochu více anebo jestli za ním házejí kameny teď trochu větší... to už bolí stejně. Ale že teď ani takový pán, jako je hradecký Ilim, se ctí nemůže do bálu... panečku, to člověka hryže, to je něco nového. Přece takový pán se chce ukázat ve společnosti, proč by zůstával doma? Ať zůstane doma ten žid s rancem! Že takový chudý žid má doma ženu a děti, a že kdyby se dnes nešel plahočit od vesnice k vesnici, zítra by žena a děti neměly co jíst... kdo sobě bude kvůli takovému židu lámat hlavu?“ (tamtéž, s. 10–11).

Rézi nejprve napadne řešit situaci křtem, zbavit se možného pronásledování změnou víry. Modchemu se podaří jí tento nápad rozmluvit: být pokřtěnou Židovkou není o moc lepší než být prostě Židovkou, a navíc by spolu nemohli chodit do kostela. Další Rezin nápad, že se přestěhují do Křenku k Rézině neteři Toničce a jejímu muži Náckovi, protože v Křenku jsou podle Rézi lidé vzdělaní, se již Modchemu vymluvit nepodaří. Rézi i Tonička (která je Rézinou mladší verzí) se navíc již domluvily na společném hospodaření. Nakonec se ale Modchemu přece jen podaří stěhování zabránit: naznačí Náckovi, aby potají sám rozbil jednu okenní tabulku, což Rézi spolehlivě odradí od odchodu z bezpečného Sedletína do zjevně tak nebezpečného Křenku.

5 Rakousovi venkovští Židé: několik výrazných typů

V této kapitole se pokusím zachytit několik výrazných typů literárních postav Židů, které se objevují v Rakousových prózách raného i zralého spisovatelského období. Z autorových raných próz nejvýrazněji vystupuje typ židovského vlastence/patriota, v dobové české literatuře poměrně výjimečný,⁸⁰ zaměřím se na něj proto pozorněji. V pozdějších prózách vystupuje do popředí typ prostého, přirozeně asimilovaného Žida. Z hlediska vztahu k českožidovskému hnutí představuje zajímavý typ český Žid „účelový“ až „přeasimilovaný“, a také Židé „němčící“. V několika prózách ztvárnil Rakous také typ pokřtěného Žida, pro židovskou komunitu značně problematický.

5.1 Čechožidovští vlastenci a buditelé

Tento typ literárních postav Židů se objevuje zejména v Rakousových tendenčních prózách. Předmětová literatura se rozchází v uváděném počtu takto zaměřených povídek; přestože Rakous sám označuje jako tendenční českožidovské práce pouze první dvě povídky, tedy *V červánčích nové doby* (1887) a *Světobčan* (1889), lze podobné tendenční ladění vidět i v několika dalších prózách, které autor v *Kalendáři česko-židovském* publikoval v následujících letech. Upozornil na to již Hýsek, ten k Rakousovým židovským prvotinám, „povídkám z dob našeho národní probuzení“, řadí také povídky *Žid* (1890), *Jen výš!* (1891) a *Apoštol* (1892). Povídka *Apoštol* již znamená přechod k Rakousově zralé tvorbě (Hýsek 1934, s. 28).

Všechny tyto povídky se zabývají poměrem Židů k českému prostředí, kde žijí. Dějištěm je český venkov, který Rakous líčí značně idealizovaně. Nešetří projevy sympatií k českému obyvatelstvu, které udržuje s židovskými sousedy velmi dobré vztahy a nechová vůči Židům předsudky.⁸¹ Spory však vznikají mezi samotnými Židy, mezi kterými můžeme

---

⁸⁰ Kromě Rakousových próz se tento typ objevuje například ve hře Josefa Jiřího Kolára *Pražský žid* (1872), jejíž příběh se odehrává v pobělohorském období. Jejím hrdinou je starý šlechtický Žid Falu Eliab, který se sice ortodoxně drží židovských zvyků, ale projevuje se jako český vlastenec a pomáhá poraženému hraběti Thurnovi, veliteli českých stavů. Postava Žida-vlastence se objevuje například také v polské literatuře, a to již v první polovině 19. století, například Jankiel v Mickiewiczově eposu *Pan Tadeusz*. Viz Léharová, Pavla: *Obraz Židů v polské literatuře 19. století*. Brno 2011, diplomová práce, FF MU, vedoucí práce Renata Buchtová. Dále se obrazem Židů v polském myšlení zabýval Pellar, Štěpán: *Hrdí orli ve smrtelném obklíčení. Polské stereotypizované vidění moderního světa*. Praha: Dokořán, 2009.

⁸¹ Za výjimku by mohla být považována povídka *Žid*, ve které je nový příchozí – mladý Žid – odmítán vesnickými starousedlíky a nenávisťně pronásledován. Ukáže se však, že za tímto pronásledováním nestojí

odlišit příslušníky dvou táborů, a to zastánců starých pořádků a němčiny na jedné straně a příznivců českožidovských ideálů na straně druhé. Cílem těchto „fischerovsko-rakousovských tendenčních příběhů“ je získávání nových příznivců asimilace, a proto jsou podle Kafky zobrazené poměry až protirealistické (Kafka 1965, s. 109).

Apriorně pojatá českožidovská idea se objevuje především v prvních dvou povídkách. Konflikt v obou vzniká okolo otázky židovské náboženské školy. V povídce *V červánkách nové doby* se mladý Stránský vrací z vojny domů do Lenešic, aby se ujal hospodářství po rodičích. Stejně jako jeho otec je zastáncem českožidovských ideálů. Miluje Márinku, dceru Kantora, představeného náboženské obce, a s hrůzou zjišťuje, že Kantor se snaží ve vsi založit německou školu (náboženství židovské děti dosud vyučoval místní košerák). Tuto školu si ale nepřejí nejen Češi-křesťané, ale dokonce ani značná část místních Židů. Stránský se ujímá role agitátora mezi souvěrci. Na schůzi se podaří Kantoru přehlasovat a prosadit vznik české školy. Kantor jako zastánce tradičního pojetí spojení židovské víry a němčiny přehodnotí svůj názor až ve chvíli, kdy poprvé zaslechne české modlitby a bohoslužbu (které se účastní i křesťané). Stránský, nositel českožidovských ideálů, převezme Kantorovu pozici představeného náboženské obce. Šťastně končí také milostná zápleтка, Kantor svoluje ke svatbě své dcery s mladým Čechožidem.

Příběh povídky *Světobčan* je rozsáhlejší. Obsahuje komplikovanější milostnou zápletku a zabírá také delší časové období (jeden rok). Ve vsi Slavětín působí mladý židovský lékař, doktor Erb, aktivní Čechožid, který šíří čechožidovské ideály mezi své souvěrce a zasazuje se také o založení české náboženské školy. Přijíždí za ním jeho krásná snoubenka Helenka se svým otcem, starým židovským vlastencem Červinkou, který se dokonce účastnil událostí revolučního roku 1848, a na stáří se vrací do své rodné vsi. Helenka sama je nadšená českožidovská vlastenka. Tato trojice – Helenka, její otec a doktor Erb – se při oslavách svátku Jom kipur (den smíření) seznámí se „světobčanem“ Bendou a jeho starou matkou. I přes názorovou odlišnost se spřátelí. Benda, který se dosud stranil veřejného dění, se po žádosti svého německého známého rozhodne agitovat ve prospěch německé školy, přesto však při schůzi výboru zvítězí doktor Erb a česká škola. Helenka se pokouší změnit Bendův náhled a postupně se do sebe oba zamilují, po smrti Bendovy matky se rozhodnou svůj vztah netajit, doktor Erb zruší zasnoubení s Helenkou a ta se zaslíbí Bendovi. Helenka však zažije značný šok, když se z novin dozví, že Benda pod svým jménem staví ve vsi novou německou školu, financovanou německým spolkem z Vídně, a po vášnivém rozhovoru se snoubencem u

---

skutečné protizidovské předsudky: byly pouze uměle vyvolány místním starostou, který v nově přichozím viděl konkurenta v lásce. Starosta Jiřina je totiž zamilován do krásné židovské dívky Terinky, která jej ale odmítá.

ní propukne srdeční nemoc, na kterou zemřela i její matka. Benda se sice snaží být nestranný „světoobčan“, ale přesto věří v tradiční spojení židovství s němčinou, a proto pokládá za svou povinnost vystavět německou školu. A to i přes to, že byl již působením své milé v určité míře ovlivněn. Teprve pod vlivem Helenčiny nemoci definitivně změní své přesvědčení. Klade si za vinu Helenčinu smrt, jako své pokání vystaví na vlastní náklady místo německé školy novou budovu pro českou školu a pomáhá s šířením českožidovských myšlenek.

Mladý Karel Stránský a doktor Erb představují prototypické zástupce typu čechožidovského vlastence. V případě obou se jedná o postavy veskrze kladné. Nositelé čechožidovských ideálů nejsou mezi postavami daného fikčního světa outsidersy, naopak stojí ve středu pozornosti ostatních. Nezřídka jsou ostatními postavami obdivováni a poukazuje se na kladné rysy jejich povahy. Za takový kladný rys je považován již příklon k čechožidovským idejím (zejména ze strany Čechů). Důraz je kladen též na libý fyzický zjev i duchovní kvality. Nositeli čechožidovských ideálů jsou zejména mladí lidé. Karel Stránský je opakovaně označován jako „mladý Stránský“ nebo „mladý muž“, pohledný a fyzicky zdatný: „Nemohla se [paní teta] ani dosti vynadívát na tu mužnou, silnou a přece ztepilou postavu. Temně kaštanové, krátce přistřižené vlasy kryly hlavu, pod nimiž se klenulo krásné, vysoké čelo. Jemný, krátký plnovous krásil tvář, jejíž pleť od slunce silně byla opálena. Se zalíbením pohlížela paní teta na svého synovce, neboť že co do nábožnosti se nezměnil, poznala na první pohled, jakmile vkročil do dveří, líbaje tam připevněné desatero“ (Rakous 1987, s. 81).

Čechožidovství je v obou povídkách líčeno jako velmi silný soudobý myšlenkový proud, jehož náznaky se objevovaly již dříve. Například Stránského otec pomáhal v Lenešicích probouzet lásku k vlasti a národu: „Bylť on vlastenec upřímný, ještě dbal na skutky. Jemu nevadilo, že byl jiné víry než my, byl zajisté dobrým židem, ale také byl dobrým Čechem.“ Také mladý Stránský se cítí být „smýšlením Čech a vírou žid“ (Rakous 1887, s. 87–88). Starý Červinka je oddaným vlastencem již od mládí. Českožidovské ideje jsou prezentovány jako součást nové doby, která se již nezadržitelně blíží. Kantor sice považuje Čechožidy za škůdce tradiční víry a tvrdí, že dokud bdí staří, jejich doba nenadejde, mladý Stránský mu ale odvážně oponuje: „A nadejde, nadejde dříve, než se nadějete. Přese všechny vaše ducha umožňující školy vyrůstá nové zdravé pokolení, pokolení, které pevně třímá v rukou prapor červeno-bílý, prapor značící lásku k vlasti, lásku k řeči mateřské, a mladé pokolení to seřaďuje se v pevné šiky a šiky tyto stále rostou, stále mohutní. A tomuto pokolení nadejde doba, kterou nikdo nezadrží. Vám ještě patří přítomnost, budoucnost však – budoucnost jest naše, patří nám! (...) To, co máte na obzoru za zkázonosná mračna, to jsou již

červánky této nové doby, po nichž následovati musí jasný den, kdy nebude nás od našich spoluobčanů dělit žádná národnost, kdy nás bude různit pouze víra a víra ta nedělí žádného“ (tamtéž, s. 94–95). Spor mezi židovskými názorovými tábory by tak mohl být vnímán jako jistá forma generačního sporu: na jedné straně stojí představitelé tradice (zastánci němčiny), na druhé straně zastánci nových myšlenek (zastánci češtiny a češství). Zvláštní postavení mají indiferentní postavy, které se snaží tvářit nestranně, přesto se ale (byť dočasně) přiklání spíše k tradiční – německé – skupině.

Přestože mezi židovskými postavami vznikají spory, není mezi nimi nikdo, kdo by tyto spory vyvolával s úmyslem škodit. Za takového skutečného „škůdce“ by mohl být považován Bendův přítel doktor Rulf z Vídně, který Bendu nejprve upozorňoval na jeho „povinnost“ bránit vzniku české školy, a poté za Bendou osobně přijel, aby jej přesvědčil ke stavbě nové německé školy. Negativní charakter této postavy je naznačen také jejím popisem: jeho postava je charakterizována jako malá, otlá, „s věčným úsměvem v hladké, měkké tváři, s polo lysou hlavou“. Má „malé žhavé oči, jež na člověka hleděly, jakoby chtěly vyčísti nejtajnější myšlenky“ (Rakous 1889, s. 115). Rulf není ani Žid, ani Čech, ale Němec, v otázce národnostního sporu tedy stojí na opačné straně než Čechožidé, a jejich působení mu působí starosti – čím více Židů se přiklání na českou stranu, tím méně má spojenců: „Mívali jsme v českých židech spojence v každé české vesnici. Německá řeč a německý cit spojovaly pevnou páskou všechny české židy. Platívalo o nich: Co žid, to Němec. Tak bývalo někdy, ale bohužel, tak není více!“ (tamtéž, s. 117). Lituje, že českožidovské hnutí nebylo potlačeno již v počátku, a domnívá se, že právě Židé se stanou rozhodující silou v národnostním boji. Příčinou toho, že prosazuje německou náboženskou školu, není starost o židovskou víru, ale zájem na udržení německého vlivu na židovskou populaci. Je to obratný manipulátor, jeho snaha je však marná. Podle Rakousova líčení situace vlastenecky smýšlí již většina Židů a českožidovské myšlenky se šíří velmi rychle. Němectví je vnímáno jako nátěr minulosti: „Co zde pravím, cítím hluboce a myšlenky tyto hýbají dnes myslmi tisíců a tisíců českých židů. Co na nás lpí ještě cizího, totiž německého, to je již pouhý nátěr a tento nátěr nám dodávají právě jen naše modlitební spolky a souvisící s nimi německé školy. A proto se musí podrobit reformaci v duchu doby a ve smyslu převážné většiny vlastenecky smýšlejícího lidu našeho“ (tamtéž, s. 87).

Hýsek v těchto povídkách nachází odraz Rakousovy četby z mládí, především Tylových předběžných novel, a také vliv Karolíny Světlé. O četbě jejích děl se sice Rakous nezmiňuje, Hýsek se ale domnívá, že ji jistě také četl. První podobností s Tylovou tvorbou, kterou Hýsek zmiňuje, je česká kniha jako zdroj vlastenectví. V knihovně mladého

sedláka Stránského stojí na policích vedle sebe židovské náboženské knihy a čeští klasikové: „Ve skvostných vazbách stála zde svorně podle sebe arcidíla našich Nerudů, Hádků, Čechů a nade všemi trůnily Palackého ‚Dějiny‘“ (Rakous 1887, s. 81). Stránský tyto knihy vnímá jako milé, známé předměty, které v době odloučení velmi postrádal. Tyto knihy jsou spojeny také s jeho láskou k Márince. Ještě před vynuceným odchodem Stránský v mladé dívce probudil nejen milostný cit ke své osobě, ale také zájem o vlast, kterou poté Márinka utužovala častou četbou. Lásku k českým knihám chová také Helenka, kterou čeká zklamání, když v Bendově knihovně nachází pouze německé knihy. Motiv českých knih se objevuje také v povídce *Žid*: bezejmenný titulní hrdina odebírá české noviny a vlastní řadu českých knih, jejichž četbou překvapí a velmi potěší místního faráře.

Jako druhou podobnost s Tylovou tvorbou označuje Hýsek debaty, které spolu vedou představitelé obou židovských směrů, českého a německého. „Připomínají vřelé a nejednou vášnivé hovory u Tyla a Světlé, plné vlasteneckého horlení“ (Hýsek 1934, s. 27). Takto se střetávají Stránský s Kantorem v *Červánkách* nebo různé osoby ve *Světobčanu*: doktor Erb, starý Červinka a Helenka vyvracejí staré židovské předsudky, využitě německou agitací, že Židy v Rakousku spojuje němčina a náboženství a že by se vlivem češtiny náboženství uvolnilo. Sympatizování s Němci a s němečtím je vnímáno jako spojení s nepřitelem českého národa: „Kdybychom cítili jako Francouzové nebo jako Angličané, jak pravíte, to by bylo asi národu českému lhostejno a nejspíše že by ještě podporoval naše snahy čelící k udržení naší národnosti, neboť ani od Francouzův ani od Angličanův nehrozí české národnosti žádné nebezpečí. Jinak jest však, cítíme-li jako Němci. Němci jsou odvěcí nepřátelé národa českého; mezi nimi a národem českým panuje boj na život a na smrt; za své bytí a nebytí bojuje česká národnost; o každou píď české půdy, o každou duši českou bojuje se zoufale...“ (Rakous 1889, s. 89). Čechožidé se v Rakousových povídkách staví do role podporovatelů zájmů českého národa, vnímají sami sebe jako jeho součást.

Předsudek, že bez němčiny není možné udržení židovské víry, je v Rakousově fikčním světě velmi silně zakořeněný. Tradicionalisticky smýšlející postavy se domnívají, že právě úpadek znalosti němčiny zapříčiňuje slábnoucí znalost náboženství, a proto prosazují náboženskou školu německou, Čechožidé si naopak přejí založení české školy, a z úpadku náboženských znalostí viní právě němčinu. Němčinu navíc považují za nebezpečnou pro Židy z toho důvodu, že vede k odcizování se od ostatního českého obyvatelstva. Stránský Kantora varuje: „Německá škola v Lenešicích nesmí se stát skutkem, nemá-li vypuknouti věčný svár mezi námi a občanstvem. Zde jedná se o spásu nás všech“ (Rakous 1887, s. 93). Upozorňuje Kantora, že němčina není v otázce náboženské výuky řešením, protože „němčina přestala být

obcovacím jazykem všech židů, že většina a velká většina nemohla se ubránit proudu doby a přijala za jazyk obcovací řeč lidu, mezi nímž po staletí přebývá“ (tamtéž, s. 93).

Existence židovských německojazyčných konfesionálních škol byla významným tématem diskuzí o postavení Židů v české společnosti konce 19. století. V dobové české žurnalistice převažuje názor, že tyto školy měly být důležitým nástrojem germanizace českých měst a městeček. Jen v některých případech ale byly tyto školy skutečně podporovány německou nacionalistickou organizací Schulverein. Michal Frankl uvádí, že význam židovských škol na konci století byl poměrně malý a jejich počet stále klesal, přesto byla ale diskuze kolem nich velmi intenzivní. „Škola byla vnímána jako základní kámen nejen občanské, ale také národní socializace a měla dítěti nejen předávat praktické znalosti, ale také v něm vyvolávat lásku ke svému národu a k ‚posvátné‘ národní věci. Vzdělávání v jiné než mateřské řeči mělo mít za následek zaostávání dítěte, jeho neschopnost pochopit a naučit se probíranou látku a v neposlední řadě se stát plnohodnotným členem národa“ (Frankl 2007, s. 48). Někteří Čechožidé dokonce odmítali existenci zvláštních židovských škol jako takových, protože v nich viděli umělé oddělování židovských dětí od ostatních. Podle Frankla Čechožidé vycházeli z liberálního předpokladu, že výchova v sekulárních školách, na kterých by pohromadě studovali příslušníci různých vyznání, může pomoci s překonáváním předsudků ve společnosti a přispěje k integraci Židů (tamtéž, s. 49).

Čechožidé Rakousova fikčního světa vnímají českou zemi jako svou domovinu, Čechy křesťanské víry jako své přátele a blízké sousedy. Udržují přátelské vztahy, které přetrvávají i mezi generacemi (přítel otce se stává přítelem syna – starosta Pechan a Stránský v *Červánkách*). Čechy a Čechožidy spojuje idea češství, vlastenectví, jejich soužití je skutečně harmonické.⁸² Češtinu vnímají jako svou mateřskou řeč⁸³ a prosazují židovskou náboženskou výuku v češtině, které děti rozumí. Česky umí i Židé, kteří prosazují výuku v němčině, a také jejich děti ovládají spíše češtinu než němčinu, přesto je ale v jejich názorech němčina neoddělitelně spjata s židovskou vírou, a to především z důvodu tradice. Opakují to, co znají po předcích, popřípadě si spojují němčinu s městským životem,⁸⁴ a teprve působením uvědomělých souvěrců mění názor.

---

⁸² Představenstvo obce podpoří finančně židovskou školu. Křesťané a Židé společně oslavují její vznik. Křesťané se dokonce účastní židovské bohoslužby, kterou vede nový učitel.

⁸³ Zajímavé je z tohoto hlediska pojetí mateřské řeči, o kterém mluví Benda. „Za řeč mateřskou možno považovati onu, jíž mluvili naši předkové, a ne tu, jež nám náhodou z úst matčiných zněla nad kolébkou“ (Rakous 1889, s. 94).

⁸⁴ Vyprávění o Bendovi, Helence a doktoru Erbovi rámuje s ročním rozestupem dva rozhovory židovského páru, venkovské slečny Frýdy, přiklánějící se po vzoru doktora Erba k češství, a mladého pana Dancera, který pracuje v obchodě v Praze a sám sebe považuje za Němce, ačkoli v dětství pásal stejné husy jako slečna Frýda. Je překvapen z množství příznivců čechožidovství ve své rodné vesnici, vnímá to jen jako přechodnou módu a ve městě to nepovažuje za možné. O rok později je ale jeho názor již jiný: „...všude mezi naším mladým

Benda se coby „světoobčan“ cítí být doma v celém světě. Mladý Stránský naopak trpí odloučením od vlasti, když musí na vojnu do ciziny. Stejně tak trpí starý Červinka, jenž je jako účastník revolučních událostí z Čech vyhnán nepříznivými okolnostmi. Ani zbohatnutí mu nevyváží touhu po domově, proto se ve stáří bohatství vzdává, prodává továrnu a stěhuje se do rodné vesnice, dokonce i do rodného domu, obyčejné staré židovny.⁸⁵ Tento akt některé postavy považují za čin šilence, stojí za ním ale – jak vyplývá z fikčního světa prózy – nepřekonatelná touha po domovu, nikoli chorá mysl. Touhu po domově a návrat domů lze vnímat jako český národní topos, který se formuje v obrození. Jeho nejznámějším vyjádřením je Tylův *Strakonický dudák*. Červinka se podobně jako Švanda vzdává peněz a slávy, které mu přinesla cizina,⁸⁶ a vrací se domů. Podobně touží po skutečném domově bezejmenný Žid z povídky *Žid*. Jeho rodiče byli chudí Židé, otec z něj vychovával podomního obchodníka, který putuje od vesnice k vesnici, nikde není doma, naopak je vnímán jako cizí a odmítán. Na cestách se setkává coby Žid s posměšky a pohrdáním. Je v něm však velmi silná touha po kousku země, který by mohl nazývat domovem, a vlastním hospodářství, na kterém by se mohl živit prací vlastními rukou. Při cestách se proto postupně učí od českých rolníků zemědělským pracem a po smrti obou rodičů kupuje ve vzdálené vesnici malou chalupu s polem. Odmítá představu svých rodičů, že chudý Žid musí otročit pro jiné, vlastní hospodářství pro něj představuje „státí se nezávislým, zkrátka státí se člověkem“ (Rakous 1890, s. 71). Ve svém novém bydlišti se setkává s odmítavým postojem starousedlíků, přesto se snaží trpělivou prací ukázat, že není jako Žid ani lepší, ani horší než ostatní. Předsudky vůči Židovi vyvolává starosta Jiřina, který je zamilován do místní židovské dívky Terinky a v nově příchozím vidí soka v lásce, a proto uměle označuje Žida za škůdce a osočuje jej z cizopasnictví. Tento domnělý cizopasník však vyznává poctivou práci jako nejvyšší hodnotu,⁸⁷ stejně smýšlí také Terinka, Žida chválí také místní farář. Když Jiřinovo pronásledování ohrozí Žida na životě, Jiřina si uvědomí svou chybu, snaží se ji napravit a

---

obchodnictvem razí si dráhu přesvědčení, že se musíme postavit v nynějším národnostním boji o českou vlast a o českou řeč po bok našim českým soudruhům“ (Rakous 1889, s. 138).

⁸⁵ Červinka touhu po návratu vyjadřuje v rozsáhlé apostrofě domoviny, kterou začíná povídka *Světoobčan*: „Buď pozdravena, domovino! Po dlouhých, dlouhých letech vracím se, poutník zemdlený, pod tvůj hostinný krov; noha má kráčela po květnatých luzích italských, nad hlavou mojí šuměly velebné pralesy americké, oslněný zrak můj kochal se v čarovných krásách orientu, a přece nikdy, nikdy jsem nepřestal po tobě toužiti, ty prostá visko česká! Ty visko drahá, v níž stála kolébka moje a v níž prosnil jsem krásný dětský věk... Ano, toužil jsem po tobě, jako toužili kdysi Israelští po zemi zaslíbené, a jako oni došli vyplnění svých tužeb po zkouškách mnohých, i já docházím k cíli svému po bouřiplném životě, v němž pohřbil jsem mnohý krásný sen. Než, to vše již leží za mnou, a nejrůznější má tužba dochází splnění: mohu zbytek svých dnů prožítí v rodné své visce, mohu zemřít mezi stěny, kde jsem se narodil... A proto buď pozdravena, domovino moje, buď pozdravena!“ (Rakous 1889, s. 65).

⁸⁶ Červinkovi je „cizí“ i Praha, ve které se po návratu z cizích zemí usídlil a zbohatl zde. Největší české město nemůže konkurovat rodné vsi.

⁸⁷ Důraz na poctivost práce vlastními rukou klade Rakous také v povídce *Jen výš!* (1891).

předsudky z myslí sousedů rychle zmizí. Pomůžou Židovi opravit vyhořelou chalupu, Jiřina se s Židem spřátelí a po čase se Žid dokonce ujímá pozice starosty. Pracovitost Čechožidů v praktických oblastech lze vnímat jako jeden z typických rysů Rakousových čechožidovských vlastenců. Židé inklinující k českému živlu jsou zároveň oceňovanými hospodáři. Statek Stránských je vnímán jako vzor pro ostatní, podíl na tom nese otec i syn: „Mladý Stránský, jsa vychovancem hospodářské školy, byl, ač mlád, vzorným hospodářem, že se tomu staří sousedé lenešičtí zrovna mohli rozdivit. ‚To zdědil po tatíkoví,‘ říkali“ (Rakous 1887, s. 79).

Důležitou roli hraje v těchto příbězích také láska jako milostný cit. Podle Hýska má podobně národně obrodnou moc jako v dílech Karolíny Světlé (a ke Světlé lze přiřadit i Tylovy předběžnové povídky). V Márince Kantorové se vlastenecké cítění probudilo zároveň s láskou k Stránskému, častěji ale probíhá obroda opačně: podobně jako u Světlé působí vlastenecky na muže milované dívky, které jsou nadšenými čechožidovskými vlastenkami, horlitelkami obětavými až k sebezapření. Láska milenecká musí v rozhodné chvíli ustoupit lásce k vlasti: Stránský svým postojem riskuje, že si znepřátelí otce své milé Márinky, přesto ale proti němu vystoupí. Márinka trpělivě čeká na uklidnění situace. Helenka se snaží obrátit milovaného Bendu k češství, což jí stojí život, když v ní činy „světoobčana“, který se i přes její prosby dal ve službách Vídně do stavby německé školy, probudí nebezpečnou rodinnou nemoc. Čechožidovka Anna vytýká v povídce *Jen výš!* Kleinovi jeho příklon k německví za účelem zbohatnutí nejen jako zradu na své osobě (Anna a její matka se ujaly mladého Kleina a mladí lidé se do sebe zamilovali, Klein se však kvůli penězům a kariéře oženil s německou Židovkou, dcerou majitele továrny), ale také jako národní zpronevěru. Přesto se mu ale po jeho finančním i rodinném pádu stane oporou. K řadě vlastenek patří také Terinka z povídky *Žid*.

Povídky *Apoštol* (1892) a *Ovečka na pravou cestu uvedená a zase zbloudilá* (1895) zobrazují na rozdíl od vážně laděných tendenčních povídek snahy šířitelů českožidovských myšlenek optikou humoresek. Titulním „apoštolem“ je mladý Frank, člen kroužku českožidovské inteligence, která se schází v pražské kavárně a stýská si nad pomalým postupem vznešených idejí. Frank považuje za řešení, aby Čechožidé vstali od stolu a šli agitovat mezi české Židy od jednotlivce k jednotlivci. Starší členové kroužku, kteří již mají s podobným obcházením souvěrců své zkušenosti, posílají mladého nadšence na apoštolskou misi do Předletic. První Židovkou, kterou potká, je stará venkovanka. Cestou lesem si babka uvědomí, že něco zapoměla, a svěří Frankovi k hlídání košík s vejci pro dceru. Frank usne, a protože babku nikde nevidí, vydá se jí hledat i s košíkem do vesnice. Na návsi se však do něj

pustí ženské, Frank v panice prchá, a aby se košíku zbavil, předá jej prvnímu pocestnému. Po návratu do Předletic je zatčen za krádež košíku, jako náhradu na něm babka získá veškeré peníze, které má u sebe. Mladému apoštolovi proto zůstane pouze zpáteční jízdenka a vrací se s potupou do Prahy.

Povídka *Apoštol* sice vychází z vlastenecké tendence, s humorem však ukazuje, že probouzení národního vědomí v českých Židech není tak jednoduché, jak může u stolku v kavárně vypadat. Dosavadní tradice má mezi prostými Židy hluboké kořeny, jak se ukazuje i z vyprávění babky, jejíž košík se stane Frankovi osudným: mluví sice pouze česky a německy neumí, ale rozšiřování češtiny mezi Židy se jí nelíbí. Vypráví Frankovi, že dokud kantor vedl kázání v němčině, zmocňovala se jí velká lítost a pobožnost, a ačkoli nerozuměla jedinému slovu, vyplakala se dost na celý rok, zatímco v češtině jí kantorova řeč připomíná vyprávění nějakého obyčejného pantáty. Podle Hýska zde již Rakous těžší z důvěrné znalosti svých venkovských souvěrců: „Frankova příhoda se starou venkovskou židovkou jej uvádí k typickým židovským figurkám našeho venkova a k jejich mentalitě, kterou tu Rakous zachytil s mistrovskou jadrností“ (Hýsek 1934, s. 28). Podobně naráží na skutečnost v podobě vychytralého kravičkáře Čechožid, který se snaží šířit mezi souvěrci *Kalendář česko-židovský* v povídce *Ovečka na pravou cestu uvedená a zase zbloudilá*.

5.2 Prostý, přirozeně asimilovaný český Žid

Přirozeně asimilovaného českého Žida lze považovat za Rakousův charakteristický typ, onen „nový typ Žida“, který se je označován za novum jeho díla. K takovýmto českým Židům lze počítat i Modcheho s Rézi, řadu jejich sousedů, rodinu Kieslerů (i Österreicherů) a další Rakousovy figurky židovských venkovanů. Stručně lze tento typ popsat jako typ prostého venkovského Žida, který splývá se svým křesťanským okolím, aniž by v tomto směru vyvíjel nějakou aktivitu (jako výše popsaní čechožidovští vlastenci). Daný stav je tímto Židem i postavami jej obklopujícími vnímán jako zcela přirozený, lze uvažovat o jakémsi „přirozeném češtví“ těchto postav. Tento typ „českého Žida“ do značné míry splývá s typem, který jsem označila jako Žida prostého, případně lze podobnou „přirozenou asimilaci“ vnímat jako typickou vlastnost Rakousových prostých venkovských Židů.

Charakteristiku přirozeně asimilovaného Žida lze nalézt v Rakousově črtě *O židu přeasimilovaném* (1925), kde tento typ stojí v kontrastu s typem Žida „preasimilovaného“ (viz dále): „Žid asimilovaný je jistě milý člověk, zvláště takový, který si své asimilovanosti vůbec není vědom, nebo ji považuje za věc tak přirozenou, jako že po neděli přichází pondělí. Totiž takový, který se asimilovaný narodil a zůstal asimilovaným od kolébky do hrobu. Svým

češtvím a svojí židovskou vírou se ani nechlubí, ani se za ně nehanbí, jako se svým češtvím a svojí křesťanskou vírou ani nechlubí, ani nehanbí soused Kyrášek nebo soused Podval. Je-li posvícení, tož se u asimilovaného Žida pečou koláče a slaví se posvícení, je-li pouť, tedy se slaví pouť; neděli uctívá náležitě, sobota je mu všedním dnem.⁸⁸ Ne z bezbožnosti – chraň bůh! On by rád i soboty uctil – proč ne? Ale zahálet dva dny po sobě? Tohle ať dělá Rotšild, je taky židem a má na to. Proto uctívá svátky taky jen křesťanské – uctívát dvoje, to teprve nevynáší – pouze padnou-li křesťanské velikonoce současně se židovskými, naláme si ráno do kávy macesy a odpoledne k ní přikousne mazanec. Hodný člověk, milý člověk, ale má taky všechny špatné vlastnosti svého okolí. Není výjimkou ani v dobrém, ani v zlém“ (Rakous 1926c, s. 200–201).

Za vzorový příklad lze považovat Marečka, respektive Markuse Kornfelda, titulního hrdinu prózy *Marečkova poslední cesta* (1895). Podle vypravěče Marečkovo skutečné jméno jeho susedé z Předletic ani neznají, je to pro ně prostě „jejich“ Mareček, díky své ochotě kdykoli pomoci velmi oblíbený soused, jehož odlišná víra není pro ostatní překážkou, respektive není příčinou, proč jej vnímat jako cizího. Podle vypravěče jako by žádná odlišnost ani neexistovala: „Nebyloť mezi Marečkem a ostatními Předletáky nižádného rozdílu. Pouze že Předletičtí měli kostel doma, do něhož chodili v neděli, a jediný Mareček musil do svého kostela přes pole, kamž docházel v sobotu“ (Rakous 1926c, s. 70).

K takovému vnímání židovského suseda jistě vede zejména dlouhé soužití (Mareček se v Předleticích narodil a prožil zde celý život), zdůraznit je nutno též jazykovou spřízněnost: stejně jako ostatní venkované mluví Mareček pouze česky. Nečiní tak ale z žádného čechožidovského přesvědčení: „Myslíte snad, že můj hrdina byl nějakým ‚českým židem‘? Toto! Německým židem ovšem býti nemohl, protože chudák Mareček německy vůbec ani neuměl; ale českým židem v našem smyslu? Bože zachraň! Mohli byste Marečkovi právě tak vykládat o japonské konstituci jako o našich zásadách, stejně by se vám divil a stejně by vám rozuměl – vlastně nerozuměl“ (tamtéž, s. 70–71). Stejně jako ostatní obyvatelé Předletic žije Mareček prostým životem, nezasažen různorodými vlivy ze světa, včetně čechožidovských ideálů: „Bodří Předletáci – a Mareček s nimi – věřili v pánaboha, orali, seli, sklízeli, měli děti – všecko ve svůj čas; ale o ostatní svět, nebo snad dokonce o politiku se z nich nestaral nikdo“ (tamtéž, s. 70).

---

⁸⁸ Nutno podotknout, že většina Židů, které Rakous vykreslil ve svých povídkách, sobotu uctívá náležitě a slaví pouze židovské svátky. Židovské domácnosti poslední čtvrtiny 19. století byly tradicionalističtější založené než autor, který o nich psal; sám Rakous přiznává, že rituální předpisy příliš nedodržuje: „Já sám jím vepřové přes 40 let, ‚tvilim‘ jsem neviděl ještě déle, soboty nesvětím a ‚dlouhý den‘ nedržím od těch dob, co jsem odrostl otcovským pohlavkům“ (Rakous 1926c, s. 194).

Vnímání Marečka ostatními naruší až jeho pohřeb, při kterém rabín neznalý situace a toužící se předvést spustí německý proslov, kterému by ani sám Mareček nerozuměl. Jeho křesťanští sousedé, kteří na pohřeb v hojném počtu dorazili, ale přece jen nakonec začnou Marečka vnímat jako odlišného: „,Vida, ten Mareček – dej mu pán bůh lehké odpočinutí – ale přece nebyl, jakým se dělal. Pořád, po celý svůj život jakoby byl našincem, a nakonec...‘ (...) ,Inu, nemůže za to, nemůže; to víme taky, že si Mareček německé kázání neporoučel. Ale přece se nakonec ukázalo, že byl – židem. Má snad některý našinec po smrti německé kázání?““ (Rakous 1926c, s. 73).

Většina Rakousových literárních postav Židů se svým křesťanským okolím skutečně sociálně, jazykově⁸⁹ i zájmově splývá. Rozdíly jsou zřetelnější mezi městskými a maloměstskými Židy a jejich okolím (a také mezi Židy vesnickými a městskými). Početnější židovské menšiny ve městech obvykle obývají jednu izolovanou čtvrť, původně ghetto,⁹⁰ zatímco na vesnicích jsou židovské rodiny rozestry ve větších vzdálenostech – u Rakouse obvykle jedna, nanejvýš dvě rodiny v jedné vesnici. Se svými souvěrci se tak Židé setkávají spíše příležitostně, především při svátcích a dalších slavnostních událostech (zásnuby, židovský bál). Užší sepětí s českým křesťanským okolím tak venkovské Židy silněji – a přirozeněji – motivovalo k asimilaci. Nutno podotknout, že tyto rodiny obývaly polabské vsi dlouhodobě, po několik generací, což také přispělo ke snížení pocitu cizosti židovského elementu.

Jisté odlišnosti mezi křesťany a Židy zůstávají, nejsou ale pociťovány jako cizí. Židé slaví své svátky a navštěvují vlastní modlitebnu, pro kterou Rakous užívá důsledně českožidovské označení „kostel“. Židovské zvyky a rituály jsou Nežidy vnímány jako jiné, ale jsou přijímané, v některých případech se jich účastní i křesťané. Pozornost křesťanských sousedů přitahuje například svatba Rakousovy sestry. O sobotách a svátcích pomáhají křesťanské sousedky židovským, chodí k nim „šábesovat“, některé si důkladně osvojují židovské předpisy a zvyklosti. Například kovářka v cyklu *Modche a Rézi*: „Přece znám vaši domácnost jako svoji. O každém vašem hrnečku a talíři vím, znám, který je masový, který mlékový, a nemusíte se bát, že bych vám to pomíchala. Přece taky věřím v pánaboha. Vařit budu Modchemu po židovsku, vždyť taková léta se na vás dívám, jak všechno děláte. Vždyť se sama někdy doma zapomenu a na místě karásku udělám barches. (...) Zním ta vaše macesová

---

⁸⁹ Rodným jazykem vesnických Židů je v Rakousově fikčním světě čeština.⁸⁹ Kromě dialektních rysů příznačných pro českou oblast (proved, zmrz apod.) obsahuje čeština židovských postav také příznakové etnolektální prvky, jidišismy. Podle Štěpána Balíka Rakous s těmito jazykovými prvky pracuje s ohledem na českého čtenáře a dokonce záměrně omezuje jejich výskyt používáním českých opisů (Balík 2015, s. 67n). I takovou stylizací se jazyk židovských postav blíží jazyku postav nežidovských.

⁹⁰ Svět bývalého ghetta zachycuje například Max Lederer v povídkové sbírce *Za zrezavělými dráty* (1924).

jídla z paměti. Snad by to nemělo takový ‚tam‘ – jak, Rezinko, říkáváte, – ale jíst by se to mohlo. A přes sobotu kdybyste tam musila zůstat? Věru, že bych ten šábes udělala za vás. V pátek bych uklidila, uvařila Modchemu na sobotu oběd a v sobotu večer bych místo vás dovedla také Modchemu podržet havdule a říci mu za vás ‚omejn‘ – to jsou zázraky! Koliksetkrát já už u vás tohle všechno viděla?“ (Rakous 1926a, s. 119). Kovářka vnímá odlišnost Réziny židovské domácnosti („vaše“ jídla), zároveň je to pro ni ale domácnost známá. Židé a křesťané mají podle této postavy společného boha, i modlitby jsou proto zaměnitelné. V povídce *Rézina poslední hodinka* nabízí kovářka Rézi, že se za ni v nejhorším případě pomodlí: „To máte jedno, modlitba jako modlitba, a v jednoho pánaboha beztoho věříme všichni“ (tamtéž, s. 72).

Pozitivní přijetí židovských sousedů křesťany lze vidět také na příkladu postavy židovského dítěte, Lojzy Kieslera. Když se syn chudého koldínského chalupníka chystá poprvé na návštěvu kostela, zapůjčí mu sousedé ochotně kabát, vestu i boty, aby se mohl patřičně obléct. V kostele se ale od vlastních souvěrců – zejména dětí – dočká pouze výsměchu, protože je nuzně oblečen a sedí na „žebrácké“ lavici. Lojza si tak poprvé uvědomuje své nižší postavení chlapce z chudé rodiny. Naopak svými křesťanskými sousedy jsou Kieslerovi přijímáni bez problémů jako rovní. Problematický je pro Lojzu také přechod do německé židovské školy v Máslovicích. Toto vytržení z přirozeného prostředí české školy způsobí odcizení mezi ním a jeho dětskými kamarády: „Nebylo dříve rozdílu mezi ním a ostatními kluky z vesnice. Sotva však počal Lojza chodit do židovské školy, nastalo mezi ním a ostatními kluky zřejmé nepřátelství. Vysmívali se mu, pokřikovali naň posměšně, zamezovali mu přístup ke svým hrám a všemožným způsobem mu dávali najevo, že více mezi ně nepatří“ (Rakous 1926a, s. 208–209). Podobný motiv se objevuje v povídce Boženy Benešové *Kamarádi*. Lojza má ale větší štěstí než protagonista této povídky, po jeho návratu do české školy se přátelské vztahy obnoví.

Za pozitivní lze též označit vztahy Nežidů v Rakousově fikčním světě k židovským hauzírníkům a obchodníkům. Také Lojza se setkává s kladným přijetím, když začíná s podomním obchodem. Vliv má také pozitivní zkušenost s Lojzovým otcem; nejprve u Lojzy hospodyně nakupují v podstatě ze známosti, za čas se ale z chlapce stává oblíbený návštěvník. Idylický vesnický obchod vedou také protagonisté cyklu *Dědeček a babička*, i sousedé z okolních vesnic je s oblibou navštěvují: „Domácí nakupovali zásoby v sobotu večer, v neděli dopoledne patřil krám chramosteckým. (...) Celé nedělní odpoledne se dveře u krámu netrhly a v krámě bylo ruchu a hovoru bez konce“ (Rakous 1926b, s. 17). Ukazuje se však, že ani Židé v Rakousově fikčním světě nejsou přijímáni bezvýhradně a idylu kazí ozvěny

antisemitismu, jak upozorňuje Modche v povídce *Když se okna tloukla*: „Arcit', takový žid s rancem, ten je tomu zvyklý odjakživa, že se za ním pokřikuje a kamením hází, jakmile hlavu vystrčí; jestli zrovna teď za ním pokřikují trochu více anebo jestli za ním házejí kameny teď trochu větší... to už bolí stejně“ (Rakous 1926c, s. 11).

Ani Rakous ale nezachycuje Židy pouze jako poctivé obchodníky, i v jeho povídkách se objevují nečestní jedinci: například kupec se střížním zbožím Adler, který šidí Lojzu a posléze jej i udá pro podomní prodej bez hauzírpasu. O nepřilíš čestné podnikání s macesy se pokouší pan Hecht v povídce *Voděradské macesy*. Vydělat na úkor chudého hradeckého šamesa, který macesy dosud celému okolí pekl, se mu však nepodaří, celý náklad mu zmokne. Neúspěchu se někdy dočkají i poctiví obchodníci. V povídce *Kohn a Steiner* zachycuje Rakous s laskavým humorem trampoty stejnojmenných protagonistů: podomního obchodníka s kozami Steinerja a obchodníka s peřím Kohna. Postarší hauzírníci zatouží po pohodlí koňského povozu, který by řídili po vesnicích pod společnou firmou. Jejich nezkušenost s ovládním koňského spřežení působí komicky, vyústí ale v pohromu v podobě uškrcené kozy, rozlitaného peří a překocené korby. Nešťastným Židům, známým a oblíbeným v celém okolí, se ale hned dostane pomoci: „Přiběhli lidé s polí, pomohli nejprve Kohnovi a Steinerovi na nohy ze škarpy a korbu postavili na kola. Peří, jak se dalo, sebrali, naházeli do vozu a na peří měkce uložili uškrcenou kozu. Soucitný souseď vzal opratě do rukou a jel pomalu k Bučině“ (Rakous 1926b, s. 116–117).⁹¹

Podobné přirozeně asimilované české Židy jako u Rakouse lze nalézt také v prózách dalších českožidovských autorů. Takovými „zdomácnělými“ Židy jsou například Popperovi v Guthově povídce *Historie jako tisíc jiných*: „Ostatně v celém kraji byli Popperovi známí a oblíbení. Byli jaksi domácími židy, srostlými s okolím. Nikdo na ně nedal dopustit. Židovského na nich, upřímně řečeno, nebylo mnoho; ledaže na veliké svátky chodili do města do synagogy. Na rozdíl od většiny svých souvěrců nemluvili německy, ba snad ani německy neuměli“ (Guth 1933, s. 87).

5.3 Český Žid účelový a „přeasimilovaný“

V Rakousových prózách se objevují také postavy Židů, které svou příslušnost k českožidovskému hnutí pouze předstírají. Účelem této přetvářky je obvykle zisk, ať již jde o

---

⁹¹ Když se přitom podobná nešťastná událost přihodí hauzírníkovi Ahasverovi z *Roku na vsi*, poslouží obyvatelům Habrůvky jen k pobavení: „Žid ztratil kůžky od kůzlat a prosí, kdo je našel, aby je hned přinesl k panu starostovi. Žid sám stál před radnicí a pysky tak se mu třásky – jak bědoval nad svými kůžkami. Měl pytel dřevý, založený jen šátkem. Vylezly mu a ztratil je. Ubohý žid! Lidé se smíchem vraceli se k teplé večeři“ (Mrštík 1986b, s. 64).

zisk financí či vylepšení společenského postavení. Tito Židé se v Rakousově fikčním světě objevují spíše ve městě než na venkově. Mohou ale z venkova pocházet, což v očích ostatních postav může jejich příslušnost k čechožidovství zdůvodnit.

Jedním z takových „účelových“ Čechožidů je pan Rosenbaum z črty *Pan Rosenbaum, český Žid* (1907). Tento zámožný židovský továrník, který dosud na veřejnosti nemluvil jinak než německy, se k čechožidovství přichomýtné náhodou: vládnoucí strana jej využije jako figurku v obecních volbách, aby si získáním nových spojenců – Židů – udržela moc. Pan Rosenbaum je označen za českého Žida pouze díky svému původu z Konojed od Černého Kostelce. Překážkou není ani jeho užívání němčiny (podle vypravěče „ten člověk za celý rok nepromluví českého slova“), ani jeho členství ve výboru Schulvereinu. Když se vypravěč s panem Rosenbaumem setkává osobně, ukazuje se jeho neznalost českožidovských reálií. Vypravěče představuje své ženě jako „toho pána, co píše do Or Tomidu“: „Abys tomu, Klárinko, rozuměla: Or Tomid, to jsou takové noviny, ty pořád píší, aby všichni židé chodili do české besedy a českého divadla.“ Českožidovský kostel označuje jako „kostel českých akademiků židů“ a za místního rabína považuje doktora Scharfa. I přes nedostatky tohoto „českého Žida“ pomůže jeho účast vládnoucí straně udržet si ve volbách moc. Pan Rosenbaum posiluje své postavení a stává se slavným člověkem. Když se ale po několika letech konají nové volby a vládnoucí strana již židovské hlasy nepotřebuje, Češi náhle panu Rosenbaumovi jeho falešné českožidovství vyčítají: „Tohle že jste čeští židé? A my vás máme volit? Vždyť ten váš český žid Rosenbaum jinak nemluví než německy, je členem Schulvereinu, Turnvereinu a bůhví jakých ještě Vereinů! A to že jste čeští židé? Hanba! Styd'te se! Volte vy si pana Rosenbauma, až budete v Jeruzalémě nebo v Jerichu!“ (Rakous 1926c, s. 27–32).

Pan Rosenbaum si nálepku „českého Žida“ po takové změně situace rychle sundal a opět se poněmčil. Je však velmi pravděpodobné, že v období po vzniku Československa by se pověsti českého Žida držel intenzivněji. V črtě *Fechtem u židovských milionářů* Rakous popisuje továrníka, který pověst českého Žida získal omylem, když jednou na pět minut zabloudil na českožidovskou schůzi. „A té pověsti už se nezbavil, ač se až do převratu proti ní bránil rukama i nohama. Po převratě se pověsti bránit přestal, ba jaksi i okázale se českožidovstvím honosil, neboť dal si natisknout navštívenky: N. N., továrník a český žid. A při posledním sčítání lidu po prvé hrdě se hlásil k svému přesvědčení a do rubriky náboženství napsal: ‚náboženství českožidovské‘. I do českožidovských schůzí – a to už ne omylem – chodí, jen že si vždy druhý den stěžuje svému účetnímu: ‚Nichts hab ich dort verstunden.‘“ (Rakous 1926b, s. 165). Když jej vypravěč žádá o příspěvek pro spolek pečující

o chudé Židy, setkává se s holedbavým odmítnutím, které navíc poukazuje na hloubku neznalosti reálií čechožidovského hnutí u tohoto „českého Žida“: „Nedám,“ prohlásil rozhodně, „podporuji jen spolky českožidovské.“ (Lhal, žádný českožidovský spolek od něho haléře neviděl.) „Jsem českým židem!“ udeřil se v prsa. „A ne od včerejška jako někdo.“ (Ten „někdo“ jsem byl patrně já.) „Jsem českým židem od narození a v českožidovství se vyznám jako málo kdo. Já pamatuji věci... Já znal ještě nebožtíka pana Ortomida, to byl hodný člověk, ten to začal.“ (tamtéž, s. 165).

Ve dvacátých letech Rakous ve své publicistice zachycuje nový typ asimilovaného Žida: Žida „přeasimilovaného“. Jeho charakteristice věnuje zejména črtu *O židu přeasimilovaném* (1925). Staví tento typ do kontrastu s Židy, kteří se asimilovali přirozeně (viz oddíl 5.2). Datem „narození“ většiny přeasimilovaných Židů je podle Rakouse den vzniku Československa, tedy 28. říjen roku 1918. Do tohoto data byl takový Žid zcela obyčejný, „ale v ten den... V ten den se znovu narodil a spatřil jiné světlo světa. Jen si oči promnul a už viděl, čeho vyžaduje nový svět“ (Rakous 1926c, s. 201). Přeasimilovaný Žid dává své nově nabyté češství najevo intenzivněji než ostatní, v mnoha případech se i urychleně zbavuje židovské víry a jména: „Nehodící se ochotně vyměňovalo... Kdekoliv se nyní přeasimilovaný objevil, všecko na něm zářilo novotou a hlásalo hlasitě: „Já jsem Čech a kdo je víc?““ (tamtéž, s. 202–203). Ostentativně předvádí, že čte jen české noviny („kdekoliv se ukáže, čouhají mu z kapsy kabátu Národní listy“), touží po členství v Sokolu, prohlašuje se za potomka husitů a odvolává se k „tatíčkoví Žižkoví“. Pokud je svobodný, vybírá si manželku mezi křesťankami. Jména mění i dětem a posílá je nově do českých škol.

Tento typ asimilanta Rakous nahlíží značně kriticky, neboť se jedná o „Čechožida“ falešného, který s mimikry asimilace jen zjištěně spekuluje, a svým koketováním s křesťanstvím, případně bezvěrectvím, hranice čechožidovství dokonce překračuje.⁹² Tento typ židovské postavy v podstatě naplňuje tradiční protižidovské stereotypy Žida falešného, zrádného, proradného a neustále se přetvařujícího: „Stále říká, že se židovstvím zúčtoval a že chvála bohu s nimi – se židy – nemá už nic společného. Pouze doma říkává ženě, že je v něm přece ještě židovský cit a k tomu židovskému citu se taky přiznává i před svým bohatým židovským příbuzenstvem, ba i před vlivnými židy jinými...“ (tamtéž, s. 204).⁹³

---

⁹² Vystupováním Židů z víry se Rakous zabývá také v dalších textech zařazených do cyklu *Kolem českožidovství*, například v črtách *Hrdinové* (1923), *O našich a jiných* (1921), *O tom vystupování z víry* (1923) a *Bezvěrci v Č.-Ž. hnutí*.

⁹³ Případ přeasimilovaného advokáta, který po svém vystoupení z víry před ostatními Židy hlásá, že teprve po tomto činu se stal skutečně věřícím Židem, lidem opovrhujícím církvemi strká na potkání legitimaci Volné myšlenky a pro křesťany má ve své kanceláři připraven obraz Panny Marie, připomíná rady, které dává otec Rosenthal svému potomkovi v textu *Z testamentu otce Rosenthala*.

Podobným, ale přece jen poněkud odlišným typem překotné asimilace se zabýval Max Lederer v povídce *Přerasimiloval se*. Děj prózy se odehrává v Temníně v období první světové války, kdy do Čech přicházejí židovští uprchlíci z Haliče, ortodoxní východní Židé, kterých se ujímají jejich čeští souvěrci. Mezi nimi je i Pinchas Hirschfeld, chudý dvacetiletý krejčí, jenž se zprvu zvykům asimilovaných českých Židů brání (například záměrně hladoví, protože předkládané pokrmy nepovažuje za dostatečně košer), zakrátko se ale začíná asimilovat až překotně. Založí v Temníně filiálku továrny na vojenské oděvy, přinese tak do městečka nové pracovní příležitosti a sám získává značný majetek i postavení. Zároveň se zbavuje svých starých zvyklostí: „Zrovna tak, jako se dříve houževnatě bránil opustiti zvyky a mravy haličského žida, tak neznal teď mezí, když z nich unikal. Přeskočil čáru, na níž nacházeli se souvěrci temnínští a řítit se dále, ku předu“ (Lederer 1924, s. 256). O všechny peníze jej ale připraví láska ke křesťanské dívce a nakonec se vrací do osvobozené Haliče stejně chudý, ale s pocitem úlevy, že se nemusí stydět za své židovské tradice. Lederer ukazuje na příkladu krejčíka Hirschfelda koncept asimilace jako cestu, která se nehodí pro všechny, obzvláště pokud se výchozí situace adepta příliš liší od poměrů skupiny, do níž se chce začlenit, a asimilace proběhne v příliš krátké době.

5.4 Němčící Židé

Podle svědectví nejmenovaného židovského otce v textu *Židovské dítě v české škole* (1908), zařazeném v cyklu *Kolem českožidovství*, je takové ideální soužití mezi Židy a křesťany, jaké je zobrazeno například ve výše zmíněné povídce o Marečkovi, běžné pouze ve vesnickém prostředí: „V bývalém mém bydlišti a ve všech okolních vesnicích žili židé se svým okolím v naprosté shodě a v úplném přátelství. Netvrdím, že by bývalo mezi nimi zvláště pronikavého národního uvědomění, ale národně i jazykově chovali se vždy bezvadně. V žádném směru nečiněno rozdílu mezi židy a nežidy“ (Rakous 1926c, s. 156). Zcela opačný dojem si onen židovský otec odnáší ze života na pražském předměstí⁹⁴: „Poznal jsem typ pražského, předměstského žida. L...ští židé chovali se vůči svému, úplně českému okolí tak, jak se asi chovali jich otcové a dědové v první polovici minulého století. (...) Tak se chovali moji souvěrci, jakoby se nalézali uprostřed nejněmečtějšího města. Ti lidé, jichž předkové po staletí sídli v tomto vždy českém předměstí, a kteří sami za svými pulty ve svých obchodech výtečně dovedli hovořiti po česku – titíž lidé, jakmile se ocitli na ulici, ve veřejné místnosti nebo jinde a jinde, neznali jiného jazyka než německého“ (tamtéž, s. 156). Tito němčící Židé

---

⁹⁴ Toto předměstí označuje pouze jako L. Mohlo by tak být odkazováno na Libeň, kde Rakous dlouhodobě žil.

dávají svou odlišnost okázale najevo, děti posílají do německé školy podporované spolkem Schulverein, čtou pouze německé noviny a zajímají se pouze o německou kulturu. Mezi Židy a jejich českým okolím proto existuje nepřeklenutelná propast. V článku *Je to Čech? Není to Čech?* (1918) Rakous uvádí, že „nikdy v celém svém životě nikoho tak žhavě nenáviděl jako žida němčícího v českém okolí“ (Rakous 1926c, s. 166). Plody „hříchů“ těchto němčících Židů podle něj sklízeli vždy nevinní, chudí Židé, kteří německy často ani neuměli, zatímco viníci, kteří svým němčením provokovali své okolí, se vždy mohli ukrýt za hromadou peněz.

V Rakousových prózách se objevuje řada postav, které v nějaké míře „němčí“, mluví v českém prostředí německy, k čemuž je vedou různé důvody. Jednou z možných příčin je vidina finančního zisku a společenského postavení. Již v jedné z Rakousových raných próz, v povídce *Jen výš!* (1891), se její hrdina Klein přiznání do německé židovské rodiny, což zapříčiní jeho ekonomický vzestup, po kterém však následuje strmý pád. Účelové němčení doporučuje svému potomkovi také jeden židovský otec (*Z testamentu otce Rosenthala*), ovšem pouze v případě, že bude žít mezi německými Židy nebo Němci, při životě mezi Čechy naopak doporučuje účelově se počestit. I v Rakousově díle se tak objevuje podlézavost a faleš jako jedna ze židovských vlastností: „Nikomu neodporuj a každému dej za pravdu, neboť jen takto budeš mít klid a pokoj na zemi. (...) Úcta k minulosti? Přesvědčení? Zásady? Plivej na to všecko, synu, a dobře se Ti povede na zemi“ (Rakous 1926b, s. 162).⁹⁵

Příčinou k příklonu k německému či němčině může být také tradice, přesněji vnímání němčiny jako tradičního jazyka předků a propojení němčiny s židovským náboženstvím. Takto vnímají němčinu tradicionalisticky smýšlející postavy Rakousových tendenčních próz, viz oddíl 5.1. Vliv mohl mít také sociálně vyšší statut němčiny jako vládnoucího jazyka.

„Němčení“, respektive užívání němčiny v českém společenství lze považovat za jeden z výrazných protižidovských stereotypů, který se v literatuře přelomu 19. a 20. století objevuje opakovaně. Takovou němčící postavou literárního Žida je například Štern z románu Václava Kosmáka *Jak Martin Chlubil bloudil a na pravou cestu opět se vrátil* (1889), o kterém jsem se již zmiňovala v oddílu 1.1.2, zde též ukázky jeho německých promluv. Užívání němčiny poukazuje na jeho odlišnost od českého okolí. Štern je navíc podporovatelem liberální strany, kterou v románu tvoří aliance Němců, Židů a českých renegátů, jíž se nechal na určitý čas svést i titulní hrdina románu.

Snaha mluvit německy vede ve fikčním světě Rakousových próz často ke komickým situacím. Připomenout lze scénu zasnub v povídce *Záselky* (z cyklu *Modche a Rézi*), ve které

---

⁹⁵ Tento přístup lze též považovat za „přehnanou adaptaci“. Židé byli v průběhu historie často vysídlováni, museli se stěhovat a kulturně i jazykově se přizpůsobovat novému okolí. Jazyková adaptace se proto stala součástí jejich mentality.

se spomyšlský Žid pan Hermann snaží ozvláštnit slavnostní událost německým projevem. Jeho pokus ale končí směšným fiaskem, protože v kritickou chvíli onu pracně naučenou řeč zapomene. Komicky působí také sobotní němčina Rakousova otce (vzpomínková próza *Jak se u nás němčilo*) a zejména její napodobování brázdímskými dětmi.

„Němčení“ v Rakousových povídkách provozují zejména maloměstští Židé, jejichž snahy mnohdy působí neuměle a směšně. Na kontrastu společnosti venkovských asimilovaných českých Židů a němčících Židů z maloměsta je vystavěna například titulní povídka souboru *Vojkovičtí a přespolní*. Jablkem sváru mezi Židy se stává vojkovický hřbitov: přespolní se obávají, že jim městští souvěrci plánují upřít právo spočinout po smrti v jeho posvátné zemi. Při jedné schůzi židovské obce se proto vzbouří a novým představeným ustanoví kozojedského Mendla. Původní představený, vojkovický Lichtenstern, ale ani po svém sesazení nepřestává vést s přespolními vleklou válku. Jeden ze sporů, ve kterém podle Štěpána Balíka vypravěč skvěle vystihl Lichtensternovu nevzdělanost a nabubřelost, se točí kolem nápisu na hrobu Lichtensternovy matky. Ta zemřela při obědě, ke kterému měla švestkové knedlíky, což její syn nechal uvést v německojazyčném nápise na jejím náhrobním kameni.⁹⁶ Takový nápis považují přespolní za nedůstojný, Lichtenstern však u soudu vyhraje.

Němčina se neobjevuje jen na maloměstě. Setkává se s ní také vypravěč prózy *Z mého letoviště* (1912), Čechožid, který se na podzim vydává na vlastní kůži vyzkoušet utrpení, která údajně zažívají pražští Židé v českých letoviskách. Největším šokem pro něj je německy mluvící české obyvatelstvo. Tuto situaci způsobují právě pražští Židé, kteří Oujezd navštěvují v létě: „Celé léto jsou zde židovské paničky z Prahy a celé léto se zde jinak nemluví, než německy. A když je to rok co rok a celý život, tak člověk na tu němčinu zvykne a mluví německy, i když už paničky odjedou. Ale jak povídám, tak k vánocům přicházíme zase k sobě a pak se v Oujezdě zase už mluví dost česky. Aber jetzt muss ich wieder gehn...“ loučila se babka zase po německu, ‚danke nochmals, vergelts Gott‘“ (Rakous 1926c, s. 77). Čechožidovský vypravěč raději z takového letoviska prchá.

Na vesnici se němčina objevuje také v próze *Grünfeldka a Seidlerka*, která zachycuje různé příhody ze života titulních postav. Jejich zvláštní zvyk líčí Rakous s laskavým humorem. Němčina představuje prvek „velkého světa“, pro který horuje zejména Grünfeldka. Zatímco jejího muže vypravěč charakterizuje jako typického kyšického rodáka, jemuž je manželčino „panské kroucení hubou“ protivné, Grünfeldka sama se cítí být nad své okolí povznesena: „Sloužila totiž za svobodna u bohatých židů v městech a se zálibou napodobila

---

⁹⁶ „Hier ruht Frau Eva Lichtenstern / Zwetschkenknödel ass Sie gern / Dies war auch Ihr letztes Loss / Jetzt ruht Sie in Abraham's Schoss“ (Rakous 1926b, s. 78).

v řeči a způsobech své bývalé službodárkyně, ovšem jen tenkrát, když Grünfeld při tom nebyl“ (Rakous 1926b, s. 125). Se svou jedinou souvěrkyní ve vsi ale zachází jako rovná s rovnou. Tyto dvě Židovky, ženské hlavy jediných dvou židovských rodin obývajících Malé Kyšice, mají ve zvyku se každou sobotu vzájemně navštěvovat, a aby dodaly setkání slavnostní punc, osvojily si několik německých formulí, které používají při setkání a loučení. Zavedly také další pro vesnické prostředí ne příliš obvyklé způsoby, jako je klepání na dveře, oslovení „paní“ a onikání. Jejich sobotní etiketa je podle vypravěče přísnější než etiketa na španělském dvoře, vytržená z městského světa a zasazená do světa venkovského působí komicky. Tento efekt podtrhuje také to, že ani jedna ze Židovek německy vlastně neumí: „A tak, když odbyly se šťastně německé uvítací formule, jak toho sobotní den vyžadoval, spustilo se po česku na celé kolo“ (tamtéž, s. 127).

5.5 Pokřtění Židé

Vyznavači židovské a křesťanské víry žijí sice v Rakousově fikčním světě pospolu bez problémů, přechod od jedné víry k druhé už ale žádoucí není. Přesto k němu občas dochází. Mezi literárními postavami Židů v Rakousových prózách tak lze nalézt i několik představitelů typu pokřtěného Žida.

Ostatní Židé se na pokřtěného souvěrce dívají značně negativně. Ani křesťanské postavy nevnímají takovou konverzi jako žádoucí: „Tohle nemá být“, rozhorlila se kovářka, „každý máme zůstat při své víře a v čem jsme se zrodili, v tom taky máme umřít“ (Rakous 1926a, s. 97). Pokřtění příbuzní jsou vnímáni jako velká hanba pro celou rodinu a obvykle jsou doslova vyloučeni z jejího středu. V myslí dětského vypravěče vzpomínkové prózy *Strýc Václav* představuje pokřtěný strýc strašidelnou „bílou paní“ obcházející rodinnou chalupu: „Strýc Václav byl starším bratrem matčíným a byl křtěný. A okolnost tato byla příčinou, že jeho jméno se u nás nesmělo vyslovovati, že se o něm mluvilo jen potají a v neurčitých narážkách a že nám dětem se zdál něčím neobyčejně tajemným a hrůzným“ (Rakous 1926b, s. 241). Akt křtu je srovnáván se smrtí, například v Rakousově pozdější próze *Dva poslední židovský hrobník* vnímá pokřtěného syna jako mrtvého.⁹⁷

Pro „odumřelou ratolest Kantůrkova rodu“ pláče také Rézi v povídce *Pokřtěni*. Rézin synovec Rudla, syn jejího bratra Filipa, a jeho žena Klárka jsou podezírání z přechodu na křesťanskou víru. Tuto novinu přináší z Náchoda Modche, který však ve městě navštívil

---

⁹⁷ Tato povídka zachycuje již prakticky zaniklou židovskou obec v Lešanech, z které zůstal už jen prázdný kostel a židovský hřbitov. Paradoxně „žije“ již jen hřbitov, do jehož hlíny se vrací bývalí lešanští Židé z celého světa, někteří dokonce pokřtění. Hrobník se tak naposledy setkává se synem právě na jeho pohřbu, odřiká za mrtvého kadiš, zároveň ale zaznějí i křesťanské modlitby pozůstalých.

nesprávnou rodinu Kantůrků. Dokud se omyl nevysvětlí, jsou Rudla s Klárkou příbuznými přijímáni chladně, s odstupem: „Shýbl se k jedné ruce matčině, aby ji políbil, Klárka k druhé a Terynka obě ruce spěšně utrhla. Rudla udiveně se zadíval na matku. Klárka zmateně ucouvla. Rudla šel k otci, chtěl i jemu líbat ruku, a otec s urputným výrazem obě ruce schoval za záda. „Nech...““ (Rakous 1926a, s. 111). Objevují se dokonce narážky na možný odpor ke všemu židovskému až antisemitský postoj: „Svátky mají náhodou taky, ale macesy oni jíst asi nebudou.“ „A proč bychom, tetičko, nejedli macesy?“ zeptal se Rudla udiveně a ulomil si kousek macesu a jedl. „No... proto... Vy mezi vámi třeba myslíte, kdo ví, co my, židé, do nich nedáváme. To my známe““ (tamtéž, s. 112).

Postavy, které se s pokřtěnými Kantůrkovými setkaly, líčí tyto značně negativně. Kromě samotného odpadnutí od víry tak k jejich negativnímu obrazu přispívá i nevábný zevnějšek: „Vždyť je to hotová chmelová tyčka, kost a kůže, samá noha a samá ruka a hodně přizrzlá“ (tamtéž, s. 94). V Modcheově líčení Loty Kantůrkové se tak objevuje tradiční stereotyp ošklivého zrzavého Žida. K tradičním protižidovským stereotypům odkazují i další vlastnosti této postavy, například její úlisné chování ve chvíli, kdy si uvědomí, že z Modcheho plyne zisk (husa a vejce). Právě zjištěné důvody vůbec vedly tento pár ke konverzi, což objasňuje nejprve paní Kantůrková („pokřtít jsme se dali před půl rokem a to proto, že na nás páni od židovské obce chtěli pětku každý rok – já nevím za co“) a poté i Rudla: „Ten druhý Kantůrek, co ty dary dostal, to je Hermann Kantůrek, cestuje v kožích a je to darebák prohnáný, že mu roveň není. Ten opravdu pro mizernou pětku se dal pokřtít i se ženou, a dal by se pro pětku třeba na tureckou víru – tomu je všechno jedno“ (Rakous 1926a, s. 115).⁹⁸

Neobvyklá je postava strýce Václava ze stejnojmenné vzpomínkové prózy. Tento člen rodiny Österreicherů se nechal pokřtít kvůli lásce k chudé křesťanské dívce. Živí se jako lampář v nedalekém Brandýse nad Labem, pro zbytek rodiny se ale jeho osoba stala tabu. Dětskému vypravěči se však podaří navštívit strýcovu domácnost a zjišťuje, že v ní vládne vzácná symbióza obou věr, zachycená již v uspořádání prostoru strýcova domova. Zdi pokoje zdobí nejen obrazy křesťanských svatých, růženec a kříž, ale také mizrach, mezuzah a modlitební řemínky. V knihovně leží pospolu chumiše, Nebekliče a modlitební knihy obou věr „v dojemné, bratrské shodě“: „Dva cizí světy, často sobě nepřátelské, stýkaly se zde mezi těmito čtyřmi stěnami, splývaly v sebe ve vzácné shodě a svornosti“ (Rakous 1926b, s. 251). Jak se dětský vypravěč dozvídá od tety, dodržují se v domácnosti všechny židovské zvyky

---

⁹⁸ Ze zjištěných důvodů se nechá pokřtít také slavný židovský dirigent v próze *Pohádka o slavném synu* (z cyklu „Umírající obec“). Aby zatajil svůj židovský původ, donutí ke křtu také své staré rodiče.

včetně způsobů přípravy jídla a veškerých modliteb. Strýc Václav (před křtem Jakub) se s přijetím křesťanství nezřekl svého židovství a vyznává obě víry současně. Erik Gilk mluví v této souvislosti až o „náboženské bigamii“ (Gilk 2013, s. 138). Oproti jiným postavám pokřtěných Židů je strýc Václav nahlížen značně pozitivně, k čemuž bezpochyby přispívá i kladná motivace přijetí křesťanství (láska, nikoli zisk) a jeho upřímná zbožnost: „Byl to člověk křišťálového srdce a dětsky naivní mysli. Byl přesvědčen, že líp slouží bohu a spíš dojde spasení, když poctivě plní předpisy dvou věr, než lidé, kteří plní předpisy pouze víry jediné“ (Rakous 1926b, s. 259).

6. Závěr

Obraz venkovských Židů, který nabízí česká literatura přelomu 19. a 20. století, je převážně negativní. Autoři (např. A. a V. Mrštíkové, J. Holeček, V. Kosmák, P. Bezruč, J. Š. Baar a další) často využívají při zobrazování literárních postav Židů tradované negativní stereotypy. Židé jsou prezentováni jako cizí element, v mnoha případech až nepřátelský (z národnostního hlediska ve spojení s Němci, z hlediska sociálně-ekonomického jako lichváři, „píjovice“ českého venkova). Objevují se ale také obrazy Židů neutrální a pozitivní (K. Klostermann, J. Vrchlický, J. J. Kolár).

S negativními protižidovskými stereotypy polemizovali ve svých člancích i prózách zejména autoři příslušející k českožidovskému asimilačnímu hnutí, které usilovalo o integraci Židů do české společnosti. K českožidovským autorům patří též Vojtěch Rakous, jehož dílo je často vnímáno jako reprezentativní literární počín tohoto hnutí. V prózách zachycujících „přirozeně český“ svět venkovských Židů z rodného Polabí se mu podařilo zachytit „nový typ Žida“, což vyzdvihuje dobová literární kritika i literární historie jako největší Rakousův přínos české literatuře. Právě tento „nový typ Žida“ se stal hlavním předmětem zájmu mé práce.

Zabývala jsem se též autorovou poetikou, především idylickým charakterem fikčního světa próz z venkovského prostředí. Idyla české vesnice, ve které žijí Židé a křesťané pohromadě v míru a přátelství, slouží jako důležitý doklad správnosti českožidovských idejí zejména v Rakousových raných, tendenčních povídkách. Češi-křesťané a Židé žijí ve vzájemné harmonii i v prózách z Rakousova zralého období. Nastávají-li v tomto společenství konflikty, vznikají často mezi Židy samotnými. Autor se zabývá spíše drobnými událostmi ze života postav, zachycuje všednodenní i sváteční radosti a starosti. Venkovská židovská komunita, kterou líčí Rakousovy prózy, je v době jejich vzniku skutečností už zaniklou, autor se obrací do minulosti a vytváří svůj fikční svět na základě vlastní paměti. Vzpomínkový charakter těchto próz lze též považovat za jeden ze zdrojů idyličnosti Rakousova obrazu venkovských Židů.

I do Rakousova idylického a pravděpodobně do určité míry idealizovaného světa pronikají negativní zkušenosti se soužitím Čechů a Židů. Na soudobé historické události Rakous ve svých prózách většinou nereagoval, výjimkou jsou jeho povídky a črty reagující na dobové antisemitské nálady v české společnosti na konci 90. let 19. století a na jejich projevy, zejména rozbíjení židovských oken. Na tyto prózy jsem se zaměřila v oddíle zabývajícím se Rakousovou humoristickou tvorbou. Autor reflektuje tyto události sice s komickým

nadhledem, jeho jindy především laskavý humor ale získává ostřejší zabarvení, objevuje se humor černý i satira.

V poslední části práce jsem pojmenovala a charakterizovala několik typů literárních postav Židů v Rakousově tvorbě. V tendenčních prózách vystupuje do popředí typ čechožidovského vlastence/buditele, u kterého lze nalézt podobnosti s postavami českých vlastenců z obrozenské literatury. Čechožidovský buditel aktivně prosazuje mezi svými venkovskými sousedy českožidovské ideje (důležitost asimilace pro soužití Čechů a Židů, užívání češtiny i při bohoslužbě a náboženské výuce a další). Jedná se o postavu nahlíženou veskrze kladně, stojící v centru pozornosti vypravěče i ostatních postav, pro které svými pozitivními vlastnostmi (včetně své lásky k češtině a Čechám jako domovině) představuje určitý vzor, ideál. V Rakousově zralé tvorbě vystupuje do popředí naopak typ prostého, přirozeně asimilovaného Žida, který splývá se svým křesťanským okolím, aniž by v tomto směru vyvíjel nějakou aktivitu. Židé obývající Rakousův fikční svět situovaný do venkovského Polabí žijí v těchto vesnicích dlouhodobě, po několik generací, úzce obklopeni křesťanskými sousedy, se kterými mají přátelské vztahy. Přestože se učí i němčinu, rodným jazykem je pro ně čeština. Souvěrce potkávají spíše příležitostně. Některé odlišnosti mezi těmito Židy a křesťany zůstávají (zejména dodržování náboženských předpisů judaismu) a jsou vnímány většinou společností jako odlišné, nežidovské postavy je ale nehodnotí negativně. K tomuto typu lze řadit i Rakousovy nejpopulárnější figurky, tedy manželský pár Modche a Rézi, Lojzu Kieslera a další drobné židovské hospodáře a hospodyně, obchodníky a hauzírníky.

Z hlediska vztahu k českožidovskému hnutí představuje zajímavý typ český Žid „účelový“ až „přeasimilovaný“, a také Židé „němčící“, tedy příklánějící se k němčině a německé kultuře. Postavy účelových a „přeasimilovaných“ českých Židů, kteří své češství pouze předstírají za účelem finančního zisku či společenské prestiže, případně se asimilují přehnaně a svého židovství se zcela zbavují, Rakous nahlíží kriticky. Takový způsob asimilace je z hlediska hnutí nežádoucí. Tyto typy ve svém zobrazení připomínají tradiční stereotypy Židů falešných a zrádných. Němčící Židé jsou též nahlíženi spíše kriticky, vystupují ale také v pozici komických figurek, jejichž němčení je líčeno s laskavým humorem.

Jako posledním jsem se zabývala typem pokřtěného Žida, který z hlediska soužití Židů a křesťanů představuje nežádoucí fenomén pro obě strany. I přesto lze ale u Rakouse nalézt poměrně specifického představitele tohoto typu – postavu strýce Václava, pokřtěného Žida, který vyznává obě víry ve zvláštní symbióze.

Prameny

GUTH, Otakar (1933). *Prosté povídky*. Praha: Akademický spolek Kapper, 90 stran

KOSMÁK, Václav (2000). *Jak Martin Chlubil bloudil a na pravou cestu opět se vrátil*. Třebíč: Blok, 461 stran

LEDERER, Max (1924). *Za zrezavělými dráty*. Praha: Akademický spolek Kapper, 286 stran

MRŠTÍK, Vilém (1894). Z říše první velmoci, in: *Stíny. Sbíрка belletristických prací*. Praha: tiskem a nákladem J. Otty, s. 214–249

MRŠTÍK, Alois a MRŠTÍK, Vilém (1986a). *Rok na vsi: kronika moravské dědiny I*. Praha: Československý spisovatel, 541 stran

MRŠTÍK, Alois a MRŠTÍK, Vilém (1986b). *Rok na vsi: kronika moravské dědiny II*. Praha: Československý spisovatel, 455 stran

RAKOUS, Vojtěch

- (1885) Proč občan Purnocha nevolil do říšské rady. *Paleček*, s. 330–331, 338–340
- (1887) V červáncích nové doby. *Kalendář česko-židovský 1887–1888*, s. 78–97
- (1889) Světoobčan. *Kalendář česko-židovský 1889–1890*, s. 65–139
- (1890) Žid (Črta ze vsi). *Kalendář česko-židovský 1890–1891*, s. 67–106
- (1891) Jen výš... *Kalendář česko-židovský 1891–1892*, s. 63–116
- (1892) Apoštol. *Kalendář česko-židovský 1892–1893*, s. 75–88
- (1899a) Ó, jaká slast být židem. *Českožidovské listy*, roč. 5, č. 20 (16. 10.), s. 2–3
- (1899b) Rozbitá okna. *Českožidovské listy*, roč. 5, č. 21 (2. 11.), s. 2–4
- (1899c) Původní dopisy „Národní Diplomatičty“, orgánu pro šíření osvěty. *Českožidovské listy*, roč. 5, č. 23 (1. 12.), s. 2–3
- (1900a) Soused Isidor Goldstein vypravuje. *Českožidovské listy*, roč. 6, č. 8 (14. 4.), s. 2–3
- (1900b) Soused Isidor Goldstein vypravuje. *Českožidovské listy*, roč. 6, č. 23 (1. 12.), s. 2–3
- (1926a) *Vojkovičtí a přespólní* (sv. I), 7. doplněné vydání, Praha: Obelisk,
- (1926b) *Vojkovičtí a přespólní* (sv. II), 7. doplněné vydání, Praha: Obelisk, 272 stran
- (1926c) *Vojkovičtí a přespólní* (sv. III), 7. doplněné vydání, Praha: Obelisk, 206 stran
- (1931) Dva poslední. *Kalendář česko-židovský 1931/1932*, roč. 51, s. 57–63

Literatura

- BALÍK, Štěpán (2015). *Jidiš v židovském etnolektu a moderní židovská literární identita v Čechách*. Praha: NLN, 142 stran
- BALÍK, Štěpán (2016). Prozaické a dramatické figurky Vojtěcha Rakouse, in: Jiří Holý (ed.): *Cizí i blízcí: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*. Praha: Akropolis, s.185–196
- BULÁNEK-DLOUHÁN, František (1935). *Vojtěch Rakous*. Praha: nákl. vl., 13 stran
- ČAPKOVÁ, Kateřina (2005). *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Praha - Litomyšl: Paseka, 360 stran
- ČERVINKA, Vincenc (1911). Z literárního trhu. *Zlatá Praha*, roč. 28, č. 19, 27. 1. 1911, s. 228
- DONATH, Oskar (1930). *Židé a židovství v české literatuře 19. a 20. století. Díl II. Od Jaroslava Vrchlického do doby přítomné*. Brno: nákl. vl., 290 stran
- FOŘT, Bohumil (2008): *Literární postava: Vývoj a aspekty naratologických zkoumání*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 111 stran
- FRANKL, Michal (2007). „*Emancipace od židů*“. *Český antisemitismus na konci 19. století*. Praha-Litomyšl: Paseka, 408 stran
- FUCHS, Alfred (1912). Několik poznámek k R. Vojkovickým a přespolním. *Kalendář česko-židovský 1912–1913*, Praha, s. 52–54
- GILK, Erik (2012). Literární inspirace Karla Poláčka. *Český jazyk a literatura 2012/2013*, roč. 63, č. 1, s. 1–6
- GILK, Erik (2013). Idylizace a idealizace česko-židovského soužití v prózách Vojtěcha Rakouse. *Studia slavica*, roč. 17, č. 2, s. 135–140
- HERBEN, Jan (1912). Dr. Julius Taussig. *Kalendář česko-židovský 1912/1913*, Praha, s. 15–29
- HERBEN, Jan (1926). Vojtěch Rakous, in *Vojtěch Rakous: Vojkovičtí a přespolní*, s. 5–6 (poprvé otištěno in *Besedy Času*, č. 4, 23. 1. 1914)
- HODROVÁ, Daniela (2001): Poetika postavy, in Daniela Hodrová: *...na okraji chaosu....* Praha: Torst, s. 519–695

- HOLÝ, Jiří (2013). Negativní stereotypy Židů v české próze na přelomu 19. a 20. století. *HOP. Historie – otázky – problémy*, roč. 5, č. 1, s. 27–41
- HOLÝ, Jiří (2016). Reprezentace Židů a židovství na konci 19. století a v prvních desetiletích 20. století, in: Jiří Holý (ed.): *Cizí i blízcí: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*. Praha: Akropolis, s. 23–70
- HOLÝ, Jiří, NICHTBURGEROVÁ, Hana (eds.) (2016). *Podoby Židů v literatuře doby romantismu v českých zemích. Komentovaná antologie textů*. Praha: FF UK, 126 stran
- HÝSEK, Miloslav (1934). Vojtěch Rakous. *Kalendář česko-židovský 1934–1935*, Praha, s. 24–31
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava (1983). Stoletá humoreska, in: Jaroslava Janáčková (ed.): *České humoresky*, Praha: Československý spisovatel, s. 329–337
- KAFKA, František (1965). Cesta Vojtěcha Rakouse. *Židovská ročenka 1965–1966*, Praha, s. 106–115
- KLUSÁKOVÁ, Luďa (1997). Stereotyp nebo obraz druhého?, in: táž (ed.): *Obraz druhého v historické perspektivě*. Praha: Karolinum, s. 7–10
- KODÍČEK, Josef (1935). Rakous a Poláček. Almanach Kmene
- KRATOCHVÍLOVÁ, Markéta (2011). Židovství v české literatuře 19. století. *Češtinář*, roč. 21, 2010/2011, č. 5., s. 129–145
- KREJČOVÁ, Helena (1990). Příběhy plné vášni a rámusu. *Židovská ročenka 1990–1991*, Praha, s. 35–39
- KREJČOVÁ, Helena (1991): „Jsme všichni Češi, ale nemusí o tom nikdo vědět“, in: Marta Ottlová, Milan Pospíšil (ed.): *Proudy české umělecké tvorby 19. století: smích v umění. Sborník symposia pořádaného Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v rámci Smetanovských dnů v Plzni ve dnech 16.–18. března 1989*. Praha: Ústav pro hudební vědu ČSAV et al., s. 71–79
- KREJČOVÁ, Helena (2000). Vojtěch Rakous, in: Leo Pavlát (ed.): *Českožidovští spisovatelé v literatuře 20. století*, Praha: Židovské muzeum v Praze, s. 10–25
- KREKOVIČOVÁ, Eva (2001). Medzi autoobrazom a heteroobrazom, in: Marta Toncrová, Lucie Uhlíková (eds.): *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, s. 17–36

- LEDERER (LEDA), Eduard (1897). Vojtěch Rakous: Doma. *Beletristická příloha „Českožidovských listů“ č. 31*, Praha, 15. 12. 1897, s. 2–3
- LEDERER (LEDA), Eduard (1910). Vojtěch Rakous, in: Vojtěch Rakous: *Vojkovičtí a přespolní*, Praha: Spolek českých akademiků-židů, s. 5–6
- MARTÍNEK, Vojtěch (1911): Krásná próza. *Novina*, roč. 4, č. 16, 23. 6. 1911, s. 504
- MIKULÁŠEK, Alexej, GLOSÍKOVÁ, Viera, SCHULZ, Antonín B. a kolektiv (1998). *Literatura s hvězdou Davidovou. Slovníková příručka k dějinám česko-židovských literárních vztahů 19. a 20. století*. Praha: Votobia, 460 stran
- MIKULÁŠEK, Alexej, ŠVÁBOVÁ, Jana, SCHULZ, Antonín B. a kolektiv (2002). *Literatura s hvězdou Davidovou II. Slovníková příručka k dějinám česko-židovských literárních vztahů 19. a 20. století*. Praha: Votobia, 310 stran
- MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef (a kol.) (2004). *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha-Litomyšl: Paseka, 704 stran
- MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.) (1995). *Dějiny české literatury IV. Literatura od konce 19. století do roku 1945*. Praha: Victoria Publishing, 714 stran
- NOVÁK, Arne, NOVÁK, Jan Václav (1995). *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. Brno: Atlantis, 1804 stran
- NÜNNING, Ansgar, Jiří HOLÝ a Jiří TRÁVNÍČEK (eds.) (2006). *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*. Brno: Host
- OTRUBA, Mojmir (1986). Vojtěch Rakous, in: Vojtěch Rakous: *Vojkovičtí a přespolní*, Praha: Československý spisovatel, s. 7–13
- OTRUBA, Mojmir (2000). Vojtěch Rakous, in: Jiří Opelík et al. (edd.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. Díl 3, sv. 2: P–Ř*, Praha: Academia, s. 1209–1211
- PODLEŠÁK, Jan (2004). Svět českých vesnických židů v díle Vojtěcha Rakouse. In Viktor Viktora (ed.): *Perla v hrubé kazajce: sborník příspěvků z konference věnované drobné české próze druhé poloviny 19. století. Klatovy, 11. a 12. listopadu 2004*. Klatovy: Městská knihovna, s. 65–68
- POLÁČEK, Karel (1961). *O humoru v životě a umění*. Praha: Československý spisovatel, 141 stran
- SOUKUP, Daniel (2006): Stereotypy, imagologie a literární hodnoty, in: Stanislava Fedrová (ed.): *Hodnoty a hranice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě. Otázky českého*

kánonu. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, s. 622–630

SOUKUP, Daniel (2013). „*Cikáni*“ a česká vesnice. *Konstrukty cizosti v literatuře 19. století*. Praha: NLN, 240 stran

SOUKUPOVÁ, Blanka (2000). *Česká společnost před sto lety. Identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Pastelka, 166 stran

STEIN, August (1881). Židé v Čechách. *Kalendář česko-židovský 1881 – 1882*, Praha, s. 83 – 107

VESELÁ-PRUDKOVÁ, Lenka (2003). Židé a česká společnost v zrcadle literatury. Od středověku k počátkům emancipace. Praha: NLN, 154 stran

VOJTĚCH, Daniel (2016). Ironická idyla všedních dnů. K tvorbě Vojtěcha Rakouse, in Ivan Klimeš, Jan Wiendl (eds.): *Kultura a totalita IV. Každodennost*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 151–181

VYDRA, Zbyněk (2007). Několik slov úvodem, in týž (ed.): *Protižidovské stereotypy a křesťanská společnost na přelomu 19. a 20. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, s. 7–9

F. V. (1926). Vojtěch Rakous. *Naše Polabí* 9/1926, roč. 4, s. 7–11